

T.C.
BAŞBAKANLIK
DEVLET ARŐIVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı
Yayın Nu: 76

OSMANLI BELGELERİNDE
ERMENİ-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

(1896-1922)

IV

ANKARA 2005

Proje Yöneticisi

Doç.Dr.Yusuf SARINAY
Devlet Arşivleri Genel Müdürü

Proje Sorumluları

Doç.Dr.Mustafa BUDAK
Genel Müdür Yardımcısı

Dr.Önder BAYIR
Osmanlı Arşivi Daire Başkanı

Dr.Ahmet Zeki İZGÖER
Yayın İşleri Koordinatörü

Yayına Hazırlayanlar

Dr.Recep KARACAKAYA
Ümmihani ÜNEMLİOĞLU
Aziz Mahmut UYGUN
Numan YEKELER
Kamil AKBULUT
Seher DİLBER
Ayhan ÖZYURT
Nuran KOLTUK
Salih KAHRİMAN
Uğurhan DEMİRBAŞ
Dr.Ali Osman ÇINAR
Sezgin DEMİRCİOĞLU
Ali Mesut BİRİNCİ

Mizanpaj

Vahdettin ATİK

Fransızca Belgelerin Tercümesi

Sinan DARCAN
Dr.Hayrettin YILMAZ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR	XVII

I. BÖLÜM

BELGELERİN TERCÜME VE SADELEŞTİRMELERİ

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
1	Londra'daki Ermeni Komitesi'nin, Avrupa'daki Ermeni topluluklarına haber ileterek isyan bölgesindeki Ermenilere silah, para ve gönüllü asker gönderilmesi talebinde bulunduğu konusundaki haberlerin doğruluğunun araştırıldığı	3
2	İngiltere Büyükelçiliği'nin Talori ve Sason bölgelerinde Ermeni köylerinin Kürtler tarafından basılarak yağmalandığı konusunda verdiği notada yer alan haberlerin tamamen asılsız olduğu	8
3	İngiltere Hazine Dairesi 1. Lordu Mr. Balfour'un Ermeni Meselesi ile ilgili yaptığı konuşmanın 4 Şubat 1896 tarihli İngiliz gazetelerinde çıkan yorumları	9
4	İngiliz Büyükelçiliği tercümanlarından Mösyö Shipley ve beraberindekilerin İzmit, Bahçecik ve Adapazarı'na gidip gelme maksatlarının, orada bulunan Ermenileri devlet aleyhine kışkırtmaya yönelik olduğu	13
5	İngiliz Parlamentosu mensuplarından Türk dostu Sir Ellis Ashmead Bertlett'in, Ermeni Meselesi ile ilgili yeni yayınlanan <i>Mavi Kitap</i> münasebetiyle <i>England and Union</i> dergisinde bir dizi yazı yayınladığı	16
6	Maraş yakınlarında bulunan Ermenilere ait bağlara Müslüman ahalisi tarafından zarar verildiğine ilişkin İngiltere Büyükelçiliği'nden gelen nota üzerine yapılan araştırmada haberlerin asılsız olduğunun anlaşıldığı	17

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
7	Londra'da Duc de York veya Shaftesbury tiyatrolarından birinde Ermeni Meselesi ile ilgili bir oyununun sergilenmesi için hazırlıklar yapıldığı	18
8	Londra Büyükelçisi Kostaki Antopulos Paşa'nın, Ermeni Yardım Komitesi Sekreteri Mister Atkins ile yaptığı görüşme hakkında gönderdiği rapor	20
9	İngiltere'nin Adana konsolosunun Sis'e gelerek Ermenilerle şüpheli bir takım görüşmelerde bulunduğu	22
10	Lord Salisbury'nin Primrose League'de, Ermeni Meselesi'nde Padişah'ın hiçbir kusuru bulunmayıp bütün sorumluluğun daha önceki İngiliz hükümetlerinde olduğuna dair bir konuşma yaptığı	23
11	Palu civarında Müslümanların Ermenilerin ziraatle uğraşmalarına engel olarak hayvanlarını gasbettiklerine dair İngiltere Büyükelçiliği tarafından gayr-ı resmî olarak yapılan ihbarın asılsız olduğu.....	24
12	İngiliz Misyoner Palmer, Ermeni Doktor Sohrab'ın torunlarından Trabzon İngiltere Konsolosu Mösyö Longworth ve tercümanı Hekimyan'ın gizli bozgunculuk ve iftiralarını sürdürdükleri	25
13	Mamuretülaziz İngiliz konsolosunun haber kaynaklarının fesatçı Ermeniler ve Protestan misyonerleri olması sebebiyle karışıklıklar hakkında tarafsız soruşturma yapamayacağı / Komisyonca bastırılıp Mamuretülaziz'de yardımsever halka dağıtılacak biletlerle ilgili olarak Rüşdü Efendi'nin görevlendirildiği	26
14	Mamuretülaziz İngiltere konsolosunun Ermenilerin dilekçelerini kabul ederek yardım vaadinde bulunduğu, civardaki köylerden adam getirerek karışıklığın sebeplerini araştırdığı.....	27
15	Van dışındaki Ermeni mahallesinde evlere mevzilenerak etrafa ateş açan Ermeni fedailerin halktan bazı kişileri öldürdükleri, kendilerini İngilizlerin koruyacağını söyledikleri, İngiliz konsolosunun da sürekli Ermeni mahallelerini dolaştığı	28
16	Londra'da bulunan Mösyö Nolinsky'nin, İngiltere'nin son durumu ile Osmanlılar ve Ermenilerle olan ilişkilerine dair raporunun özet tercümesi	29
17	Van'da Osmanlı askerlerini ve Müslüman halkı öldürme olaylarına karışan Ermenilerin, İngiliz konsolosunun hükümet nezdinde yaptığı teklife uygun olarak asker korumasında İran'a sürülmelerine ve bir daha dönmeleri için gerekli tedbirlerin alınmasına Encümen-i Mahsus-ı Vükelâ tarafından karar verildiği	31

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
18	Selanik'e gelen Ermeni kaçakların İngiliz Konsolosluğu'nda gizlendiklerine ilişkin haberlerin şehir halkını endişelendirdiği	32
19	Londra'ya gelen Ermeni bozguncuların şehir halkını kışkırtmaları ihtimali karşısında İngiltere Polis başkomiserinin, gerekli tedbirleri alacağına dair Londra büyükelçisine söz verdiği	32
20	Galos'a sığınan Ermeniler için toplanan yardımın artırılması konusunda İngiltere'nin Atina Büyükelçiliği'nden Galos Konsolosluğu'na mektup gönderildiği	33
21	İngilizlerin, Ermenileri desteklemelerinin dînî sebeplerden ziyade insanî sebeplerden dolayı olduğu / Doğu'daki olayları değerlendirme hususunda İngiliz muhafazakârları ile liberallerinin aynı fikirde oldukları / Yeni ayaklanmaların, sonuçları çok ciddi bir patlamanın işareti olacağı	33
22	Trabzon olaylarına karıştıkları gerekçesiyle tutuklanan Arapyan Mardiros ve oğlunun İngiltere uyruğuna geçtiklerinin anlaşıldığı....	36
23	Bir İngiliz şirketinin Osmanlı vilayetlerindeki Ermenilere dağıtmak üzere Liege'e silah sipariş ettiği yolundaki haberlerin asılsız olduğu.....	42
24	Erzurum İngiltere konsolosunun Ermeni yetimleri toplu olarak İstanbul'a gönderdiğinin haber alındığı.....	43
25	İngiltere Büyükelçiliği'ne giden mâbeyncinin Padişah'ın İngiltere büyükelçisini kabul etmeme sebebinin bedenî bir rahatsızlık olduğunu ifade ederek iki toplumun iyi niyetlerle birbirlerine yaklaşması halinde meselelerin kendiliğinden çözüleceğini söylediği	44
26	Bozgunculuk faaliyetleri yüzünden Marsilya'ya sürülen dört Ermeni'nin vapurla İskenderun'a gelerek İngiliz zırhlısında tayfa kıyafeti giyip karaya çıktıklarının anlaşıldığı.....	45
27	Adana valisinin görevden alınması ve Tokat olayları konusunda İngiltere'nin tavsiyelerine uyulduğu için İngiltere büyükelçisinin Hariciye Nezâreti'ne teşekkürü	46
28	Starft isimli İngiliz harp gemisiyle gelen yardımların İngiltere'nin Mersin konsolosu vasıtasıyla Payas kazasına tabi Çokmerzimen, Ocaklı ve Çaylı gibi Ermenilerin yoğun olduğu bölgelerde dağıtılacağıının haber alındığı.....	46
29	Varna İngiltere konsolosunun Ermenilere pasaport vermesi yasaklandığı halde, Vanlı Ermeni Nazaret oğlu Markar'ın pasaportunu vize ettiği	51

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
30	Çemişgezek ve Eğin kasabalarını dolaşmak için Harput'tan gelen İngiliz konsolosunun kendisine ayrılan belediye dairesi yerine Ermeni murahhasahanesinde kaldığı	51
31	Eğin hadisesi dolayısıyla İngiltere'nin verdiği nota üzerine yapılan araştırmada olayların sebebinin Ermeniler olduğunun anlaşıldığı; olaylar sırasında görevde bulunan kaymakam vekilinin görevden alındığı	52
32	İngiltere Büyükelçiliği tarafından serbest bırakılmaları istenen Nerses ve Serkis Agopyan adlı tutukluların Bitlis ve çevresinde arkadaşlarıyla birlikte cinayet, yağma ve gasp maksadıyla cemiyet oluşturmalarının anlaşıldığı.....	53
33	Adana, Harput ve diğer bazı yerlerden olup Adana Hapishanesi'nde tutuklu bulunan 26 Ermeni'den bazılarının suçsuz olduğu ve bir kısmının şimdiye kadar hapishaneden tahliye edilmesi gerektiği konusunda İngiltere Büyükelçiliği'nin verdiği 15 Temmuz 1897 tarihli nota	54
34	Görev yeri değişen İngiliz konsolosunun Van'dan Diyarbakır'a giderken yolda Ermeni köylerinde konakladığı	55
35	İngiltere'nin Van konsolos vekilinin yardım dağıtmak ve avlanmak gibi bahanelerle Ermenileri kışkırtmakta olduğu	56
36	Lord Salisbury'nin, Zeytun Ermenileri'nin işledikleri suçlardan dolayı pişman oldukları için kendilerine iyi davranılması gerektiğine ilişkin Padişah'a sunulmak üzere bir telgraf gönderdiği	57
37	Sivas İngiliz Konsolos Vekili Mr. Mounsell tarafından İngiltere Büyükelçiliği'ne bildirilen olayda Ermeni Avakim ve yeğeninin para için öldürüldüklerinin anlaşıldığı, olay sonrasında Şarkışla'da asayişin yerinde olduğu	58
38	Cardiff'te Ermeniler yararına toplanan konferans ile ilgili olarak Londra Büyükelçiliği'nden gönderilen rapor	60
39	İngiltere Büyükelçisi Sir Philip Currie'nin Anadolu'daki Ermeniler konusunda Padişah ile 28 Nisan 1899 tarihinde yaptığı mülakat.....	73
40	Bazı Avrupa gazetelerinde yer alan Talori'ye bağlı Spanuk (Sığanık) köyünün yakılarak Ermenilerin katledildiğine dair bütün haberlerin yalan ve gerçek dışı olduğu.....	78

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
41	Seyahat amacıyla Bitlis'e gelen Van İngiltere Konsolosu Mr. Zadu- ne'nin özellikle Muş'taki Ermeni köylerini dolaşarak durumlarını araştırdığı	81
42	Mamuretülaziz eski İngiltere konsolosunun Muş'ta Ermeni mekte- binde kalmasının Ermenileri şımartarak asayişin ihlâlüne sebep ola- cağı	82
43	İngiltere Büyükelçiliği'nin, Muş'taki Protestan Mektebi'nde öğretmen olan Hamparsum kızı Susi'nin kalebendlik cezasının affedilmesi ta- lebinde bulunduğu	82
44	Diyarbakır Ermeni murahhasası, Hazro keşişi ve bazı Ermeni tüc- carların, Diyarbakır İngiltere Konsolosluğu'na gelen iki yabancı misafirle gece yarısı toplantıları yaptıkları.....	83
45	İngiltere'nin Mersin Konsolosu Mösyö Masya'nın, Mamuretülaziz ve Diyarbakır Konsolos Vekili Mösyö Andresyon ile birlikte izin- siz olarak Adana, Maraş, Malatya, Elbistan, Gürün, Aziziye ve Ha- çin'e gidiş amaçlarının bölgedeki yollar, geçitler, nüfus, mezhep, yaylak, kışlak ve geçim kaynakları konusunda harita ve istatistikler oluşturmaya ve Elbistan'daki Müslüman cemaatlerden Alevî olanla- rın sayısını tesbite yönelik bulunduğu.....	84
46	Sason ve çevresindeki olayları bahane ederek huzursuzluk çıkarmak isteyen İngiltere'ye, Osmanlı'nın Bombay Konsolosluğu aracılığı ile Hindistan'daki Müslüman halkın harekete geçirilmesi suretiyle karşılık verilebileceği	85
47	Hariciye nâzırı ile görüşen İngiltere büyükelçisinin Sason olayları- nın güç kullanılarak bastırılmasının asayiş geçici olarak temin etti- ğini, gelecekteki karışıklıkların önlenmesi için bölgede durumun dü- zeltilmesi gerektiğini ısrarla ifade ettiği	86
48	Osmanlı Hükümeti aleyhinde Londra'da Ermeniler tarafından ger- çekleştirilmeye çalışılan mitinglere engel olunması gerektiği	87
49	Ermeni komitelerinin kendilerini acındırmak ve yabancı devletlerin dikkatini çekmek amacıyla Londra'daki gazetelerde yayınlattıkları, Anadolu'daki Ermenilerin sözde yoksulluk içinde ve yardıma muh- taç durumda oldukları yolundaki gerçek dışı haberlere güvenilme- mesi ve durumun içyüzünün Lord Landsdowne'a uygun bir dille anlatılması gerektiği	88

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
50	İngiliz konsolosunun da katılımıyla Van'da Ermenilere ait üç evde yapılan aramada muhtelif silah ve patlayıcı maddelerin ele geçirildiği	89
51	Eski Ermeni mebusları ile Londra'daki Osmanlı Ermenileri'nin Anadolu vilayetlerinde idarî, adlî ve bayındırlıkla ilgili ıslahat yapılmasına ilişkin rapor ve talepleri üzerine Meclis-i Hâss-ı Vükelâ'da bazı memurlar ile mahkeme üyelerinin seçimi hususunda yeni usuller belirlenmesine, Bağdat valisine verilen özel yetkilerin Van, Erzurum, Mamuretülaziz ve Bitlis valilerine de verilmesine ve Anadolu'ya üst düzey bir heyet gönderilmesine dair kararlar alındığı.....	92
52	Avlanmak ve Ermenilerle ilgili araştırmalar yapmak üzere Anadolu'ya gelen İngiliz parlamento üyelerinden Walter Guinness'e uğradığı yerlerde kolaylık gösterilmesinin istendiği	95
53	İran'dan Van'a gelerek Erzurum yoluyla Rusya'ya giden İngiltere Parlamentosu üyelerinden Buxton'un, hiçbir araştırma yapmadığı halde <i>Times</i> gazetesinde hayalî ve uydurma bir mektup yayınlattığı	99
54	Batavya'da Hollanda lisansı ile çıkan gazetelerde, Reuter ve İngiliz gazetelerinden naklen "Ermeni Katliamı" başlığıyla Osmanlı Hükümeti aleyhinde yayınlanan makalelere karşı yayın yapan Batavya Şehbenderi Re'fet Bey'in ölümüyle tehdit edildiği	102
55	İngiliz Başbakanı Asquit'in Osmanlı ülkesindeki Ermenilerin haksızlığa uğradığı yönündeki konuşmasının gazetelerde yer aldığı tespit edildiği takdirde Osmanlı büyükelçilerinden, Ermenilerin Umumî Harb'den önce Osmanlı Devleti'nde rahat bir şekilde yaşamakta iken savaşın başlamasıyla düşman ordusu tarafına geçerek vatanlarına karşı savaştıklarına, yurt içinde kalanların da silahlı isyana girerek Osmanlı Ordusu'nun geri hatlarını tehlikeye düşürdükleri için askerî zorunluluktan dolayı savaş bölgelerinden uzaklaştırıldıklarına ilişkin temalar işleyen makaleler yayınlamalarının istendiği.....	108
56	İngiltere Hükümeti tarafından hazırlatılan ve 1915-1916 Ermeni olaylarını içeren <i>Mavi Kitap</i> , makaleler, gazete haberleri ve Osmanlı muhaliflerinin abartılı hikâyelerine dayanmakla birlikte Osmanlı Devleti lehinde belgeler de ihtiva ettiğinden bir nüshasının Zürih Başşehbenderi İsmail Hakkı Bey tarafından gönderildiği.....	112
57	Siyasî suçları sebebiyle tutuklu bulunan Ermenilerle, esir, aile yanında veya resmî ve özel kurumlar nezdinde bulunan Ermeni kadın ve yetimlerinin acilen serbest bırakılmalarının İngiliz Fevkalâde Komiserliği tarafından istendiği.....	118

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
58	Mondros Mütarekesi'nin 4. maddesi uyarınca serbest bırakılması istenen Ermenilerin savaş sırasında esir edilen veya idarî olarak tutuklananlarla sınırlandırılması için İngiliz mümessili nezdinde girişimlerde bulunulması gerektiği	119
59	İngiliz Teftiş Heyeti tarafından tedavi amacıyla hapisneden alınan Rum,Ermeni ve yabancı uyruklu 44 kişinin adı geçen heyet tarafından serbest bırakıldığı	120
60	İngiliz Fevkalâde Komiserliği'nin Osmanlı Hükümeti tarafından Harput'a sürülmüş olan Bağdatlı Şakir Vartan İskender'in serbest bırakılarak Musul'a gönderilmesini istediği	121
61	Osmanlı Hükümetince terk edilmiş mallardan sayılıp müzayedeye çıkarılarak satılan Yunanistan tebaasından bir kişiye ait ev ile Osmanlı tebaasından bir Rum'a ait çekdirmenin iade işlemlerinin yapılmasının İngiliz memurları tarafından Mütareke Komisyonu'ndan ısrarla istendiği.....	122
62	İngiltere Büyükelçiliği'nin İzmit, Karamürsel ve Değirmendere civarındaki Müslüman çetelerin, Rum ve Ermenilere saldırıp tehdit ettikleri yolundaki şikâyetlerin araştırılmasını istediği	123
63	Bir Ermeni'nin öldürülmesi sebebiyle zanlı olarak tutuklanıp Halep İngiliz komutanı tarafından kanuna aykırı olarak serbest bırakılması istenen Minas Minasyan ile ilgili gerekenin yapılması hususunun Dahiliye Nezâreti'ne bırakıldığı	125
64	Ezine Hapishanesi ile Lapseki Hapishanesi'ni kontrol eden İngiliz heyetinin Lapseki Hapishanesi'ndeki iki Ermeni ile bir Rum'un serbest bırakılmasını istediği	125
65	İngiliz siyasî temsilcisinin, Rum ve Ermeni ahalinin gönderildikleri, çıkarıldıkları ve şu an buldukları köylerin isimlerinin, bağlı oldukları kaza ve nahiyelerle birlikte bildirilmesini ve ahali çıkarılan köylerde oturulmaya uygun evlerin miktarı ile bu köylerdeki Müslüman muhacir ve mültecilerin miktarının ayrıntılı bir şekilde belirtilmesini istediği	126
66	Yerlerine dönen Rum ve Ermeni mültecilerle ilgili araştırmalar yapmak üzere Hüdavendigâr'a gelecek olan İngiliz heyetine, emir ve tebliğ hükümleri çerçevesinde kolaylık gösterilmesinin istendiği	127

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
67	İngiliz Siyasî Mümessilliği'nin, Rum ve Ermeni yetimlerin yerleştirilip tedavi edilmelerinde kullanılmak üzere İstanbul'da adresleri belirtilen üç evin teslim edilmesini istediği.....	128
68	İngiliz Fevkalâde Komiserliği'nin, Cezire-i İbn-i Ömer'de Ermeni ve Arapların tutuklandığı, Musul'a gelen erzaka el konulduğu ve memurların halkı silahlandığı yolundaki iddialarının gerçek dışı olduğunun Van ve Diyarbakır valiliklerinden bildirildiği.....	129
69	Boğazlıyan kazasına geri dönen Ermenilerin ihtiyaçlarının sağlanması konusunda İngiltere Fevkalâde Komiserliği'nin başvurusu üzerine Ermenilerin gayr-ı menkullerine yerleştirildiklerinin, satılarak veya kiraya verilerek bedelleri alınan gayr-ı menkul mallarının karlılıklarının, Maliye'deki darlık sebebiyle henüz verilemediğinin, yirmi yaşından küçük Ermeni kadınlarının isteklerine bakılmaksızın ailelerine teslim edildiğinin, büyük olanların ise hür iradeleriyle verdikleri karara göre hareket edildiğinin Ankara Valiliği'nden bildirildiği.....	132
70	Ermenilerin iddiaları üzerine Adapazarı'ndaki İngiliz askerlerinin, görevli ve silah taşımaya izinli hükümet memurlarının silahlarını, Müslümanların eşyalarını aldıkları ve güvenliği bozan bazı hareketlerde buldukları	134
71	İngiltere Fevkalâde Komiserliği'nin adi veya siyasî suçları dolayısıyla hapiste olan Ermenilerin tahliyeden hariç tutulmalarını kabul etmediği.....	135
72	İngiltere'nin İzmit Mümessili Sily'nin, İzmit Belediye başkanının kanun ve nizamlara uygun olarak gerçekleştirdiği işlerde tersinin yapılması için baskı uyguladığı.....	140
73	Antep Ermeni Protestan Kilisesi'nin tamiri için getirtilip tehcir sırasında değişik kimselere satılan taşların, Halep İngiliz kumandanının talebi üzerine geri alınması için gerekli paranın ödenmesine Meclis-i Vükelâca karar verildiği.....	142
74	Tekirdağ Ermenileri'nden, gerçek adı Karabet olan ve kendisine İngiliz görevlisi süsü veren Filipos'un İngiliz polisinin hizmetinde ise kanuna aykırı uygulamalarına son vermesinin, İngiliz polisine mensup değilse evrakıyla Adliye'ye teslim edilerek durumunun açıklığa kavuşturulmasının istendiği	143

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
75	Merzifon'da bulunan İngilizlerin Ermeni ve Rumlarla sıkı ilişkiler içinde buldukları belirtilerek Amasya'da bulunan İtilâf Devletleri görevlilerinin vazifelerinin neler olduğunun ve kendilerine karşı nasıl davranılacağına, ayrıca fedai ve komite teşkilatları ile Amerikalılar tarafından ithal edilen silah olması muhtemel sandıklar hakkında ne gibi tedbirler alınacağına bildirilmesinin Sivas Vilayeti'nden istendiği	149
76	Başlarında İngiliz subayları bulunan Ermeni kuvvetlerinin Osmanlı Devleti'nin doğu sınırında yığınak yaparak sınır köylerine saldırılar düzenledikleri	150
77	Berberlerinde 4 askerle Erzincan'a gelen ve görevlerinin ne olduğu anlaşılamayan 2 İngiliz subayının, Ermenilerle ilgili sorular sorduktan sonra Erzurum'a döndükleri	154
78	İngilizlerin Kafkasyadaki askerlerini çektikten sonra asayişin bozulduğunu göstermek için her türlü yola başvurdukları / İngiliz Temsilcisi Yarbay Rawlinson'un Oltu'dan Bayezid'e kadar olan bölgede Ermenilerin katliam yapmakta olduklarını ifade ederek engellenmeleri için Müttefik kuvvetler gönderilmesini istediği / Ermenilerin kışkırtmalarına karşı idarecilerin ve halkın ölçülü davrandığı	156
79	İngilizlerin Gümrü'de Ermenilerden müteşekkil bir alay oluşturmalarına, Erzurum İngiliz Mümessili Rawlinson'un Ermenilerin Müslümanları katlettikleri için engellenmeleri gerektiğini ifade ettiğine, Batum'daki Osmanlı cephanesinin, korumakla görevli İtilâf askerlerince Rumlara satılmakta olduğuna, İngilizlerin Osmanlı Devleti içindeki Hintli Müslüman askerleri Gurka ve İngilizlerle değiştirmekte olduğuna ilişkin Üçüncü Ordu Müfettişliği'nin raporu	158
80	Kayseri'de bulunan Ermeni mültecilere yardım konusunda gevşeklikleri görüldüğü İngiliz Fevkalâde Komiserliğince iddia edilen memurların, durumun gerçek olduğunun ortaya çıkması halinde görevlerine son verilerek yerlerine uygun kimselerin atanmasına Meclis-i Vükelâ tarafından karar verildiği	161
81	İngiliz Kumandanı Smith tarafından da dile getirilen Trabzon'dan iç bölgelere gönderilen ve henüz dönmeyen Ermenilere ait gayri menkullerle ilgili nasıl işlem yapılacağı konusunun Meclis-i Vükelâ'da görüşülmekte olduğu	161
82	Trabzon ve Batum'daki İngiliz, Rum ve Ermenilerin hal ve hareketlerine, Trabzon'da bulunan Amerika İaşe Heyeti'nin durumuna, Ka-	

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
	ğızman, İğdır, Kulp ve Sarıkamış'ta Ermenilerin Müslümanlara yaptıkları mezâlîme dair ayrıntıları içine alan Erzurum Valiliği ile 15. Kolordu Kumandanlığı'na ait yazıların takdim edildiği.....	162
83	Zaho, İmadiye ve Geliguyan civarında Müslüman halkı öldüren 1.500 kişilik Ermeni çetesinin İngiliz kuvvetlerinin himayesindeki Nasturi ve Ermenilerden oluştuğu.....	165
84	Ermeni yetimhanelerini teftiş bahanesiyle Anadolu'da dolaşmakta olan Mıgırdıç Efendi'nin, Ankara'daki İngiliz subaylarından aldığı emir üzerine Keskin'deki Rum ve Ermenileri silahlandırarak Kayseri'den silah getirtmeye çalıştığı	171
85	Bahçecik'teki Ermeni yetimlerine bakan İngiliz ve Amerikan misyonerlerinin evine silah atılması üzerine Ermenilerin protesto gösterilerinde bulunmaları sebebiyle Bahçecik'e gönderilen 20 Hint askerinin Ermenileri olay çıkartmak konusunda cesaretlendireceği.....	172
86	Barzan ve Zibar aşiretleri ile Nasturi ve Ermenilerden oluşan İngiliz kuvvetleri arasında çatışma çıktığı haber verildiğinden aşiretlerin Van'a girmesi ve İngilizlerin de onları takip etmesi durumunda nasıl hareket edileceğinin bildirilmesinin istendiği.....	174
87	Akrabalarına teslim edilmek üzere memleketine gönderilirken Eskişehir'de İngilizler tarafından Ermeni kızı olduğu iddiasıyla alıkonulan Babaeskili Saatçi Abdülmecit Efendi'nin kızı ve Karahisar'da Kuyumcu Rahmi Bey'in hizmetçisi Sadiye'nin geri alınması için İngiliz Mümessilliği nezdinde girişimlerde bulunulması	174
88	İngiliz Mümessilliği'nin, Harput Hapishanesi'nde tutuklu Kiğılı Mıgırdıç Kirkoryan'ın serbest bırakılmasını istediği	175
89	İngiliz elbisesi giyinmiş Ermeni olduğu anlaşılan bir kişinin Mülkiye Hapishanesi'ne giderek tehcirden aklanan bazı kimseleri sorduğunun bildirildiği, hapishaneye bu şekilde rahatça girilmesinin birçok sakıncayı beraberinde getireceğinden ilgililerin uyarılarak gerekli tedbirlerin alınmasının Divan-ı Harb-i Örfi'den istendiği	176
90	Küçük Zabıt Mektebi öğrencilerinden Şeyh Hasan oğlu Muhyiddin Efendi'nin, Binbaşı Şakir Bey'in yanında kalan kızkardeşinin Üsküdar taraflarında Ermeniler ve İngiliz polisleri tarafından sözde Müslüman evlerinde alıkonmuş Ermeni yetimi olduğu iddiasıyla götürüldüğünü bildirdiği	177
91	Maltepe'de silah atan Yunan subaylarından Dimitri'nin gözetim altında tutulurken kendisine İngiliz polisi süsü vererek duruma müda-	

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
	hale etmek isteyen Filos adlı Ermeni'nin yakalanarak karakola götürüldüğü	179
92	Ermeni muhacirlerin Haydarpaşa'da iskân edildikleri arsanın boşaltılması ve Kadıköy'e nakledilmeleri zorunluluğu ortaya çıkınca İngiliz Umumî Karargâhı'na mensup bir subayın Belediye'ye başvurarak Ermenilere engel olunmamasını istediğinden haberdar olan Ermenilerin, gizlice barakalar inşa ettikleri	180
93	Kocaeli Yarımadası'nın işgali sırasında Müslüman ahaliye yaptıkları mezâlim sebebiyle tutuklanıp yargılanmakta olan Yalova ve İzmit çevresindeki bazı Ermeni ve Rumlarla ilgili işlemlerin hızlandırılmasının ve idam cezasına çarptırılmış olanların cezalarının infaz edilmesinin İngiltere, Fransa ve İtalya Fevkalâde Komiserliklerince istendiği	180

İNDEKS	183
--------------	-----

II. BÖLÜM

BELGE FOTOKOPİLERİ	209
--------------------------	-----

EK

REFERANSLAR.....	455
------------------	-----

KISALTMALAR

A. MKT. MHM	Sadâret Mektubî Mühimme
BEO	Bâb-ı Âli Evrak Odası
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DH. EUM. AYŞ	Dahiliye Nezâreti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemî
DH. EUM. 5. Şb	Dahiliye Nezâreti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Beşinci Şube Belgeleri
DH. İUM	Dahiliye Nezâreti, İdare-i Umumiye Belgeleri
DH. KMS	Dahiliye Nezâreti, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
DH. MB. HPS	Dahiliye Nezâreti, Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Belgeleri
DH. MB. HPS. M	Dahiliye Nezâreti, Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Mütferrik Belgeleri
DH. ŞFR	Dahiliye Nezâreti, Şifre Kalemî
DH. UMVM	Dahiliye Nezâreti, Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti Belgeleri
HR. SYS	Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım
Mr.	Mister
MV	Meclis-i Vükelâ Mazbataları
No:	Numara
vb.	Ve benzeri
Y. A. HUS	Yıldız Sadâret Hususî Maruzat
Y. A. RES	Yıldız Sadâret Resmî Maruzat
Y. MTV	Yıldız Mütenevvi Maruzat
Y. PRK. ASK	Yıldız Perakende Askerî Maruzat
Y. PRK. AZN	Yıldız Perakende Adliye ve Mezâhib Nezâreti

Y. PRK. BŞK	Yıldız Perakende Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y. PRK. DH	Yıldız Perakende Dahiliye Nezâreti Maruzatı
Y. PRK. EŞA	Yıldız Perakende Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik
Y. PRK. HR	Yıldız Perakende Hariciye Nezâreti Maruzatı
Y. PRK. TKM	Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği
Y. PRK. TŞF	Yıldız Perakende Teşrifât-ı Umumiye Dairesi
Y. PRK. UM	Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratı
Y. PRK. ZB	Yıldız Perakende Zaptiye Nezâreti Maruzatı

I. BÖLÜM

BELGELERİN TERCÜME VE SADELEŞTİRMELERİ

1

Osmanlı İmparatorluğu
Büyükkelçiliği
Sayı: 9518/538
Paris, 11 Aralık 1895

Konu: İhtilâlcî Ermeni Komitesi

Ziya Paşa'dan Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa'ya

Sayın bakan

Marsilya genel konsolosumuzun yakında bana gönderdiği, fakat henüz doğruluğunu şimdiye kadar ispat edemediğini ifade ettiği ciddi bir ihbara göre Londra'daki İhtilâlcî Ermeni Komitesi, Avrupa'daki diğer Ermeni komitelerine haber göndererek Ermenilerin savaşmakta olduğu merkeze sevk edilmek üzere silah satın almak amacıyla para yardımı toplanmasını istemektedir. Bu komite ayrıca isyancıların yanında mücadele etmeye gönüllü asker kaydı yapmalarını da tavsiye etmektedir.

Diğer taraftan Morel Bey'in bu ihbar üzerinde tahkikat yaptırıp bilgi toplaması için durumu Londra Büyükkelçiliği'ne de bildirmeyi ihmal etmedim.

Zâtıâlılerine en içten saygılarımın kabulü ricasıyla.

Ziya

**

Sadâret Makamı'ndan

Hariciye Nezâreti'ne gönderilen 31 Aralık 1895 tarihli yazının sureti

30 Aralık 1895 tarih ve 4438 numaralı yazınızda da gösterildiği gibi, Londra'daki Ermeni Komitesi'nin Avrupa'daki Ermenileri, Ermeni bozgunculara gönderilmek üzere silah almak için para toplamaya ve isyancılarla birleşmek üzere adam kaydetmeye davet ettiği konusunda Paris Büyükkelçiliği'nden

gelen yazıdan bahsedilmektedir. Bu konuda tahkikat yapılması için nezâreti-nizce de Londra Büyükelçiliği'ne gerekli tavsiyelerde bulunulması.

**

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Sayı: 17118/3
6 Ocak 1896

Konu: Londra Ermeni Komitesi'nin faaliyetleri

Tevfik Paşa'dan Kostaki Antopulos Paşa'ya

Paris Büyükelçiliği'nin edindiği bilgilere göre, Londra İhtilâlcî Ermeni Komitesi, Avrupa'daki muhtelif Ermeni cemaatlerini, çatışma bölgelerindeki Ermenilere gönderilmek üzere alınacak silahlar için para yardımı toplama çağrısında bulunmaktadır. Bu komite ayrıca, bölgeye gidecek gönüllü asker kaydı yapılmasını da istemektedir. Paris Büyükelçisi Ziya Paşa bu durumu büyükelçiliğinize bildirmiş olduğundan, ekselanslarınızdan bu konuda edineceğiniz malûmatın en kısa süre içerisinde tarafıma bildirilmesini rica ederim.

Saygılarımla.

**

Türkiye Büyükelçiliği
Sayı: 20555/23
Londra, 13 Ocak 1896

Konu: Londra'daki İhtilâlcî Ermeni Komitesi'nin faaliyetlerine cevap ve eki

Kostaki Antopulos Paşa'dan Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa'ya

Sayın bakan,

Londra İhtilâlcî Ermeni Komitesi'nin faaliyetleriyle ilgili olarak sayın ekselansınızın tarafıma gönderdiği 6 Ocak 1896 tarih ve 17118/3 sayılı resmî

yazıyı cevaplamak için büyükelçiliğimizin Paris Büyükelçiliği'ne gönderdiği mektubun suretini ekte sunmakta acele ediyorum. Bu mektup, Londra İhtilâlcî Ermeni Komitesi'nin Avrupa'daki diğer Ermeni topluluklarını, savaşan Ermenilere gönderilmek üzere silah satın alımı için para yardımına davet ettiği konusunun doğru olup olmadığını kontrol etmek amacıyla araştırma yapılmasına dair olan taleplerine cevap olarak gönderilmiştir.

Bu mektubu okuduktan sonra sayın ekselansınızın da göreceği gibi, büyükelçiliğimiz bu konuda ayrıntılı tahkikat yapmayı ihmal etmemiştir. Ancak, meselenin bizzat kendisinden kaynaklanan sebeplerden dolayı bu ihbarı doğrulayan kesin bir neticeye varmak çok zordur. Bununla beraber büyükelçiliğimiz araştırmalarını sürdürecektir ve konuyla ilgili daha sağlam bilgiler edinir edinmez acilen tarafınıza gönderecektir.

Sayın bakan, en içten saygı ve selâmlarımın kabulünü istirham ediyorum.

Antopulos

**

No: 20453
13 Aralık 1895

Morel Bey'den Paris Büyükelçisi Ziya Paşa'ya

İçinde bulunduğumuz Ocak ayının 11'i tarihli ve benden, Londra İhtilâlcî Ermeni Komitesi'nin Avrupa'daki diğer Ermeni topluluklarını Anadolu'da savaşmakta olan Ermenilere gönderilmek üzere satın alınacak silahlar için para yardımı yapmaya davet ettiğine dair ihbarın doğru olup olmadığını araştırmamı talep eden sayın ekselansınızın mektubunu almaktan onur duydum.

Büyükelçiliğimiz birkaç hafta önce Bâbıâli'den aldığı talimat üzerine, aynı meseleyi açıklığa kavuşturmak için olağanüstü bir faaliyet göstermişse de netice elde edememiştir. Son derece becerikli kabul edilen dedektiflerimiz bize, Londra'daki Hınçakistler'in reisi Nazarbek veya Nazarbekiantz denilen

şahıs ile çevresinde bulunan ve evlerinde ikâmet edip İngilizce'yi çok az bilen az sayıdaki kimselerle temas kurmadıklarını bildirmişlerdir.

Londra'daki "İhtilâlcı Ermeni Komitesi" ifadesiyle Marsilya genel konsolosumuzun ve ona bu konuda bilgi temin eden kimselerin, İngiltere'de bulunan üç veya dört Ermeni cemiyeti arasından birini, ihtilâlcı esasları benimsemiği için gerçekten de yıkıcı ve tehlikeli olan Hınçakist Komitesi'ni veya daha ziyade grubunu düşündüklerini sanıyorum.

Oldukça yakın bir geçmişte Londra'ya yerleşen ve buraya Hınçak adlı matbaayı kuran bu grup, İngiliz polisinin yanı sıra büyükelçiliğin ajanları tarafından da çok dikkatli bir şekilde takip edilmektedir. Sayıları çok azdır. Toplam üç veya dört kişidirler. Bunlar: Nazarbek veya Nazarbekiantz adlı bir Rus Ermenisi, Beniard adlı tâbiyeti belirsiz bir şahıs ve bazen Londra'da bazen de Amerika'da olan Garabedian adında bir kişi. Garabedian adlı bu kişi Amerika ve Avrupa'da bulunan kışkırtıcı Ermenilere aracılık görevini yerine getirmenin yanı sıra, daha önce ikamet etmiş olduğu Atina'dan Nazarbek'in beraberinde getirdiği dört veya beş Ermeni uyruklu matbaa işçisi arasında da aracılık yapmaktadır. Bu insanlar birlikte yaşamakta, oldukça münzevî bir hayat sürdürmekte ve faaliyetlerini sadece Hınçak'ın yazım ve basımıyla sınırladıkları görülmektedir. Bu insanların Londra'da sığınmacı durumundaki birkaç nihilist Rus ile düzenli olmayan ilişkiler kurduğunu fark ettik. İşte bu netice sebebiyle büyükelçiliğin Dışişleri Bakanlığı nezdindeki talebi üzerine bu kişiler İngiliz polisi tarafından izlenmektedir. Yoksa bu talep olmasaydı, polis hiçbir şekilde bu girişimde bulunmazdı.

Nazarbek az konuşmasına rağmen çok etkili yazılar yazmaktadır. Amerika'da ve büyük bir ihtimalle Kafkasya'da ikamet eden suç ortaklarıyla birlikte yakın geçmişte Anadolu'daki karışıklıklara sebep olan çok geniş Hınçak entrikalarına da kuşkusuz aktif bir şekilde katılmıştır. Ayrıca gizlenmekten ziyade bunlardan övünç ve onur duymaktadır. Bu kışkırtıcı grup İngiltere'de yardım parası toplamamakta, fakat tam tersine gazetenin var olabilmesi ve yayını için ihtiyaçlarının karşılanabilmesini sağlayan ve bugüne kadar belli olmayan bir kaynaktan fonlar aldığı ve dışarıdan desteklendiği kuvvetle sanılmaktadır.

Hınçakistlerden başka, Londra'da Ermeni Meselesi yolunda propagan-
da ve kışkırtıcılık yapan iki veya üç cemiyet daha mevcuttur.

Bunların en önemlisi, parlamento mensupları, Anglikan piskoposları
ve çok sayıda Protestan kilisesi çevresi ile diğer ülke mensuplarından oluşan
İngiliz Ermeni Cemiyeti'dir. Birbirlerini dinî bir sıcaklıkla desteklemektedir-
ler. Bazıları da yanlış anlaşılabilir bir hayırseverlik duygusuyla onları destekle-
mektedir. Bazı kimseler ise sırf bilgi edinmek ve meseleyi anlamak gayesiyle
onlara katılmaktadır. Bu dernek toplantılar düzenlemekte, çokça reklâm
yapmaktadır. Fakat sosyal örgütlenmesinin ve katılımcılarının niteliği, toplama-
mış olduğu fonların silah satın alımı veya ücretli asker temininde kullanılabil-
eceği düşüncesini bertaraf etmektedir. Kısa bir süre önce topluluk bölünerek
Westminster dükünün başkanlığında, görevleri geçen yılki olayların yoksul-
luk içerisinde bıraktığı Sason'daki Ermenilere yardım için para toplamak olan
ve temelde yardımlaşma amacı taşıyan bir alt komite kurulmuştur. Toplanan
fonlar, İngiltere Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla İstanbul'daki İngiltere Büyükel-
çiliği'ne gönderilmekte ve burada da Osmanlı Hükümetince tanınan aracıl-
arla yerinde dağıtılmaktadır.

Sadece bilginiz olması amacıyla, adını "Ermeni Vatanperver Derneği"
olarak veren ve başka bir komite kurduğunu ileri süren Agopyan adlı bir şar-
latandan da bahsedeceğim. Bugüne kadar yapılan araştırmalar, sözü edilen
derneğin sadece Agopyan tarafından temsil edildiğini ve bunun yanında tek
bir kişinin dahi bulunmadığını ortaya koymuştur. Bu kişi Türkçe dersler ve-
rerek pek sağlam olmayan bir hayat sürmektedir. Gazetelerde ismi çok geç-
mesine rağmen bısaca bu kişi az zararlıdır.

Ayrıca, İngiltere'deki konsoloslarımıza, bu kişilerin en sıkı şekilde gö-
zetim altında tutulmaları ve buldukları şehirlerin limanlarından Türkiye'ye
yönelik her türlü silah yüklemesini acilen bildirmeleri konusunda çok sayıda
talimatlar verildiğini de eklemek istiyorum.

En içten saygı ve selâmlarımın kabulünü istirham ediyorum.

BOA, HR. SYS, 2757/43

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi

13 Aralık 1895 tarihinde İngiltere Büyükelçiliği'nden gelen nota sureti

Talori ve Sason bölgelerinde oturan Ermenilerin evlerinin toplanan yardım paralarıyla yeniden inşa edilerek bunların kış mevsimi girmeden zaruri ihtiyaçlarının karşılandığını açıklamaya gerek yoktur. Ancak sağlam kaynaklardan alınan bilgilere göre çevrelerinde bulunan Kürt aşiretlerinin yolsuzluk yapmamaları konusunun önemine Osmanlı Hükümeti'nin dikkatini çekmek gerekir. Adı geçen aşiretler zaten Hitink, Engüşnak ve diğer Ermeni köylerini yağmalamışlar ve yukarıda yazılı olarak belirtildiği gibi yardım edilmiş olan Ermeni ahalisini de köylerine zarar verip yağma edeceklerini söyleyerek korkutmuşlardır. Bu uygunsuz durumun önünün alınması için gerekli kişilere kesin emirler verilmesi ihtar olunur.

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

İngiltere Büyükelçiliği'nden gelen notanın tercümesi

Kasım ayı başlarında, güneyde yerleşmiş 500 Kürt, Senadahlı Süleyman'ın idaresi altında olarak Eşnitsor köyünü tamamen yıkıp yağmalamışlar ve toplanan yardımlarla ahaliye verilmiş olan yiyecek, giyecek ve saireyi yanlarında götürmüşlerdir. Ermenilerin sığındıkları bu köy şu anda Kürtlerin işgali altındadır. Genç mutasarrıfı burasını açıktan koruma altına almak için gerekli tedbirlere başvurmadığından Kürtler bütün Talori kazasını tehdit etmektedirler.

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret-i Uzmâ
Mektubî Kalemi

Bitlis Valiliği'nden gelen telgrafın çözümü

20 Aralık 1895 tarihli telgraf Genç Mutasarrıflığı'na tebliğ edilerek hemen cevaplandırması istenmişti. Bugün alınan cevabî telgrafa göre Talori ve çevresindeki ahaliye herhangi bir baskın yapılmadığı gibi Senadahlı Süleyman ve arkadaşları tarafından Eşnitsor köyüne baskın düzenlendiği konusu kesinlikle asılsızdır. Padişah sayesinde halkın huzur ve güvenliği yerindedir. Bu gibi baskın haberleri, bazı kötü niyetlilerin düşüncelerinin ürünüdür.

Arz olunur.

25 Ocak 1896

Bitlis Valisi
Ömer

BOA, A. MKT. MHM, 619/33_3, 8, 15

3

Türkiye Büyükelçiliği
Sayı: 20646/91
Londra, 5 Şubat 1896

Eki: 4 Şubat tarihli basında
Balfour'un konuşması

Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa'ya

Sayın bakan,

Amcası Lord Salisbury'nin açıklamalarının bir yansıması olarak Hazine Birinci Lordu Mösyö Balfour'un, Ermeni Meselesi hususunda yaptığı konuşmalardan bir kısmının özetini içeren 4 Şubat tarihli İngiliz gazeteleri hak-

kındaki olağan raporu, sayın ekselanslarınıza sunmaktan onur duymaktayım. Ayrıca *Daily News* gazetesinde Urfa olaylarıyla ilgili olarak yayınlanan san-sasyonel bir resim de bulunmaktadır. Diğer taraftan *Morning Post*'un maka-lesinde Türkiye lehinde muhteşem bir pasajı da bulabilirsiniz.

Sayın bakan, en derin saygılarımın kabulünü istirham ediyorum.

Antopulos

**

4 Şubat tarihli İngiliz gazeteleri hakkında rapor

Times gazetesi Pazartesi günü, Avam Kamarası Başkanı ve Hazine Bi-rinci Lordu Mösyo Balfour'un Bristol'de yaptığı konuşmayı yayınlamıştır.

Konuşmacı, Anglikan olmayanların (Non-konformistlerin) yemeği es-nasında, amcası Marquis Salisbury tarafından geliştirilen argümanları tekrar-lamaktan başka bir şey yapmamıştır. Anadolu'da işlenen "mezâlim" ve "cinâ-yetler"den söz ederek son derece kesin bir biçimde, Rusya'nın Anadolu vıla-yetlerinde polislik görevini yapmasına, İngiltere'nin hiçbir şekilde engel olma-dığını açıklamıştır. Ayrıca: "Rusya bunu yapmak istemedi, hepsi bu kadar ve dolayısıyla İngiliz Hükümeti, Rusların hiçbir zaman yapmak istemedikleri şeyleri engellemek zorunda değildi. İngiltere, bu kısımları sona erdirmek ama-cıyla elinden geleni yaptı. Bunu daha iyi şekilde başaramadıysa bu hususta Büyük Britanya yerine Avrupa'yı suçlamak gerekir." diyerek zaten bu konuy-la ilgili yayınlanacak diplomatik belgelerin bunu birçok defa ispatlayacağını da eklemiştir. Kendisine göre, Türkiye'nin yönetilme şekli hiç de beğenilecek bir yapıya sahip değildir. Kendisi bir Türk devlet adamı olsaydı bu yönetimi düzeltmeye çalışırdı. Mevcut durumda İngiltere, son derece ayrıcalıklı bir dos-tu bile olsa söz dinlemek istemeyen ve henüz öğrenme durumundaki bir hü-kümete yardım edemez. Çünkü 18 ay ya da iki yıldan beri Türkiye'nin izledi-ği yönetim tarzı sonsuza kadar cezasız kalabilecek bir idare değildir. Türkiye, şu ana kadar sahip olamadığı en eski ve en sağlam dostlarından birisini ken-dinden uzaklaştırmıştır.

Ayrıca şehrin gazetesi de, bu konuşma hakkında uzunca bir makale yayınlamakta, Ermeni Meselesi'ne değinerek birkaç satırla bunu onaylamakta ve şu cümleyle düşüncesini özetlemektedir: "Örneğin bir yabancı hükümetin nefretinden doğan basit bir siyasî bozulma, şu veya bu İngiliz bakanı için mutlaka kalıcı değildir; fakat ahlakî bir nefret ise silinmeyen etkilere neden olmaktadır."

Aynı gazetede, muhabirlerinin birkaç ilginç yazısı da bulunmaktadır. İstanbul'daki muhabir 3 Şubat tarihinde: "Lord Salisbury'nin son konuşması Padişah'ın hoşuna gittiği için, Kostaki Paşa'ya kendilerine şükranlarını bildirmesini emretmiştir." şeklinde telgraf çekmiştir. Aynı güne ait başka bir yazıda, söz konusu muhabir "Konsolos Bavnham'dan alınan bir yazının; işkenceye uğrayan, öldürülen ve sakat bırakılan 230 Müslüman esirin üzerinde, Zeytin'da ikamet eden insanlar tarafından işlenen medeniyet dışı davranışlar hakkındaki Türk resmî raporunu tamamıyla doğruladığını" bildirmektedir.

Viyana muhabirinin 3 Şubat tarihli telgrafında da "Avusturya'nın, Amerikan Hükümeti'nin Avrupa'nın sorunları üzerinde etkili olmayı denemek istediğini görmekten rahatsız olduğu" ifade edilmektedir. Gertes Lhoyd: "Amerika, Ermenilerle ilgilenirse, bunu kimse engelleyemeyecektir. Ancak Amerika, katılmadığı bir antlaşmayla ilgili olarak yaptıkları ile Avrupa devletlerine bir ders vermek isterse, görülmedik bir biçimde ortalığı karıştırmış olur" demiştir.

Reuters Ajansı'nın İstanbul'dan 2 adet telgrafi vardır: 2 Şubat tarihli telgraf; düşünülen yeni Türk borçlanması hususuna İngiliz Büyükelçiliği'nin itiraz edeceğini ve 3 Şubat tarihli telgraf ise; Bleichroedies firması ile 30.000 franklık yeni bir borcun alınımında anlaşmaya varıldığını kesin bir şekilde yalanlandığını bildirmektedir.

Tüm gazeteler, eski radikal bakanlardan Morley'nin Türkiye aleyhine Forfar'da yaptığı konuşmadan alıntılar yayınlamaktadır.

Morning Post gazetesi ise, en az Morley kadar tenkit ettiği Balfour'un konuşmasından da bahsetmektedir. Aşağıdaki bölüm dikkate değerdir: "Anadolu'daki felâketleri engellemekde ülkelerinin acziyetine üzülme yerine -ki şu anda böyle bir şeyin hiçbir zaman olmadığı bilinmektedir- bu iki konuşma-

cı, İngiltere'deki kamuoyunun doğru değerlendirmeler yapamayacak şekilde akla hayale gelmeyecek iftira ve yalanlarla yönlendirildiği hususundaki üzüntülerini ifade etmişlerdir. Bu iki konuşmacı, gerçek olayların derinlemesine bilgiye sahip olduklarını göstermişlerdir."

Balfour'a cevap veren *Daily Telegraph* gazetesi, onun olayları iyi bir şekilde gözler önüne sermediğini, Avrupa Anlaşması'nın sadece bir şaka olduğunu ve Padişah'ı sürekli direnmesi için Fransa ve Rusya'nın cesaretlendirdiğini Balfour'un apaçık bir şekilde söylemesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Standard gazetesi, Balfour'un konuşmalarını genişçe açıklamakla yetinmektedir. Türkiye'nin yıkılmasını hızlandırmak için İngiltere'nin hiçbir şey yapmayacağını, hatta Padişah'ın hükümranlığı altında yaşayan halklar için daha huzurlu bir dönemin açılmasını dilediğini, bununla birlikte eğer kötü olaylar meydana gelirse, bu kez İngilizlerin Halife'yi kurtarmayı reddedeceklerini eklemektedir.

Daily News gazetesi, 7 Ocak tarihli Urfa'dan gönderilen imzasız bir mektubu yayınlamıştır. Bunda yer alan haberlere göre, Urfa katliamında öldürülenlerin sayısı, -1.500'ü Büyük Gregoryen Kilisesi'nde ölenler olmak üzere toplam 3.500 kişidir. Katolikler ve Süryaniler ise bağışlanmışlardır.

Ermeniler için, *Christian* gazetesi okuyucuları tarafından 358 lira, 17 şilin ve 3 penslik bir meblağ toplanmıştır.

3 Şubat tarihli *St. James's Gazette'de*, İstanbul'da Rusya'nın zaferinden bahseden bir başyazı bulunmaktadır. Bu yazıda, Sir Philip Currie'nin bütün bu Ermeni Meselesi'ni ele alma metodu hususundaki hoşnutsuzluk dile getirilmekte ve Padişah'ı incitmeyerek Rusya'nın daha kurnazca hareket ettiği, ancak İngiliz diplomasisinin başarılı olamadığı ifade edilmektedir.

Aynı gazete, son çıkan *Mavi Kitap'ta* yer alan Ermeni Meselesiyle ilgili tezat teşkil eden ve birdenbire çoğalıveren belgeler hakkında alaycı bir takım değerlendirmeler yapmıştır.

3 Şubat tarihli *Westminister* gazetesi, Lord Salisbury aleyhinde radikal Watson'un çok kötü dizelerini yayınlamaktadır. Aynı gazetede, şu sorunun

yer aldığı çok kısa bir pasaj bulunmaktadır: Lord Salisbury'nin Ermenileri korumada başarısız olduğuna bakılırsa; Lord Rosebery iktidarda kalması halinde, onun başarılı olacağından emin midir?

Şubat ayında yeni yayına başlayan *Truth* gazetesinde de birkaç pasaj yer almaktadır. İki tanesi, Türkiye ve Rusya'nın iyi ilişkiler içerisinde olmalarına alkış tutmaktadır. Çünkü böylece Ermeniler Avrupa'nın belirsiz, dengesiz desteğinden daha ziyade koruma altına alınmış olacaklardır. Yazar, Türkiye'nin artık Rus etki alanına girdiğini ve bir çeşit Doğu Belçika haline dönüşen Mısır'ın tamamen Türkiye'den ayrılmış olduğunun ilan edilmesini istemektedir.

BOA, HR. SYS, 2757/71

4

Şifre

İzmit Kumandanlığı'ndan

İngiliz Büyükelçiliği tercümanlarından Mösyö Shipley, emrinde bir Karadağlı ile beraber Cuma günü akşam treniyle İstanbul'dan İzmit'e gelmiştir. Ertesi gün Bahçecik'e gidip bir gece orada kalarak geri dönmüş ve bugün de trenle Adapazarı'na gitmiştir.

Bilgilerinize arz olunur.

29 Aralık 1895

İzmit Kumandanı Ferik
Sadeddin

**

Şifre

İzmit Mutasarrıflığı'na

İngiliz Büyükelçiliği tercümanlarından Mösyö Shipley'nin, emrinde bir Karadağlı ile Cuma günü İzmit'e, ertesi gün Bahçecik'e ve bugün de Adapazarı'na gitmiş olduğu İzmit kumandanı paşa tarafından telgrafla İstanbul'a arz edilmiştir. Mösyö Shipley ise geçende tarafınızdan da soruşturulan Kürtlerin

İzmit'e gelerek bir ihtilâl yapmak için İzmit Çerkesleriyle oluşturdukları ittifakı haber vermişti. Kendisinin bir işi yok iken oralarda dolaşması iyi niyet göstergesi değildir. Para kuvvetiyle bir entrika çevirmek amacı gütmesi ihtimali uzak görülmediğinden izlenip hakkında araştırma yapılmadan istediği yerlerde dolaşması uygun olmayacaktır. Hemen paşa ile görüşülüp kendisine bir şey sezdirilmeden niçin dolaştığı ve kimlerle görüştüğünü izlemek üzere gereken memurlar gizlice ve âcilen gönderilerek sonucu İstanbul'a bildirilmelidir. Mösyö Shipley yüzünden orada bir durum meydana gelirse, gerek şahsınız ve gerekse paşa şiddetle cezalandırılacağımızdan ona göre akıllıca ve uyanık tedbirler alarak uygulamaya başlamanız emri verilmiştir.

29 Aralık 1895

**

Araştırmamızın Özeti

İngiliz tercümanının İzmit, Bahçecik ve Adapazarı taraflarına gitmesinin sebebi Ermenileri teselli edip kışkırtmaktan ibarettir. Hatta: "Zeytun'u vuramadılar biz müdahale edeceğiz, siz de kararlı olunuz. Bir sebep bulunursa gelen gemileri İzmit Körfezi'ne göndereceğiz." diyerek kışkırtmalarda bulunmuştur. Bunun bir semeresi olmalı ki İzmit'te reji kolcularıyla Ermeni tüütün kaçakçıları arasında meydana gelen tartışmada silah kullanılmıştır. Osmanlı askerleri yetişerek tartışmayı sona erdirmişlerse de sabah Ermeniler dükkânlarını açmamışlardır. Bunun üzerine kumandan paşa ve mutasarrıf bey tarafından yapılan yoğun nasihatlerden sonra dükkânlarını açmaya mecbur olmuşlardır.

Bugünlerde güya dinî bir tören yapacakları gerekçesiyle izin alır gibi kumandan paşaya başvurarak kilisede gece gündüz toplanacaklarını haber vermişlerdir. Halbuki problemde önce izinsiz kiliseye girmekte olduklarından bu durum bir art niyet taşımaktadır. Şimdilik bu amaçlarını ima eder bir olay gözlenmemiştir.

İzmit'e yerleştirilmiş olan göçmen Çerkesler, Abazalar, Gürcüler, Lazlar, Boşnaklar ve Anadolu'dan gelen Kürtler şimdilik bir harekette bulunmamak-

tadırlar. Fakat bazı kötü niyetliler Ermeni olayında güya Padişah tarafından Ermenilerin yağmalanması emri verildiğini, ancak bu durumun hükümetçe saklanmış olduğunu halka yaymışlardır. Bu konunun tamamen uydurma olduğu uygun bir dille kendilerine anlatılarak ikna edilmişlerdir.

Kürt beyleri adı verilenler, dilenci takımından on üç çadırda 30-40 nüfustan ibaret Bektaşilerdir. Kış mevsimini geçirmek için Ermişe Ermeni köyü ile sınırı olan Çerkes beyi ismiyle anılan Laz Osman Bey Çiftliği'nin merasında birkaç dönüm orman yerini 600 kuruşa kiralamışlardır. Çerkes ve Kürt beylerinin birleştikleri şekilde dile getirilen söylentilerin, Laz Osman Bey Çiftliği'ne bu Kürtlerin yerleşmelerinden ibaret olduğu anlaşılmıştır. Adapazarı civarında eskiden yerleşmiş birkaç Kürt köyü mevcut ise de bunlar eski ahali hükmünde olup kendilerinden bir kötülük beklenmemektedir. Bazen Çerkeslerle kız alıp vermektedirler. Aralarında bir ittifak olmasa bile bir nefret de bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Ancak hükümetin dikkatsizliğinin etkisiyle hayvan hırsızlığı fevkalâde devam etmektedir. Çerkes ileri gelenleri bu hususun engellenmesi için hırsızlık suçunu işleyenleri önceden birkaç defa hükümete teslim etmişlerse de hükümet bunları salıvermiştir. Eğer ciddi bir reform yapılacak olursa, Çerkes ileri gelenleri hırsızlık yapmaya kalkışanları hükümete teslim etmeyi tamamen üzerlerine almaktadırlar. Bir de kendileri: "Biz Kürtler kadar olamazsak da bizden de Hamidiye Alayları gibi bazı teşkilât kurulsaydı biz işe yaramaz mıydık?" diye hüznü sözler söylemektedirler. Buna cevap olarak ben de Padişah'ın bütün vatandaşlarının her hâlini bildiğini, kendilerinin sadık ve gerçek birer asker bulduklarını, gerektiğinde savaşmaya hazır bekleyeceklerin Padişah nezdinde kabul edilmiş olduğunu uygun bir dille söyleyerek kendilerini teselli ettim.

Adapazarı'nda yerleşik Boşnak muhacirleri arasında İbrahim Bey isimli şahsın Boşnaklar nezdinde çok nüfuzu vardır. İstanbul'daki Ermeni olaylarından bir-iki gece sonra İbrahim Bey bütün Boşnakları Ermenilere hücum ettirmek için ayaklandırıp hükümet civarına kadar götürmüş ise de durumun haber alındıktan sonra engellenmiş olduğu hükümet tarafından ifade edilmiştir.

İzmit'te oturan yol müteahhidlerinden Kürt Osman adlı şahıs Şimendifer Kumpanyası tarafından korunmaktadır. Bu şirketin çalıştırdığı Kürt işçiler Osman tarafından seçilip himaye edilmektedir. Kendisi asker bakayasından olduğu halde tabur merkezine gönderilmesi söz konusu şirket tarafından gelecek Mart'a kadar ertelenmiştir. Kürt Osman'ın Gebze kaymakamı olan Bedirhan Paşazâdelerden Hüsnü Bey'le gizlice görüşmekte olduğu haber alınmıştır. Bedirhan Paşazâdelerin durumu ise Padişah tarafından bilinmektedir.

Arz olunur.

9 Ocak 1896

Padişah yâverlerinden
Süvari Yüzbaşısı
(Mühür)

Padişah yâverlerinden
Süvari Kaymakamı
Çerkes Mehmed

BOA, Y. PRK. ASK, 109/53

5

Türkiye Büyükelçiliği

Sayı: 20642/89

Londra, 4 Şubat 1896

*Konu: İngiltere'de lehimizde
yayınlanan makaleler*

Antopulos Paşa'dan Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa'ya

Sayın bakan,

Gerek parlamentoda gerek basında yorulmaz bir şekilde Osmanlı Hükümeti'nin menfaatlerini her zaman savunmuş olan İngiliz Parlamentosu Üyesi Sir Ellis Ashmead Bartlett, Ermeni Meselesiyle ilgili yeni yayınlanan iki adet *Blue Book (Mavi Kitap)* vesilesiyle, 1 Şubat tarihli *England and Union* haftalık gazetesinde, Osmanlı Hükümeti lehinde bir dizi mükemmel makale yayınlayarak Türkiye'ye duyduğu sempatisini bir kez daha ortaya koymuştur.

Söz konusu yazının bir nüshasını ek olarak ekselanslarına sunmaktan şeref duymaktayım.

Sayın bakan, en içten saygı ve selâmlarımın kabulünü istirham ediyorum.

Antopulos

**

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Sayı: 17744 / 42
25 Şubat 1896

Cevap: Basın hizmeti

Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa'dan Londra'daki Kostaki Antopulos Paşa'ya

Ermeni Meselesiyle ilgili Sir Ellis Ashmead Bartlett tarafından yayınlanan birkaç makaleyi içeren 1 Şubat tarihli *England and Union* nüshasını iletmek amacıyla Sayın Ekselansınızın tarafıma gönderdiği 4 Şubat tarih ve 20642/89 sayılı resmî yazınızı aldım.

Bu yazınız için Sayın Ekselansınıza teşekkür ediyor ve bundan sonraki gazete makaleleri için en azından Türkçe veya Fransızca dillerinden bir özetinin de eklenmesini talep ediyorum.

Saygılarımla.

BOA, HR. SYS, 2757/83

6

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

İngiltere Büyükelçiliği'nden
Hariciye Nezâreti'ne gelen 17 Şubat 1896 tarihli nota

Büyükelçiliğe verilen bilgilere göre, Maraş yakınında bulunan Ermenilere ait bağlara her gün Müslüman ahali tarafından zarar verilmekte, mahallî

idareciler ise bu durumun yasaklanması ile ilgili herhangi bir tedbir almamakta ve bundan başka dağlarda bulunan köyler ise sırayla yağmalanmaktadır.

**

Telgraf
Çıkış yeri: Halep
Numara: 22604
5 Mart 1896

Sadâret Yüksek Makamı'na

27 Şubat 1896 tarihli yazının cevabıdır:

Padişah sayesinde bağ, bahçe ve ağaçlara hiçbir müdahalede bulunulmamıştır. Olay zamanı kışın şiddetli olması sebebiyle ağaçların kurularıyla daha sonra tedarik olunmak üzere bağlarının çubuklarına ait bulunan diğer malzemelerin bağ ve bahçe sahipleri ve gelip geçenler tarafından evlerine götürülerek odun yerine yakıldığı ve dışarıdan hiçbir kimse tarafından müdahale ve yağma yapılmadığı Maraş Mutasarrıflığı'ndan cevaben alınan telgrafta bildirilmektedir.

Arz olunur.
5 Mart 1896

Halep Valisi
Raif

BOA, A. MKT. MHM, 650/8

7

Türkiye Büyükelçiliği
Sayı: 20826/222
Londra, 19 Mart 1896

Konu: Düşmanca tiyatro gösterisi

Antopulos Paşa'dan Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa'ya

Londra'daki tiyatrolardan birinin, geçmişteki Ermeni olaylarını ve Anadolu'daki sözde katliamları konu alan ve aleyhimizde sansasyonel sahneler içeren bir oyunu yakın bir gelecekte sergileyeceği haberini aldım.

Böyle bir gösterinin, basında kasıtlı yazıların tekrar yayınlanmasına sebep olacağı ve şimdilik biraz sakinleşmiş bir ortamda, Osmanlı Hükümeti aleyhine hayır sever olduklarını iddia eden İngilizlerin düşmanlıklarını tekrar uyandıracaklarını öngörerek bu hususu Marquis de Salisbury'nin dikkatine sunmak için acele ettim. Aynı zamanda kendisinden bu gösterinin engellenmesini talep eden ve zâtîâlinizin de ekte kopyasını bulacağı bir yazıyı da dün kendisine verdim.

Marquis de Salisbury bu talebimi not ederek bana bu gösterilerin gerçek nitelikleri hususunda gerekli birimlerden bilgi edineceğine ve böyle bir gösterinin olmaması için gerekli tedbirleri düşüneceğine söz verdi.

Bu girişiminin neticesinde meydana gelecek olaylardan zâtîâlinize bilgi vermekten geri kalmayacağım.

Sayın Bakan, en içten saygı ve selâmlarımın kabulünü istirham ediyorum.

Antopulos

19 Mart 1896 tarih ve 20826/222 sayılı rapora ek

Kopya

Sayın Marquis,

Ermeni olaylarını temel alan ve Duc de York veya Shaftesbury tiyatrosunda yakında maskaraca gösterilerin yapılacağı bilgisini aldım. Tahmin edileceği üzere, kalabalığı çekmek amacıyla bu tiyatroların müdürleri, oyunlarına sansasyonel ve uydurma sahneler koymaktadırlar. Bu hususu Sayın Ekselanslarınıza bildiriyor ve iki ülkenin dostane ilişkilerini göz önünde bulundurarak sizden bu düşmanca gösterilerin yapılmasına müsaade etmemenizi ve dolayısıyla bu konuyla ilgili gerekli tedbirleri almanızı talep ediyorum.

BOA, HR. SYS, 2758/7

Mâbeyn-i Hümayûn Başkitâbeti'ne

Efendim,

Bildiğiniz üzere, Osmanlı Hükümeti aleyhine çalışmalarıyla bilinen bazı İngiltere zenginleri ve ileri gelenleri görünüşte Ermenilere yardım etmekte iseler de gerçekte gerek maddî gerekse manevî olarak şahsî menfaatlerini temin amacıyla "Ermeni Yardım Komitesi" adıyla Westminister Dükü'nün başkanlığı altında bir komite oluşturmuşlardır. Bu komitenin kâtipliğini yapan Mösyö Atkins isimli şahıs geçenlerde beni görüp bazı konuları görüşeceğini söyleyip kabul edilmesini rica etti. Kabul edileceği günü haber verince büyükelçiliğe gelmiştir. Aramızda geçen konuşma şöyledir:

Mösyö Atkins: "Kâtiplik hizmetinde bulunduğum Ermeni Yardım Komitesi Reisi Westminister Dükü tarafından gönderildim. Bildiğiniz gibi Anadolu'da meydana gelen öldürme olaylarından zarar gören Ermeniler için topladığımız yardımları, dağıtmak üzere Osmanlı Devleti'ne gönderiyoruz. Toplanan paranın dağıtılması sırasında Osmanlı Hükümeti'nden kolaylık görüyor isek de Mâbeyn-i Hümayûn tarafından bu konuda bir takım zorluklar çıkarıldığından buna bir çare bulunmasını sizden rica ediyoruz."

Cevap: "En başta, kullanmış olduğunuz öldürme kelimesini kabul etmem. Çünkü Anadolu'da öldürme olmamıştır. Ancak bazı yabancıların ve Hınçakist bozguncularının kışkırtmalarına uyararak isyan eden bir kısım Ermenilerin saldırıları üzerine Müslüman ahalinin olağan olarak karşılık vermesiyle iki taraftan da yaralanma ve ölümler meydana gelmiştir. Sorunuza cevap vermeden önce şurasını anlamak isterim ki toplayıp gönderdiğiniz yardımları Osmanlı Devleti'nin dostu veya düşmanı sıfatıyla mı gönderiyorsunuz? Adı geçen yardımların toplanması için çeşitli sebeplerle yaptığınız duyurularda kullandığınız ifadeler ve mitinglerde söylediğiniz sözler dostumuz olduğunuz asla ispat edecek şeyler değildir. Acaba hangi devlet ve memleket bu gibi şartlar altında yapılan yardımları kabul eder?"

Madem ki niyetiniz sadece insanlığa hizmet etmektir, o zaman hal ve hareketleriniz de bu niyetinize uygun olmalıdır. Mâbeyn-i Hümayûn ile Os-

manlı Hükümeti arasında olduğunu söylediğiniz ihtilâf ise sadece sizin düşüncenizdir. Devletin vekilleri Padişah'tan aldıkları emir ve talimatları harfiyen yerine getirmekle görevli olup Bâbîâlî'nin ise yürürlükteki kanun ve adalete uygun olarak yaptıkları müracaat Padişah yanında her zaman kabul görür. Bundan dolayı söylediğiniz ihtilâf olmadığı gibi, bundan sonra da olmaz."

Mösyö Atkins: "Bizim Hınçakistler gibi bozguncularla asla ilişkimiz yoktur. Topladığımız yardımları insanî maksatlarla ve dostça topluyoruz."

Cevap: "İkimizin arasında geçen bu konudaki güvence asla yeterli değildir. Şimdiye kadar aleyhimize söylediğiniz ve yazdığınız şeyler açıkca ortada olduğu için amacımızın dostça olduğuna dair verdiğiniz güvencenin de açık olması gerekir."

Mösyö Atkins: "Bu teklifinizin yerine getirilmesi ne kadar mümkün olabilir? Vaktiyle bir-iki defa Westminister Dükü komitemizin asla bozguncular ve Hınçakistlerle ilişkide bulunmadığını söylemiş ve bu bildirimleri günlük gazeteler de yayınlamıştı. Eğer uygun görürseniz bu haberleri yeniden yayınlatabiliriz."

Cevap: "Bu yeterli değildir. Yapılacak uygulamanın şimdiye kadar yapılan iftiraların derecesine eşit olması gerekir. Bu da, niyetinizin Padişah ve Osmanlı Hükümeti hakkında dostça olduğunu, yalnız yardım toplamakla yetindiğinizi, Hınçakist ve anarşist gibi politika cemiyetleriyle bağlılığınız bulunmadığını belirtir ve reisinizin imzası altında bir bildiri hazırlayıp bunu itibarlı günlük gazetelerde yayınlattırsanız olur. Bu bildirinini suretini Mâbeyn-i Hümayûn'a arz ederim. Şüphesiz orada da iyi bir etki meydana getirecektir."

Mösyö Atkins: "Bu teklifinizin bir anda yapılması biraz zor görünüyor ama durumu Westminister Dükü'ne bildirir ve onu inandırmaya çalışırım. Razi olduğu takdirde adı geçen bildirinini gazetelere verileceğini yazarım."

Görüşmemiz bu şekilde sona erdi. Mösyö Atkins'in söz verdiği mektup henüz gelmedi. Fakat kendisini gördüğümün ertesi günü, vaktiyle İngiliz Ermeni Komitesi adıyla oluşturulan ve asıl amacı Osmanlı Devleti aleyhinde bulunmak değil Berlin Antlaşması hükümlerine göre Anadolu'da yapılacak ıslâhatın düşünceden eyleme geçirilmesini sağlamak olan derneğin, devletin huzurunu bozmaya çalışan bozguncularla asla ve kesinlikle ilişkilerinin bu-

lunmadığını ve bunların hareketlerini tamamen çirkin gördüklerini belirten bundan yaklaşık iki sene önce yayınlattıkları ilânın bir suretini göndermiştir. Bir gün sonra da *Standart* gazetesinde Dük tarafından yayınlattırılan bir sayfada "Ermeni Yardım Komitesi'nin gerek İngiltere'de gerekse diğer ülkelerde hiçbir siyasî cemiyetle ilgisi olmadığı, amacının şu bir iki sene içerisinde zarara uğramış olanlara İngiltere Dışişleri Bakanlığı ve İstanbul İngiltere Büyükelçiliği aracılığıyla para ve giyecek gibi şeyler toplayıp göndermekten ibaret olduğu" teminatı tekrarlanmaktadır. Ayrıca bu amaç doğrultusunda, "İngiltere'nin bazı şehirleriyle taşrada, Fransa, İtalya ve Amerika'da da bazı cemiyetler oluşturdukları, buna Rusya, Avusturya ve Almanya'nın da katılacağına inandıkları belirtilmekte ve yaptıkları araştırma ve derin soruşturmaya göre Fransız ve Amerikalı misyonerlerin Osmanlı Devleti'nde kesinlikle politika işlerine karışmayıp ahaliyi bozgunculuğa kışkırtmadıkları, sadece bu yardımların ihtiyaç sahiplerine dağıtılması ile ilgilendiklerinin kesin olduğu" ifade edilmektedir. Yine sayfada bazı gerçek olmayan ifadeler kullanılarak öldürmeden bahsedilmesi sebebiyle yayınlanan bu sayfanın tamamen kabul edilebilir bir derecede bulunmadığı, bununla beraber ileride Mösyo Atkins'ten bir cevap alınır alınmaz bildirileceğini belirtir, durumu bilgilerinize arz ederim.

28 Nisan 1896

Londra Büyükelçisi
Kostaki Antopulos

BOA, Y. PRK. EŞA, 24/12

9

Sadâret
Mektubî Kalemi
Numara: 264
29 Nisan 1896

Şifre

Adana Vilayeti'ne

İngiltere'nin Adana konsolosunun Sis'e geldiği, bazı Ermenilerin kendisini ziyaret ettiği, hükümet tarafından her ne kadar sürekli izlenmekte ise

de şüpheli hallerinin görüldüğü, Kozan üzerinden Feke ve Cebel-i Bereket taraflarına gideceği Adana Kumandanlığı'nın yazısına atfen Seraskerlik'ten bildirilmiştir. Bunun için gerekli ve yeterli tedbirler alınarak olumsuz durumların çıkmasına fırsat tanınmaması ve sonucundan bilgi verilmesi tavsiye olunur.

BOA, A. MKT. MHM, 617/3

10

**Yıldız Saray-ı Hümayûnu
Başkitâbet Dairesi**

Şifre

Londra Büyükelçiliği'nden

Primrose League isimli etkili siyasî kurulun dün akşam yapılan yıllık toplantısında Lord Salisbury önemli bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada Mısır ve Ermeni Meselelerinden uzlaşmacı bir üslupla bahsettiği sırada Padişah efendimizin Ermeni olaylarından asla sorumlu olmayıp sorumluluğun önceki İngiltere Hükümeti'ne ait olduğunu ve bu hükümetin diğer devletlerin katılımı olmadan yaptığı baskının ise ancak girişimlerinin başarısız kalmasına yol açıp muhtelif milletlerin birbiri aleyhine olan duygularının ortaya çıkmasından başka bir işe yaramadığını söylemiştir. İngiltere'nin politik yenilgisinin kendinden önceki hükümetin akılsız politikaları yüzünden olduğunu ve kendisi iktidara geldiği zaman etki imkânı olmayan direktmeler dışında elinde bir silah bırakmadıklarını belirtmiştir. Sözü Mısır'a getirerek Dongola'ya asker sevkinin gerekliliğini ispat etmek için İngiltere'nin Mısır'da yaptığı vazifeyi bitirmeden evvel adı geçen hidivliği ilkel kabilelerin saldırılarından kurtarıp İngilizlerin Mısır'a girdikleri sıradaki sınırın hiç olmazsa bir kısmını geri vermeye mecbur bulunduğunu ve bu sevkiyatın Mısır'dan çıkmamak için bir sebep olduğuna dair görüşlerin de tamamıyla asılsız olduğunu ifade etmiştir.

1 Mayıs 1896

Antopulos

BOA, Y. PRK. EŞA, 24/36

Sadâret
Mektubî Kalemi
Numara: 567
22 Nisan 1896

Şifre

Diyarbakır Vilayeti'ne

Palu ve civarında Ermenilerin tarımla uğraşmalarının Müslümanlar tarafından engellendiği ve hayvanlarının gasp edildiği belirtilmektedir. Müdahale doğru ise bunun önüne geçilerek hayvanların geri alınıp sahiplerine verilmesi ve durumun bildirilmesi.

**

Sadâret
Mektubî Kalemi
Numara: 27
2 Mayıs 1896

Hariciye Nezâreti'ne

22 Nisan 1896 tarih ve 567 numaralı yazınızda belirtildiği gibi Palu ve civarında Ermenilerin tarım yapmalarının Müslümanlar tarafından engellenerek hayvanlarının gasp edildiği gayr-ı resmî bir şekilde İngiltere Büyükelçiliği'nden bildirilmiştir. Bunun üzerine konuyla ilgili olarak Diyarbakır Vilayeti'ne gerekli uyarılarda bulunulmuş, ancak Ermenilerin tarımla uğraşmalarına karışıldığı, geri istedikleri hayvanlarının gasp edildiği hususlarının gerçeği yansıtmadığı ve karışıklıklar sırasında kaybolan çift hayvanlarından kaybolanların bile ortaya çıkarılması için çaba gösterildiği Maden Mutasarrıflığı'ndan bildirilmiştir. Buna dair cevap olarak alınan 27 Nisan 1896 tarihli telgrafın sureti ekte gönderilmiştir. Gereğinin yapılmasına yardımcı olmanız için bu yazı yazılmıştır.

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret-i Uzmâ
Mektubî Kalemi

Diyarbakır Vilayeti'nden gelen şifreli telgraf

22 Nisan 1896 tarihli şifrenin cevabıdır: Emirleriniz Palu'da bulunan Maden mutasarrıfına tebliğ edilmiştir. Alınan cevapta; Ermenilerin tarımla uğraşmalarına karışıldığı, geri istedikleri hayvanlarının gasp edildiği haberlerinin gerçeği yansıtmadığı ve karışıklıklar sırasında kaybolan çift hayvanlarının bile ortaya çıkarılması için çaba gösterildiği bildirilmiştir.

Arz olunur.

27 Nisan 1896

Diyarbakır Valisi
Enis

BOA, A. MKT. MHM, 637/26

12

Bâb-ı Âlî
Daire-i Nezâret-i Dahiliye
Aded: 729

Sadâret Yüksek Makamı'na

Arz

Bozgunculuğa hizmetleri yaptıklarıyla kesin olarak tespit edilen misyonerlerin pasaportlarının verilerek Osmanlı Devleti sınırları dışına çıkarılmaları hakkındaki karar Sadâret'in yazısıyla tebliğ edilmişti. Bunun üzerine umuma yapılan bildiriye cevaben Trabzon Valiliği'nden gelen ve Tesrî'-i Muâmelât Komisyonu'nda görüşülen yazıda; bağlı yerlere bu konuda devamlı dikkatli olunmasının bildirildiği, ancak bunların gayet gizli bir şekilde yürütükleri hile ve bozgunculuğu gerektiği zaman ortaya koymanın mümkün olmadığı bildirilmektedir. Bu arada Trabzon'da bulunan İngiliz misyonerlerinden Palmer ile İstanbul'da tanınan Ermeni Doktor Sohrab'ın torunlarından İngiltere Konsolosu Mösyö Longworth ve tercümanı Hekimyan her türlü boz-

gunculuk ve kötü fikirleri yaymaktan geri durmadıkları hâlde bu kötülükleri elle tutulur bir şekilde ispat edilemediğinden sürekli gözetim altında bulundurmamak dışında bir şey yapılamadığı ifade edilmektedir. Bir kat daha dikkat ve gayret gösterilerek bozgunculuk çabası içerisinde oldukları anlaşılan bu şahısların bozgunculuklarını ispat edecek somut delillerin elde edilmeye çalışılması Trabzon Valiliği'ne tavsiye edilmiştir. İngiltere konsolosu ile tercüman hakkında Hariciye Nezâreti'nin dikkatinin çekilmesi konusunun Sadâret'in tasarrufu dahilinde bulunduğu yukarıda adı geçen komisyonun ifadesiyle arz olunur.

5 Mayıs 1896

Dahiliye Nâzırı
Memduh

**

Sadâret
Mektubî Kalemi
Numara: 729
7 Mayıs 1896

Hariciye Nezâreti'ne

Ermeni Doktor Sohrab'ın torunlarından İngiltere Konsolosu Mösyö Longworth ile tercümanı Hekimyan'ın gizlice bozgunculuk ve kötü niyetli iftiralarından geri durmadıkları Trabzon Vilayeti'nden bildirilmektedir. Bu konuda Hariciye Nezâreti'nin dikkatinin çekilmesi Dahiliye Nezâreti'nden ifade edildiğinden gereğinin yapılması.

BOA, A. MKT. MHM, 663/41

13

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn
2845

İngiliz konsolosu geçen karışıklıklar hakkında soruşturma yapma çabasındadır. Konsolosun haber kaynaklarının sadece bozgunculuğu kışkırtan

protestan misyonerleriyle onlara uyan bazı Ermenilerin ifadeleriyle sınırlı kalması muhtemeldir. Bu hilekâr girişimlerin reddedilip sonuçsuz bırakılması için Ermenilerin nasıl bozgunculuk yapmakta ve cinayetler işlemekte olduklarının ortaya çıkarılması ve bu konsolosun girişimlerinin yakından öğrenilerek mahallî hükümet ile görüşülüp lüzumlu tedbirlerin alınması konusunda Diyarbakır'da bulunan Sami Efendi'nin yazısı üzerine kendisinin Mamuretülaziz'e gitmesine Padişah tarafından onay verildiğini belirten 2 Mayıs 1896 tarihli özel yazı alınmıştır.

Komisyonca bastırılan yardım biletlerinin yardımsever halka verilerek elde edilecek yardımın muhtaçlara dağıtılması işlemlerini denetlemek için Sami Efendi'nin görevlendirilmesi konusunda önceden Padişah'tan izin istenilerek iradesi alınmıştır. Sami Efendi'nin beraberindeki Temyiz Mahkemesi Üyesi Rüşdü Efendi, karışıklığın sebepleri ile olaylara karışan ve kışkırtanlar hakkında bilgili olup Mamuretülaziz'in genel durumuna vâkıftır. Sözü edilen yardım biletlerinin Mamuretülaziz'le ilgili kısmının dağıtım ve paylaşılması için yine Padişah iradesiyle Rüşdü Efendi görevlendirilmiştir. Kendisi oraya gitmek üzere hareket ettiği için konsolosun soruşturmasından dolayı gerekli tedbirler alınması konusunun Rüşdü Efendi'ye havalesi ve Sami Efendi'nin eskisi gibi Diyarbakır'da kalmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir. Bu konuda ne şekilde emir verilirse hükmü yerine getirilecektir.

7 Mayıs 1896

Sadrazam
Rifat

BOA, Y. A. HUS, 351/67

14

Sadâret
Mektubî Kalemi
16 Mayıs 1896

Elden tezkire

Hariciye Nezâreti'ne

Mamuretülaziz'de bulunan İngiltere konsolosunun bu göreve atanmadan önce uzun süre orada Ermeni fesadını yaygınlaştırmaya çalıştığı, ayrıca bu-

günlerde Ermenilerden dilekçe kabul etmek, köylerden adam getirerek karışıklıkların sebeplerini ve nasıl olduğunu araştırmak ve Ermenilere yardım vaadiyle bir takım etkinliklerde bulunmak gibi hükümetin hükümler hakları açısından sakıncalı bir yola saptığı, özel bir görevle orada bulunan Şûrâ-yı Devlet Üyesi Sami Efendi'nin telgrafından anlaşılmaktadır. Konsolosun, karışıklığın çıktığı yerlerde bu gibi hareket ve girişimlerde bulunması sakıncalı ve ayrıca bu sıfatta bir konsolosun görevini sürdürmesi uluslararası hukuk kurallarına aykırı olacağı için görevine son verilmesini istemek Osmanlı Hükümeti'nin hakkıdır. Söz konusu telgrafın bir bölümünde belirtildiği gibi, konsolosun Mamuretülaziz valisinin nezdine çağrılarak yapmış olduğu faaliyetler kendisine söylendiğinde yanlış yaptığını dahi kabul etmiş olması bu konuda yapılacak girişimleri kolaylaştıracaktır. Bu yüzden konsolosun değiştirilmesi için İngiltere Büyükelçiliği'ne vakit geçirilmeden tebligatta bulunularak bir sonuç sağlanmaya çalışılmasının nezâretinize iletilmesi konusu Encümen-i Mahsus-ı Vükelâ'nın kararı doğrultusunda çıkan Padişah iradesi gereğidir. Derhal gereğinin yerine getirilerek sonucunun bildirilmesi.

BOA, A. MKT. MHM, 658/37

15

Petersburg Büyükelçiliği'ne çekilen şifreli telgrafın sureti

Van'da bulunan Ferik Sadeddin Paşa'dan gelen ve Padişah tarafından da görülen bir telgrafta; Van şehrinin dışında ve bir buçuk saat mesafede bulunan Ermeni mahallesi etrafındaki evlere Ermeni fedailerinin mevzilenip devriye görevi yapan Osmanlı askerlerinin üzerine eğitilmiş askerler gibi yayılım ateşi açtıkları ve kendilerine verilen öğütlere karşı: "Sizin korumanıza ihtiyacımız yok. İngilizler sağolsun, onlar bizi korurlar." diye cevap verdikleri bildirilmektedir. Ayrıca daha sonra bu mahalleye yakın bir yerde bulunan karakola saldırarak askerlere ve halka ateş açmaları sonucu birkaç kişiyi öldürüp yaraladıkları, oradaki İngiliz konsolosunun sürekli olarak Ermeni mahallelerini gezip dolaştığı, Osmanlı askerlerinin henüz silah kullanmadığı,

ancak Ermeni eşkıyasının mevzilendikleri evlerin konum itibarıyla sağlam, bahçelik ve sokak aralarında bulunması, silah vb. hazırlıklarının da eksiksiz olması sebebiyle top kullanılarak bir gedik açılmadıkça bunların buradan sökülüp atılmalarının mümkün olamayacağı, yine eşkıya arasında birçok yabancı ve şapkalı kişinin bulunduğu da haber verilmektedir. Derhal Prens hazretlerinin yanına gidilip uygun bir dille ve konunun önemi ortaya konulmak suretiyle durum anlatıldıktan sonra kendisinin bu husustaki değerlendirmelerinin süratle yüce makama arz edilmesi, çıkan Padişah iradesi gereğidir.

18 Mayıs 1896

Aslına uygundur.
Mehmed Kâmil

BOA, Y. PRK. BŞK, 46/10

16

*Londra'da bulunan Mösyö Nolinsky
tarafından gönderilen raporun özet tercümesidir.*

Bugün İngiltere'nin durumu Roma'nın son zamanlarındaki imparatorların yönetimine benzemektedir. İngiltere'nin şimdiki hükümet ve nüfuzu da hemen hemen Roma'nın o zamanki nüfuzu derecesindedir. Bugün İngilizler bizzat çalışmayıp işlerini başkalarına gördürmekte ve kendi çıkarlarını onlar aracılığıyla sağlamaktadırlar. Halkın tek uğraşı yiyip içmek ve eğlenmekten ibarettir. Genel ahlâk her tarafta bozulmuştur. Bu bozgunluk yalnız basit işlerde değil, siyasî işlerde de görülmektedir. İngiltere'nin eski politikası bugün yok olmuştur. Bugün İngilizlerde yarını düşünen yoktur. İşte bu sebepten ötürü Ermeni Meselesi dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne, Güney Afrika işlerinden dolayı Almanya'ya karşı gösterilen İngiliz hoşnutsuzluk ve düşmanlığı kolayca anlaşılmaktadır.

Salisbury kabinesi ümitsizliğe kapılmıştır. İçte ve dışta herkes bu kabinenin aleyhindedir. Ermeni Meselesi'nde hükümetin düzeltilmesi mümkün

olmayan hatalarda bulunduğunu herkes bilmekte ise de itirafa kimsenin dili varmamaktadır.

Bugün muhalif parti yani Radikal Parti çok zeki şahıslardan oluşmaktadır. Bunların, Ermenilerin Padişah'tan af ve merhamet istirhamında bulunmalarının aleyhinde olmak dışında bütün hareketleri de bu yöndedir. Ancak partinin bu davranışları Ermenilerin çıkarlarını gözetmek için değil, aksine şimdiki kabinenin başına zorluk çıkarmak amacına yöneliktir. Çünkü Ermeni Meselesi'nin arabuluculukla çözülmesinin Lord Salisbury için bir başarı olduğu Radikal Partisi tarafından bilinen bir durum olduğundan bunun engellenmesi yoluna gidilmektedir.

Ermeniler de kendilerinin İngilizler tarafından aldatılmış olduğunu bu defa kesin olarak anladıklarından tamamen ümitsizliğe kapılmışlardır..

Bugün Londra'da bulunan Ermeni komiteleri üç gruptan oluşmaktadır:

1. Grup: Reform Komitesi. Buna ılımlı komite de denilmektedir. Çok sayıda üyesi bulunmaktadır. Çoğunluğu İngiliz ve Ermeni'dir. Bu komiteye Westminster Dükü, Argyll Dükü ve Milletvekili Stevenson başkanlık etmektedir. Bu komitenin İhtilâlciler Komitesi'yle ilişkisi yoktur.

2. Grup: İhtilâlciler Komitesi. Bu komite Londra'da bulunan Nazarbek, Liverpool'da bulunan Tomayan ve Paris'te bulunan İskender tarafından yönetilmektedir. Komite Ermenistan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılmasına çalışmaktadır. Üyeleri Genç Türkler ile Ermenilerden ibarettir. Şimdiki halde Genç Türklerden ön ayak olmaları istenmektedir.

3. Grup: Kafkasya Komitesi. Bu komite Nikolayeç adlı biri tarafından yönetilmektedir. En çok Rus nihilistleriyle ilişkisi vardır. Üyeleri de Kafkas Ermenileri'dir. Bunların amacı bağımsız bir Ermenistan kurmaktan ibarettir.

Yalnız şurasını da kaydedip belirtmek gerekir ki, bu üç komitenin de Ermeni Patriği İzmirliyan'a son derece güvenleri vardır. Bundan başka Artin Paşa'ya olan itimatları da dikkat çekecek derecededir.

İstanbul'daki İngiltere büyükelçisinin Londra'ya dönmesi beklenmektedir. Burada kamuoyu tamamen onun aleyhindedir. Onun Türklerin aleyhi-

ne bir budala olması sebebiyle Rusya tarafından ezilmiş olduğu konusunda kamuoyu hemfikirdir.

Tercüme Tarihi: 31 Mayıs 1896

Tercüme eden
Mehmed İzzet

BOA, Y. PRK. TKM, 37/45

17

Yıldız Saray-ı Hümayûnu
Başkitâbet Dairesi

Van Valiliği'ne, Ferik Sadeddin ve
Kumandan Şemsi Paşalara yazılacak telgraf müsveddesinin sureti

18 Haziran 1896 tarihli telgrafınızın cevabıdır:

Van olayının ortaya çıkışı ve gelişme süreci ile Ermenilerin Osmanlı askerleri ve Müslüman halka yönelik yapmış oldukları öldürme eylemlerine bakıldığında hükümetin bu eşkıyayı cezalandırıp kökünü kazıyarak benzerlerine karşı caydırıcı bir tavır sergilemesi gereği ortaya çıkmaktadır. Ancak bu konuda bildirilen görüş ve değerlendirmelere bakılırsa, böyle bir uygulama bir takım zorluk ve tehlikeleri de beraberinde getireceğinden İngiliz konsolosunun hükümet nezdinde yapmış olduğu teklifin kabul edilmesi zorunlu görünmektedir. Bu sebeple fesat elebaşlarının Osmanlı askerlerinin koruması altında Osmanlı ülkesinden İran'a sınırdışı edilerek diğerlerinin affedilmesi ve iki evde depo edilmiş olan silah ve cephanelerin alınarak isyan ve fesat ateşinin bir an önce söndürülmesi, ayrıca sınırdışı edilen eşkıyanın bir daha Osmanlı ülkesine döndükleri takdirde haklarında en ağır cezanın uygulanması amacıyla fotoğraf ve resimlerinin alınması, bundan sonra içlerinden herhangi birinin Osmanlı ülkesinde yakalanması durumunda kanunen öngörülen en ağır cezanın derhal yerine getirilmesi Encümen-i Mahsus-ı Vükelâ kararı ve irade-i seniyye ile tavsiye olunur.

BOA, Y. A. RES, 80/21

Selanik İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi Reisliği'nden

Ermeni kaçaklardan Selanik'e gelenlerin İngiliz Konsolosluğu'nda gizlendikleri haberleri ahali arasında yayılmaktadır. Valinin İngiliz konsolosuna açıktan açığa olağanüstü sevgi göstermesi, hatta şenlik gecesi İngiliz konsolosunun hükümet konağında düzenlediği baloda valinin on iki yaşındaki torununun sadece konsolosla dans etmesi, merkeze karşı bu konuyu yalanladığının ve taraf tuttuğunun duyulması ve tüm ahali arasında güvenini sarsarak daha önce bildirilen duyguların artmasına sebep olmaktadır. Memleketin ileri gelenleri işe ilgisiz kimselerin karışmasından ötürü daha önce çıkan Selanik olayları gibi bir durumun meydana gelmesinden endişe etmektedirler.

Arz olunur.

2 Eylül 1896

Mehmed Reşad

BOA, Y. PRK. AZN, 16/29

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
17 Eylül 1896 tarih ve 781 numaralı telgrafın tercümesi*

Son günlerde Londra'ya gelen Ermeni bozguncularından oluşan büyük bir kalabalığın aldatmacasına kapılan söz konusu şehir halkında bugünlerde olağan dışı ve anlaşılmaz bir biçimde meydana gelen tepkiye geçen gün yanına gelen İngiltere polis başkomiserinin gayr-ı resmî bir şekilde dikkatini çektim. Kendisinden bu bozguncuların hareket ve davranışlarını araştırmasını, kontrolünü bir kat daha arttırmasını, işçi sınıfının Ekim ayının başlangıcın-

da ve büyükelçiliğe uzak olmayan Hyde Park ismindeki yerde yapacağı miting ile ilgili olarak da ek önlemler almasını rica ettim. Bu sıralar söz konusu bozguncularla ilgili araştırma ve kontrolünün sürekli ve bir usul çerçevesinde yürütülmesi gerektiği düşüncesinde olduğumu kendisine hatırlattım. Komiser geçmişteki hizmetleri büyükelçilikçe bilinen biri olduğundan dolayı bu konuda gereken ek önlemlerin tamamını alacağını, Çar'ın ziyareti dolayısıyla kendisinin İskoçya'da bulunması gerektiğini, oradan döndüğünde detaylı bir incelemeden sonra söz konusu uyarım hakkındaki fikir ve değerlendirmelerini sırası geldikçe bana bildireceğine söz vermiştir.

BOA, Y. PRK. HR, 22/39

20

*Galos Şehbenderliği'nden gelen
12 Ekim 1896 tarihli yazının kopyası*

Efendim,

İngiltere'nin Atina Büyükelçiliği'nden Galos konsolosuna geldiğini gayet gizli ve sağlam bir şekilde öğrendiğim bir mektupta Galos'a gelen Ermenilere kucak açılması ve bunlara bölge halkı tarafından yapılacak nakdî yardımın artırılmasını teşvik etmeye gayret gösterilmesi tavsiye ve ihtar edilmiştir. Konsolos bunun üzerine uyarıyı olumlu karşıladığını ispatlayarak göstermek ve burada vatandaşlara da örnek olmak üzere limanda bulunan dört İngiliz zırhlısından yardım toplamaya bugün yarın başlayacaktır. Bilgilerinize arz ederim.

BOA, Y. A. HUS, 361/120

21

Londra, 12 Ekim 1896

Kaynağı ne olursa olsun, bir süredir tartışılmakta olan İngilizlerin Ermenileri destekleyici mahiyetteki tutarsız hareketleri, bugün artık millî mesele-

leri haline gelmiş ve bir partinin işi olma özelliğini kaybetmiştir. Bu artık dinî bir mesele de değildir. Gücünü kısmen Ermenilerin Hıristiyan olmalarından alıyorsa da, esasında sadece bir hayır ve insanseverlik karakterlerini taşımaktadır. Bunun dışında asla bir Müslüman düşmanlığı özelliğine sahip değildir.

Bu ortaya konulduğuna göre; İngiliz milli duyguların derinliği, içtenliği ve evrenselliği hakkında fazlaca ısrarcı olunamamaktadır. Ermenistan ve İstanbul'da meydana gelen olaylar, en derin milliyetçi duyguları uyandıracak şekilde halkın zihninde benzersiz bir heyecana neden olmuştur. Bu olayların neticesi olarak, bugün karşılaştığımız milli hareket ortaya çıkmaktadır. Bunlara neden olan benzer olayların yeniden başlamasını imkânsız hale getirecek nitelikte acil tedbirler alınması ve ırk, uyruk ve inanç ayırımı gözetilmeksizin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki toplulukların gelecekte huzurlarının temini amacıyla mükemmel tedbirler alındığına ilişkin resmî teminatlar verilmesi haricinde, bu gibi olayları hiçbir şeyin durduramayacağı, hatta sakinleştiremeyeceği görünmektedir.

İngiliz siyasî ahlâkı uyarınca, kamuoyunun hareketi karşısında iki büyük parti de kesinlikle savunmasız kalmakta; hatta vaziyeti daha iyi izleyebilmek için bunları daha çok dikkate alma gereği duymaktadır. Hiç kuşku yok ki, İstanbul'daki gibi olaylar tekrarlanırsa, şimdiden aşırı kızgın olan kamuoyunun üzerinde aşırı heyecan uyandıracak ve kamuoyunu derhal memnun etmeyen hangi İngiliz Hükümeti olursa olsun, hemen devrilme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır.

Bu türden bir olasılığın doğal sonucu; bir anlaşmazlık riski olsa bile, büyük bir enerjiyle ülkenin önünde meselenin çözümü için çalışmalarda bulunması gereken bir kabinenin görev başına gelmesi anlamını taşımaktadır.

Mevcut kabine, ihtiyatlı olmanın gerekliliğini ülkeye anlatmakta büyük sıkıntı içerisinde. Muhalefetin yetkili liderleri tarafından da yardım edilmektedir. Fakat bunların şimdiden işleri başından aşmış ve partinin ileri gelenleri tarafından çok ılımlı olarak değerlendirilen Lord Rosebery ise geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte -kaldı ki en önemli husus budur- aşırı liberallerle ılımlı liberaller arasında, Doğu'daki mevcut durumun sadece

çözüm yöntemleri konusunda görüş ayrılığı vardır. Hangi taraftan olursa olsunlar, bu konu hakkında bir ittifak halindedirler. Müddetin uzatılması veya mevcut durumun daha da kötüleşmesi; Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa için kuşkusuz çok tehlikeli bir krize neden olacaktır.

İngiliz Hükümeti'nin, kamuoyunu memnun etmek ve kamuoyunun talep ettiği reformları yerine getirmek amacıyla en kesin ve en yürekli çabaları harcamak için kesinlikle kararlı olduğunu belirtebiliriz. Bu sonucu sağlamak için de, imkânlar elverdiği ölçüde en resmî teminâtlarını sağlamak için olanca muhabbet ve samimiyeti ile hazırdır.

Bu bakış açısından; Ermeniler lehindeki İngiliz faaliyetleri kesinlikle ve samimidir çıkara dayalı değildir; ayrıca kamuoyunun zihninde Büyük Britanya'nın yararına toprak genişlemesiyle ilgili hiçbir art niyetin bulunmamasıdır. Padişah ile ilgili olarak İngiliz kamuoyu, olayların sorumluluğunu doğrudan zââtâîilerine yüklemektedir.

Lord Salisbury'nin Çar'ın Balmoral ziyaretinden bu yana; Avrupa'nın mevcut hali nedeniyle İngiltere'nin yalnız hareket edemeyeceği inancını kazandığını; fakat kamuoyunun kendisinden beklediği hedefe ulaşmak amacıyla, yani Osmanlı yönetiminde bir reformun gerçekleşmesi için, en etkili tedbirlerin alınmasını sağlayacağı söylenmektedir.

Bununla birlikte İngiliz Hükümeti, İngiliz kamuoyu tarafından ısrarla ve enerjik bir şekilde talep edilen reformların yöntemi hususunda, kendilerine görüşlerini benimseteceğinden kuşku duymadığı Avrupa'nın büyük kuvvetleriyle birlikte hareket etmeye hazır görünmektedir. Diğer taraftan İngiliz Hükümeti; Avrupa kıtası kamuoyunun, İngiliz millî duygusuyla aynı şiddette gösteride bulunmasa da, kendi kamuoyundan daha az heyecanlı olmadığı ve İngiltereyle birlikte alınacak tüm tedbirlerde karşılıklı olarak hükümetlerine yardımcı olmada en az onlar kadar kararlı olduğu inancını da taşımaktadır.

Ermeni komiteleri ve onların akıl almaz boyutlara ulaşmış olan tutarsız hareketleri biraz silindiğinden, yine devam ettirilmekte ve yavaşlaması engellenmektedir. Artık toplantılar için konuşmacılar yetiştirilmekte, gazetelere

haberler ulaştırılmakta ve zor durumdaki Ermenilere yardım temin edilmektedir.

İngiliz-Ermeni Komitesi, Yardım Komitesi ve Byron Topluluğu arasında ayırım yapmaya gerek yoktur. Bunları harekete geçiren aynı insanlardır ve Şartlara göre birini veya diğerini ileri sürerek çareler üretmektedirler.

Özetle;

1. Ermeniler lehindeki İngiliz Hareketi, millî ve halkı bin harekettir. Bunun önemini ve gücünü küçümsemek çok büyük bir hata olur.

2. İngiliz Hükümeti eğer bunu göz önünde bulundurmazsa varlığını riske atmış olur. Bu nedenle, muhalefet de kendini bu duruma uydurma zorunluluğu içerisinde dir.

3. Doğu'daki olayları değerlendirme ve yargılama yöntemi hususunda muhafazakarlar ve liberaller arasında hiçbir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Bunlar sadece duruma zm getirme yöntemlerinde ayrılığa düşmekte; hatta son birkaç gündür bu ayrılıklar tam bir birliğe yer bırakacak Şekilde gittikçe yok olmaktadır.

4. Yeni ayaklanmalar, sonuçları çok ciddi olabilecek bir patlamanın işareti olacaktır. Çünkü bu durumda aşırı uçların taraftarları, tüm ülke kamuoyunu çok rahat bir Şekilde etkileyebileceklerdir.

BOA, Y. PRK. TKM, 38/16

22

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemî

Trabzon Vilayeti'nin 25 Ekim 1895 tarihli yazısının kopyası

İngiltere'nin Trabzon konsolosundan gelen 22 Ekim 1895 tarihli yazıda Sivas Vilayeti'nin Karahisar-ı Şarkî Sancağı'na bağlı Gürün halkından olup

Trabzon'da ticaretle uğraşan Ermeni milletinden Arabyan Hacı Mardiros ile oğlu Kigork'un İngiltere Devleti tebaasından, Trabzonlu ve Ermeni milletinden Diradourian Hatom'un Amerikan vatandaşı olmaları sebebiyle gerektiğinde konsolosluk tarafından himaye edilecekleri açıklanmıştır. Hacı Mardiros ve oğlunun birkaç sene önce İngiltere'de buldukları esnada birer İngiliz pasaportu aldıkları, Hatom'un da küçük yaşta Amerika'ya kaçarak dönüşünde pasaport aldığı bilinmekte ise de haklarında şimdiye kadar Osmanlı Devleti vatandaşı muamelesi yapılmıştır. Kendileri de bu işlemi kabul ederek yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunmamışken her üçünün de Trabzon olayına karışmaları ve kuvvetle zanlı durumunda olmalarından dolayı şimdi himayelerine kalkışılması zanlılıklarına müdahale edileceğini düşündürdüğünden ve yabancı devlet vatandaşlıklarını doğrulayan elimizde başka belge olmadığından ne gibi bir işlem yapılacağı sorulmaktadır.

**

Bâb-ı Âfî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
3755

Sadâret'e

Arz

Karahisar-ı Şarkî sancağının Gürün kazası halkından olup Trabzon'da ticaretle meşgul Ermeni milletinden Arabyan Hacı Mardiros ile oğlu Kigork İngiltere vatandaşı ve Trabzonlu Diradourian Hatom'un da Amerikan vatandaşı olmaları sebebiyle gerektiğinde himaye edilecekleri mahallî İngiltere Konsolosluğu'ndan notayla bildirilmiştir. Halbuki bunlardan Hacı Mardiros ve oğlu önceden İngiltere'ye, Hatom da Amerika'ya giderek birer pasaport almışlar ise de haklarında şimdiye kadar yapılan Osmanlı Devleti vatandaşı muamelesini kabul ederek yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunmamışlardır. Trabzon olayında zanlı olmalarından dolayı şimdi himayelerine kalkışılması zanlılıklarına müdahale edileceğini düşündüğü ve ellerinde yabancı devlet vatandaşlıklarını doğrulayacak başka evrak olmadığı belirtile-

rek nasıl işlem yapılacağı Trabzon Vilayeti'nden gelen yazıda sorulmaktadır. Bu telgraf ile yazı, İstişare Odası'na havale edilmiştir. İngiltere Devleti'nin vatandaşlık kanunu gereği bu devletin vatandaşlığını aldıktan sonra asıl vatanlarına dönenlerin mahallî kanunlar müsait ise İngiltere himayesinden yararlanamayacakları, bu sebeple Arabyan Hacı Mardiros ve oğlu Kigork'u himayeden vazgeçilmesi İngiltere Büyükelçiliği'ne bildirilerek alınacak cevaba göre vilayete gereğinin yapılması konusunda bilgi verilecektir. Diradourian Hatom'a gelince; Amerikan vatandaşlığı iddiasında bulunur ise Osmanlı makamlarından izinsiz bir şekilde uyruk değiştirmiş olduğundan yeni uyruğunun hükümsüz sayılması veya Osmanlı Devleti uyruğundan düşürülerek Osmanlı ülkesinden sürülmesi gereklidir. İkinci şık büyükelçilikle anlaşmazlık doğmasını engelleyeceğinden hakkında bu yönde işlem yapılması uygun olacaktır. Bu konudaki yazının kopyası ekte gönderilmiştir. Gereğinin yapılması Sadâret'in iradesine bağlıdır.

Arz olunur.

12 Kasım 1895

Hariciye Nâzırı

Tevfik

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
5277

Sadâret'e

Arz

Olaylar esnasında tutuklanan ve İngiliz vatandaşı olduğu belirtilerek serbest bırakılmaları büyükelçilik tarafından istenen Mardiros Arabyan ile oğlunun Karahisar-ı Şarkî halkından olduğunun, birkaç sene önce İngiltere'den dönüşünde almış olduğu pasaporttan başka uyruk değişikliklerine dair evrakı bulunmadığının ve durum Hariciye Nezâreti'ne bildirildiği halde henüz cevap alınmadığının Trabzon Vilayeti'nden gönderilen cevabî telgrafta arz olundu-

ğu bildirilerek bunların Osmanlı vatandaşı olmakla beraber Mardiros hakkındaki soruşturmanın henüz sonuçlanmadığının büyükelçiliğe bildirilmesi ifadesini içeren 6 Şubat 1896 tarih ve 1737 numaralı Sadâret yazısı tarafımdan incelenmiştir.

12 Kasım 1895 tarihli yazı ile nezâretimizden arz olunduğu gibi Mardiros ve oğlu ile Diradourian Hatom'un da Amerika uyuğunda olması sebebiyle himaye edilecekleri hakkında Trabzon İngiltere konsolosunun ifadelerinden bahisle Trabzon Vilayeti'nden yapılacak işlem sorulmuştu. Mardiros ile oğlunun İngiltere kanunları gereğince dahi İngiltere himayesinden yararlanamayacakları, bunlara müdahaleden vazgeçmesi yönünde İngiltere konsolosunu uarması için büyükelçiliğe tebliğde bulunulması lüzumu, havale edildiği İstişare Odası'ndan ifade edilmiştir. Bu yönde ve bu bildiriniz çerçevesinde İngiltere Büyükelçiliği'ne durum bildirilmiştir. Cevaben alınan ve bir kopyası ekte takdim olunun notada Mardiros Arabyan'ın uyuğu hakkında bir itiraz ileri sürülememekte, sadece Trabzon karışıklıkları esnasında kardeşlerinin katledilerek öldüğü ve yüz bin lira kıymetinde bir sermaye ile mallarının gasp ve telef edildiği, kendisinin karışıklıklara asla dahil olmadığı, kendini korumak için bazı teşebbüslerde bulunduğunun elçilik tarafından son günlerde alınan bilgilerden anlaşıldığı ve serbest bırakılmasını istemek için İngiltere Devleti tarafından özel emir gelmiş olduğu yazılı olarak bildirilmiştir. Bundan dolayı gereğinin yapılması ve bir de Amerikan vatandaşlığı iddiasında bulunan Hatom izinsiz olarak uyruk değiştirmiş olduğundan yeni uyuğunun hükümsüz sayılması veya Osmanlı uyuğundan çıkartılarak Osmanlı ülkesinden sürülmesi gereklidir. İstişare Odası'nca bunlardan ikinci şıkkın seçilmesi büyükelçilikle de anlaşmazlık çıkmasını engelleyeceğinden uygun görülmektedir. Bu durum sorulmuş ise de henüz bir cevap alınmamıştır. Gereği konusunda emir verilmesi Sadâret'in görüşüne bağlıdır.

Arz olunur.

3 Mart 1896

Hariciye Nâzırı

Tevfik

**

Bâb-ı Âfî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi

İngiltere Büyükelçiliği'nden gelen 24 Şubat 1896 tarihli notanın kopyası

Trabzon olayları esnasında tutuklanarak Divan-ı Harb'e getirilen Ermeniler arasında İngiliz pasaportunu taşıyan Mardiros Arabyan isimli tüccarın da hapsedildiği öğrenilmiştir. Bunun üzerine defalarca Mardiros'un serbest bırakılması istenmiştir. Ancak söz konusu olaylardan dolayı sanık ve olaya karışmış olduğu ve kendisinin İngiltere vatandaşlığı Osmanlı Hükümetince onaylanmadığı için isteğin yerine getirilemeyeceği Trabzon Vilayeti'nden Sadâret'e gelen cevaba atfen Hariciye Nezâreti'nden büyükelçiliğe bildirilmiştir. Son olarak büyükelçilikten alınan bilgiye göre Trabzon karışıklıklarında Mardiros'un kardeşleri katledilerek öldürülmüştür. Yüz bin lira kıymetinde sermaye ve malları gasp ve telef edilmiştir. Mardiros'un ise bu olaya asla karışmayıp kendini korumak için bazı girişimlerde bulunduğu anlaşılmıştır. Serbest bırakılması hususuna dair İngiltere Hükümeti tarafından da özel emir geldiğinden durum tekrar âcilen arz ve ihtar olunur.

**

Şûrâ-yı Devlet
Tanzimat Dairesi
2344

Trabzon olayları esnasında tutuklanan ve İngiltere Büyükelçiliği tarafından serbest bırakılması istenen Mardiros Arabyan ile oğlu aslen Karahisar-ı Şarkî halkındandır. Birkaç sene önce İngiltere'ye giderek, dönerken getirmiş oldukları birer pasaporttan başka uyruklarını değiştirdiklerine dair resmî evrakları mevcut olmadığı Trabzon Vilayeti'nden sorularak öğrenilmiştir. Durumun ve Mardiros hakkındaki soruşturmanın henüz bir sonuca ulaşmadığının adı geçen büyükelçiliğe tebliğinin yazıyla emredilmesi üzerine büyükelçiliğe

gerekli tebligat yapılmıştır. Alınan notada Mardiros'un önceden kanunlara uygun olarak İngiltere uyuğuna girmiş olduğundan bahisle serbest bırakılması tekrar istenmiştir. Mardiros'un Osmanlı uyuğunda iken kanunlar dairesinde 8 Aralık 1890 tarihinde İngiltere vatandaşlığını aldığı Tâbiyyet Kalemi'nden onaylanmıştır. Yapılan soruşturmaya göre Mardiros'un uyruk değıştirmesi Tâbiyyet Kanunu'nun yayınlanmasından önce olduğundan hakkında İngiltere vatandaşı sıfatıyla işlem yapılması gerekeceğı Bâbîâli İstişâre Odası'ndan ifade edilmiştir. Bu çerçevede gereğinin yapılmasına dair Hariciye Nezâreti'nden takdim olunan 14 Haziran 1896 tarih ve 1338 numaralı yazı üzerine Mardiros'un uyuğu hakkında detaylı bir soruşturma yapılmasını emreden yazıya cevaben Dahiliye Nezâreti'nden takdim olunarak Şûrâ-yı Devlet'e havale edilen 18 Eylül 1896 tarih ve 2651 numaralı yazı ekleriyle beraber Tanzimat Dairesi'nde okunmuştur.

Dahiliye Nezâreti'nin cevap yazısında yabancı uyuğu alan Osmanlı vatandaşları hakkında ilgili birimlerce gerekli soruşturmanın yapılmasından sonra çıkacak Padişah iradesi üzerine nezâret onayıyla Nüfus İdare-i Umumiyesi'nden resmî ruhsat verilmesi usulü kabul edilmiştir. Bu konuda Nüfus İdare-i Umumiyesince bir kayıt buldurulamadığından dolayı Tesrî'-i Muâmelât Komisyonu ifadesiyle durum Hariciye Nezâreti'ne sorulmuştur. Gelen cevapta bu usulün Tâbiyyet Kanunu'nun yayınlanmasından önce uyruk değıştirenleri kapsamayacağı ifade edilmiştir.

İşin gereğı görüşülerek Mardiros'un Tâbiyyet-i Osmaniye Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden önce kanunlar çerçevesinde İngiltere uyuğunu almış olduğu Hariciye Nezâreti'nin söz konusu yazısında belirtildiğinden dolayı gereğinin yapılmasının takdirinize bağı olduğu düşünölmüştür.

Arz olunur.

27 Ekim 1896

(Şûrâ-yı Devlet üyelerinin mühürleri)

BOA, A. MKT. MHM, 663/31

Bâb-ı Âfî
Tercüme Odası

*Konu: Ermeniler için bir İngiliz şirketinin
Liege'e silah sipariş ettiği*

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
13 Kasım 1896 tarih ve 952 numaralı yazının tercümesi*

Bir İngiliz şirketinin Liege'e silah sipariş ettiğine dair 29 Ekim 1896 tarihli ve 291 numaralı telgrafınızı alır almaz Londra'nın büyük bir dedektiflik bürosunu bu sipariş hakkında bilgi toplaması için görevlendirmiştım. Charling ve Ortakları tarafından son zamanlarda Osmanlı vilayetlerindeki Ermenilere dağıtılmak üzere Liege'e herhangi bir silah siparişi yapılmadığı söz konusu bürodan bu kez aldığım ek rapordan anlaşılmaktadır. İşin içyüzünü öğrenmek için sadece bahsi geçen büroya müracaatla yetinmeyerek diğer yollara da başvurdum. Araştırmaların sonucu, söz konusu raporun anlattıklarını destekler mahiyettedir.

Arz olunur.

Ek raporun tercümesi

Osmanlı Devleti Şehbenderi Emin Efendi'ye

Talimatınızı alır almaz Charling ve Ortakları hakkında gizli bir araştırma yapılmıştır. Elemanlarımızdan biri söz konusu şirkete East and West India isimli limanlardan birçok ihbarname ve telgraf geldiğini haber aldığından, şirketin idare merkezini kontrol ve gözetim altına almıştır. Genç bir yolcuya elemanımız tarafından sorular sorulmuş, bu genç de bazı limanlardan şirket adına bir takım mallar ithal edildiğini, ancak bu malların ne tür şeyler olduğunu bilmediğini, bildiği şeyin ise şirketin kimyevî madde ticaretiyle uğraştığı olduğunu söylemiştir. Elemanlarımızdan biri şirket çalışanlarından birine kırmızı boya ile ilgili yapılan ticarî bir işlemi sormuş, bu vesile ile şirketin ida-

re merkezinin içine hatta nünunelerin bulunduğu odaya girerek şirketin silah alım satımıyla uğraştığına dair bir delil elde edebilmek için çevreyi büyük bir dikkatle kontrol etmiş, ancak basit mallar dışında hiçbir şeye rastlamamış ve işin içyüzünün sanıldığı gibi olmadığı ortaya çıkmıştır. Elemanlarımızın diğer bir kısmı şirketin bildirilen süre içerisinde mal getirip getirmediğini öğrenmek için gümrük dairesine gitmiş, büyük bir ustalık ve kurnazlıkla şirketin Fransa'dan dal halinde bir paket centiyana getirdiğini belirlemiştir. Bu paketin aradığımız şeyle ilgisinin olmadığı belirtilerin yanı sıra tespit edilen ağırlığının araştırmamıza sebep olan malların ağırlığına denk düşmemesiyle de anlaşıl-mıştır. Liman görevlileriyle birlikte nehirdeki kayıkçılar aracılığıyla araştır-malarımızı sürdürmemize rağmen bu yolla da gerek denizden gerekse nehir-den söz konusu şirket tarafından bahsi geçen malların nakledildiğine dair bir ipucu elde edilememiştir. Daha sonra bu tüfeklerin makine ve cam eşya gibi farklı isimlerle buraya getirilmiş olabileceğini düşünerek şirket tarafından bu şekilde eşya getirilip getirilmediğine dair araştırma yapmamıza rağmen sonuç-ta centiyana paketinden başka elimize bir şey geçmemiştir. Bütün bu araştır-maların sonucunda Charling ve Ortakları'nın bu sıralar şüpheli mallar getir-mediği anlaşılmaktadır. Araştırmalarımızın, belirlenen süre ile sınırlandırıl-mayıp Kasım ayının tamamına yayıldığını da sözlerime ilave ederim.

İmza
Selarits

BOA, HR. SYS, 2828/44

24

Nezâret-i Zabtiye
1283

Daha önce gönderdikleri dışında bu sefer de Erzurum İngiltere konso-losu tarafından kırkı aşkın Ermeni yetiminin toplanarak bu tarafa gönderilmek üzere olduğunun İngiltere'nin Trabzon konsolosuna yaptığı başvurudan anla-şıldığı haber alınmıştır. Bunların böyle toplu olarak sevkinin gelecekte orta-

ya herhangi bir sakınca çıkarıp çıkarmayacağı bilinmemekle beraber, Trabzon'a gelmeleri halinde gidişlerinin engellenmesi zor olacağından şimdiden haklarında yapılacak işlemin kendilerine ve Erzurum'a bildirilmesi Trabzon İskele Komisyonu Eczâ-yı Nâriye müfettişinin telgrafında belirtilmektedir. Durum Bâbîâli'ye de haber verilmiştir.

Arz olunur.

11 Aralık 1896

Zabtiye Nâzırı
Şefik

BOA, Y. PRK. ZB, 18/61

25

Padişah hazretlerinin emrine uygun olarak dün akşam İngiltere Büyükelçiliği'ne gittim. Büyükelçi ile görüşme isteğimi baştercüman aracılığıyla ilettim. Büyükelçi hemen kabul etti. Görüşmemizde: "Dün tercüman ile yapılan karşılıklı konuşmanın iki devlet arasındaki dostluğa hizmet edeceğini gördüğümden bunu Padişah'a arz etmeyi uygun buldum. Padişah, beni huzuruna kabul ettiği sırada selâm ve iyi dileklerini size iletmemi, huzura kabul edilmenizin bedenî bir rahatsızlıktan kaynaklandığını, hatta randevu verildiği halde Avusturya büyükelçisinin de huzura kabul edilmediğini, ancak yakında huzura kabul edileceğiniz için hatırınıza başka bir şey gelmemesini, ayrıca Padişahımız İngiltere Devleti'ne daima samimi duygular gösterdiği halde İngiltere büyükelçilerinden yardım göremediklerini size iletmemi emir buyurdular." dedim.

Büyükelçi cevabında kibarca: "Padişahın bu iltifat ve övgüsünü kazandığımdan dolayı kendimi çok şanslı hissediyorum. Bedenî rahatsızlığımdan dolayı çok üzgünüm. Padişah hazretlerinin ve Osmanlı Devleti'nin şöhret ve büyüklüğü ile daima ayakta kalması için her türlü hizmet ve girişimde bulunmaktan geri durmam. Zaten vazife ve memuriyetim bunu gerektirir. Sadece Ermenilerin değil bütün Osmanlı tebaasının refah ve mutluluğu en samimi

isteğimizdir." dedikten ve birkaç dakika sustuktan sonra: "Ümit ederim ki ıslahat hakkında dostça yaptığımız uyarılar takdir edilir." dedi.

Gerek büyükelçiden az önce görüştüğüm baştercümanın ve gerek büyükelçinin sözlerinin durumundan çıkardığım sonuca göre İngiltere'nin maksadı, İslâm dünyasındaki menfaatlerini sağlamlaştırmak için Osmanlı Devleti ile bir birlik oluşturmak ve ıslahat sebebiyle de Rusya'nın almak istediği Hıristiyanları himaye rolünü üstlenmektir. Çünkü büyükelçi: "Ümit ederim ki ıslahat hakkındaki uyarılarımız takdir edilir." yolundaki sözünü ek bir cümle şeklinde söylediğine göre bunlarla iyi niyet ve samimiyetle doğrudan doğruya haberleşilirse sağlam bir netice ortaya konulabilir kanaat ve inancında olduğumu arz ederim.

[1896]

(İmza)

BOA, Y. PRK. BŞK, 46/51

26

Halep ve Adana Fevkalâde Kumandanlığı'ndan gelen şifre

Bölgede bozgunculuk faaliyetleri sebebiyle geçen sene Marsilya'ya uzaklaştırılan dört Ermeni fesatçıdan ikisi geçen gün, diğer ikisi de yakın zamanda Fransız vapuruyla Kıbrıs'a gelmişlerdir. Burada buluşan dört arkadaş gemici kıyafetine bürünerek geldikleri Fransız vapuruyla İskenderun'a çıkmışlardır. Rıhtımdaki İngiliz zırhlısına girerek İngiliz gemici tayfası kıyafeti giyen Ermeni fesatçılar karaya çıkarak Payas kazasının Çamlık köyüne gitmişlerdir. Bu şahısların Mart'ın on beşi veya yirmisinde bir karışıklık çıkaracaklarının Mersin Mutasarrıflığı ve Kumandanlığı'ndan bildirilmesi üzerine Payas'taki askerin redif olması sebebiyle, Adana'da bulunan nizamiye taburundan yetkili bir subay tayin edilerek karışıklığa meydan verilmeyeceği Adana Kumandanlığı'ndan bildirilmiştir. Ayrıca dört Ermeni bozguncunun teşhis edilip ele geçirilebilmesi için yanımızda bulunan fotoğraflar özel bir kurye

ile Adana Kumandanlığı'na gönderilmiştir. Çamlık Köyü'nün de iyice araştırılması için kesin emir verilmiştir. Arz olunur.

13 Mart 1897

Ali Muhsin

BOA, Y. PRK. ASK, 119/45

27

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 28

Tokat konusuna ve Adana valisinin görevden alındığına dair yapılan tebligattan dolayı İngiltere Büyükelçisi Sir Philip Currie tarafından verilen özel teşekkür yazısı

İngiltere Büyükelçisi Sir Philip Currie tarafından Hariciye Nezâreti'ne gönderilen 24 Mart 1897 tarihli özel yazının tercümesi

Adana valisinin görevden alındığı nezâretiniz tarafından Mösyö Block'a bildirilmiş ve bu haber son derece memnuniyetle karşılanmıştır. Bundan ve Tokat konusuna dair yaptığım tebliğin desteklenmesinden dolayı en içten teşekkürlerimi bildiriyorum. Avrupa kamuoyunu memnun edecek tedbirleri almak suretiyle devletinize yaptığınız hizmetten dolayı şahsınızı tebrik ediyorum.

BOA, HR. SYS, 2839/5

28

Sadâret
Mektubî Kalemi
Numara: 144
23 Mart 1897

Hariciye Nezâreti'ne

Mersin İskelesi'ne gelecek olan bir İngiliz savaş gemisinin Mersin İngiltere konsolosu ile maiyyetindeki bazı memurları da alarak Cebel-i Bereket

sahillerine çıkaracağı, konsolos ile beraberindekilerin yardım dağıtmak bahanesiyle oradan Çokmerzimen, Minvacaklı [Ocaklı] ve Çayırılı [Çaylı] gibi Ermenilerin yaşadığı köylere gidecekleri Adana İngiliz Konsolosluğu tercümanının sözlü ifadesinden anlaşılmıştır. Bu durumun doğuracağı sakıncalara dair Adana Vilayeti'nden çekilen telgrafın kopyasının ekiyle Mersin konsolosunun bu tür hareketlerinden dolayı değiştirilmesi gereği öteden beri adı geçen vilayetten nezâretinize gönderilen yazılarda da belirtildiği ifade edilerek gerekenin yapılması konusunda Dahiliye Nezâreti'nin bazı açıklamalarını içeren Seraskerlik'ten gelen 18 ve 19 Mart 1897 tarihli 76 ve 144 numaralı iki adet yazı ek olarak tarafınıza gönderilmiştir. Muhtevalarına göre konu ile ilgili gerekenin bir an önce yapılarak bildirilmesi ve söz konusu yazıların geri gönderilmesi icap etmektedir.

BOA, A. MKT. MHM, 617/17

***

Adana Vilayeti'nden

Dahiliye Nezâreti'ne gelen şifrenin çözülmüş suretidir

Mersin İngiltere konsolosundan Adana'da bulunan tercümanına gelen ve bugün de muhtevası tercüman tarafından sözlü olarak vilayete bildirilen mektupta "üç-dört gün sonra Mersin İskelesi'ne gelecek olan Straft adlı İngiliz harp gemisinin konsolos ile daha başka gerekli şahısları alıp Cebel-i Bereket Sancağı sahilinden Payas'a götüreceği, gemide bulunan görevlilerle birlikte konsolos ve diğerleri ile Payas kazasının Çokmerzimen, Ocaklı ve Çaylı gibi Ermenilerin sakin oldukları köylere gidilerek güya Ermenilere yardım dağıtıp geri dönecekleri" ifade edilmektedir. Amaç yardım etmek değilse, bu durumun siyaset ve hükümet mantığına uymayacağı yolunda münasip bir dil kullanılarak kendilerine ancak, Bâbîâli'ye danışıldıktan sonra cevap verilebileceği ifade edilmiştir. Çok şükür Padişahımız sayesinde hiçbir olay meydana gelmemiştir. Şu anda tam bir sükûnet sağlanmışken böyle bir harp gemisinin gönderilmesi, bazı yabancı memurların yardım dağıtma bahanesiyle bölgede dolaşması ve geminin takviye güç getirmiş gibi görünmesi, çeşitli aşiretlerin bulunduğu Cebel-i Bereket Müslüman ahalisiyle bölgede iskân edilen muha-

cirlerde bunalıma ve bazı bozguncuların kışkırtmasıyla da Müslüman ve Hıristiyanlar arasında bir arbedenin ve belki de Allah korusun büyük bir tehlikenin çıkmasına sebep olacaktır. Her ne olursa olsun, yakalanmasına çalışılan Agasni isimli eşkıyanın üç adet arkadaşıyla bu bölgeden çıkarılacağı ihtimal dahilinde bulunduğundan bu geminin buraya gelmemesi ve birkaç defa da arz olduğu gibi adı geçen konsolosun buradan uzaklaştırılması yolunda gereğinin yapılarak bu konuda vilayetçe uygulanacak muamele hakkında telgrafla açık talimat ve emir verilmesini arz ederiz.

17 Mart 1897

BOA, Y. PRK. DH, 9/49

***

Sadâret
Mektubî Kalemi
Numara: 310
30 Mart 1897

Dahiliye Nezâreti'ne

19 Mart 1897 tarih ve 144 numaralı yazınızda belirtildiği gibi Mersin İskelesi'ne gelecek bir İngiliz savaş gemisinin Mersin İngiltere konsolosu ile maiyyetindeki memurları da alarak Cebel-i Bereket sahillerine çıkaracağı, konsolos ve beraberindekilerin yardım dağıtmak bahanesiyle Ermenilerin yaşadığı bazı köylerde dolaşacakları, bunun da sakıncalara sebep olacağı Adana Vilayeti'nden bildirilmiştir. Bunun üzerine konsolos hakkında büyükelçiliğe gerekli tebligat yapılmış, ancak bu tebligatın gerçeği yansıtmadığı, ifade edilerek durumun tarafınıza bildirildiği ve valinin değiştirildiği dile getirilmiştir. Yeni tayin edilen vali tarafından bu konuda gerekli araştırmalar yapıldıktan sonra edinilecek bilgilere göre gerekenin yapılacağına Hariciye Nezâreti'nden gelen 27 Mart 1897 tarih ve 320 numaralı cevap yazısı ek olarak tarafınıza gönderilmiştir. Gereğinin yapılarak bildirilmesi.

**

Umum Erkân-ı Harbiye Dairesi
Dördüncü Şubesi
251

İngiliz bandıralı bir savaş gemisinin Mersin'e gelerek İngiliz konsolosuyla diğer gerekli kimseleri alıp Payas'a gideceğine ve sair ifadelere dair Halep ve Adana Fevkalâde Kumandanlığı Vekâleti'nden daha önce gelen telgrafın kopyası 18 Mart 1897 tarih ve 76 numaralı yazıyla Sadâret'e sunulmuştu. Adı geçen vekâletten bu kez gelen iki adet telgrafın birinde, İngilizlerin Straft adlı zırhlı gemisinin Mersin'e gelip İngiliz konsolosunu da alarak doğruca Payas'a gideceğinin Mersin Kumandanlığı'ndan bildirildiği, bu dönemde konsolos ile diğer yabancıların Payas'a çıkmaları güvenlik açısından uygun görülmediği için çıktıkları takdirde nasıl hareket edilmesi gerekeceği Adana Vilayeti'nden sorulmuştur. Bunun üzerine sahillerin güvenliğini sağlamak için son derece dikkatli davranılması ve konsolosun Payas'ta bulunduğu süre içinde gizlice hal ve hareketleri izlenerek göz önünden uzak tutulmaması gerektiği Adana Kumandanlığı'na cevap olarak bildirildiği ifade edilmiş ve bu konuda yapılması gereken işlemin bildirilmesi istenmektedir.

Diğer telgraftan konsolosun Payas'a çıktıktan sonra Çokmerzimen'e giderek orada vali muavini paşa ile görüşüp Çokmerzimen halkından yardıma muhtaç olanların defterini tanzim ile bozgunculardan Kürt Minas ile diğer bazı kimselere imza ettirdiği, yardım işini bitirdikten sonra Osmaniye'ye gideceği, konsolosun yaptığı bu faaliyetin sahillerdeki Ermenileri kışkırtarak onların iç bölgelerde de bozgunculuk yapmalarına sebep olacağı sözü edilen paşa tarafından bildirilmektedir. Söz konusu telgrafların çözülmüş kopyaları ekte sunulmuştur. Muhtevalarına göre gerekenin adı geçen vekâlete iletilmek üzere tarafıma bildirilmesi yüksek müsaadelerinize bağlıdır.

Arz olunur.

3 Nisan 1897

Serasker

Rıza

**

Bâb-ı Âfî
Telgraf Odası

Suret

Çokmerzimen ileri gelenlerinden ve Ermeni milletinden Balyan Ohannes, Minas oğlu Serkis, Karavartan oğlu Manuk ve Karagözyan Karabet şu anda komisyon huzuruna gelerek geçen gün İngiliz konsolosunun köylerinde bazı evleri gezip daha sonra Protestanlar aracılığıyla yardım dağıtmak istediğini, bugün de kendilerini Tazirli köyüne zaptiye vasıtasıyla çağırdığını, ancak gitmediklerini, bu tarz yardım dağıtmanın halkı dilencilığe alıştırmak anlamına geldiğini ve bunun uygun olmadığını, ayrıca konsolosun elinden bu şekilde para almayı da istemediklerini söylemişlerdir. Kendilerine, yardım verilmesinin resmî izne bağlı olduğu, konsolosun yanında gerekli memurların bulunduğu, ancak yardımın esas olarak ihtiyaç sahiplerinin hakkı olup bu yardımı kabul edip etmemelerinin onların bileceği bir şey olduğu cevabı verilmiştir. Bir süre sonra ise Oca[k]lı köyünden ve Ermeni milletinden olan bazı kişiler gelmiş ve konsolosun kendilerini Tazirli köyüne para yardımında bulunmak üzere çağırdığını, ancak fakir olmalarına rağmen hükümetin izni bulunmaz ise bu yardımı kabul etmeyeceklerini söyleyerek yardım dağıtımını esas olarak resmî bir izne bağlı olduğundan dolayı da kaza kaymakamı ile beraber yardım almaları için konsolosun yanına gönderilmişlerdir. Konsolos, hükümet memurları, köyün ileri gelenleri ve papaslarının bulunduğu bir ortamda her bir kişiye 15 kuruştan 60 kuruşa kadar para verildiği şu an gelen kaza kaymakamı tarafından ifade edilmiştir.

5 Nisan 1897

Adana Vilayeti'nden gelen şifreli telgrafın çözümü

3 Nisan 1897 tarihli telgrafımda belirttiğim gibi İngiliz konsolosu tarafından Ermenilere verilecek yardımın dağıtımında memur bulundurulması mahalline tavsiye edilmişti. Bu konu ile ilgili vilayet muavinliğinden alınmış olan telgraf kopyası yukarıda sunulmuştur.

Arz olunur.

6 Nisan 1897

Adana Valisi
Hüseyin

BOA, A. MKT. MHM, 617/17

*14 Nisan 1897 tarihinde
Varna Tüccar Vekâleti'nden gelen yazının suretidir.*

Arz

Varna İngiltere konsolos vekilinin görevinin dışında Osmanlı Devleti tebaasından olan Ermenilerin işlerine müdahale ve pasaportlarını vize etmeye devam ettiği daha önce bildirilmişti. İngiltere Büyükelçiliği'ne Hariciye Nezâreti'nden yapılan uyarıya cevap olarak bunun yanlışlık ve dikkatsizlikten ileri geldiği ve büyükelçilikten gelen cevap suretinin de gönderildiği bildirilmişti. Bu kere de yukarıda adı geçen konsolos tekrar hata ve dikkatsizlik yaparak Osmanlı Devleti tebaasından Vanlı Nazaret oğlu Markar'ın elindeki pasaportu Köstence'ye gitmek üzere vize ettiği için, adı geçen şahsa gerekli bir adet pasaport ücretsiz olarak verilmiştir. İngiltere konsolosunun vize ettiği pasaport tarafınızdan da görülmesi için ekte gönderilmiştir.

BOA, HR. SYS, 2758/75

**Makam-ı Seraskerî
Mektubî Kalemî**

Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn Müşîriyeti'nden gelen 3 Mayıs 1897 tarihli telgrafta; Çemişgezek ve Eğin kasabalarını dolaşmak için Harput'tan hareket eden İngiliz konsolosunun Eğin'de kalması için kendisine ayrılmış olan belediye dairesi yerine Ermeni murahhasahanesinde dört-beş gün misafir olarak kaldığı, ardından üç gün önce gittiği Arapkir'den evvelki gün tekrar Eğin'e dönerek daha önce misafir olduğu eve geldiği Harput Kumandanlığı'ndan ifade edildiğinden bunun üzerine hükümetle haberleşilerek konsolosun hareketlerinin izlenerek incelenmesi hususu söz konusu kumandana

tebliğ olunmuş ve bu durum Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi ifadesiyle Bâbîâli'ye bildirilerek Padişah'ın bilgisine sunulmuştur.

Arz olunur.

4 Mayıs 1897

Serasker

Rıza

BOA, Y. MTV, 156/39

31

**Meclis-i Vükelâ Müzâkerâtına
Mahsus Zabıt Varakasıdır
22 Mayıs 1897**

Özeti

Eğîn hadisesinden dolayı Hariciye Nezâreti'ne verilen notaya henüz cevap verilmediğine ve söz konusu olayın İngiltere'de meydana getirdiği etkinin sulh görüşmelerinin yapılacağı esnada olmasının iyi sonuçlar doğurmayacağına dair İngiltere büyükelçisinin ifadelerine ve düzenin sağlanmasına dair büyükelçinin ileri sürdüğü görüşlere ilişkin Hariciye Nezâreti'nden ve olaylar sebebiyle bölgede yapılanların sonucuna dair Dahiliye Nezâreti'nden gönderilen iki ayrı yazı okunmuştur.

Kararı

Dahiliye Nezâreti'nin yazısında belirtildiği üzere söz konusu olayın araştırılması için bölgeye gönderilen memurun ifadelerinde, olaylara Ermenilerin sebep olduğu, Kürtlerin kasabaya hücumlarının aslı bulunmadığı, olaylar sırasında Eğîn Kaymakamlığı Vekâleti'nde bulunan kişinin yerinden alındığı ve belediye reisi ile diğerlerinin değiştirilmesi bölgeye yazıldığından meselenin yeniden tahkikine gerek görülmediği belirtilmektedir. İngiltere elçisinin görüşü üzere bu ara bahis konusu notaya cevap verilerek sorunun ortadan kaldırılmasının mevcut durumda fayda sağlayacağı bilinmektedir. Söz

konusu olay hakkında yazıldığı gibi, yapılan tahkikat neticesine göre lüzum görünenlerin gereği gibi cezalandırıldıklarından bahisle elçiliğin söz konusu notasına cevap verilmesinin Hariciye Nezâreti'ne bildirilmesi uygun görülmüştür.

BOA, MV, 92/26

32

Bâb-ı Âlî
Daire-i Umûr-ı Dahiliye
Tesrî'-i Muâmelât Komisyonu
Aded: 3836

Sadâret Yüksek Makamı'na

Arz

Ahlat kazası ahalisinden olup Bitlis'te tutuklu olan Ermeniler arasında Nerses ve Serkis Agopyan adında hiçbir suç işlemiş iki kişi bulunduğu ve bunların suçsuz oldukları vilayetçe biliniyor ise de henüz serbest bırakılmadıkları, kendilerinin Osmanlı Devleti'nin en sadık tebaasından oldukları, suçlandıkları durumların sadece iftiradan ibaret olduğu, ya mahkemeye çıkarılmaları veya serbest bırakılmaları, İngiltere Büyükelçiliği'nden ifade edildiği Hariciye Nezâreti'den bildirilmiştir. Bunun üzerine Sadâret'in 7 Aralık 1896 tarih ve 2735 numaralı yazısıyla haber verilen durum Bitlis Vilayeti'ne sorulmuştur. Cevaben alınan telgrafta adı geçen bu iki kişinin diğer arkadaşlarıyla beraber cinayet, yağma ve gasp gibi suçları işlemek maksadıyla bir cemiyet ve fedailerine maaş vermek için de bir millet sandığı oluşturdukları bildirilmiştir. Bu iki kişiden Serkis'in kendilerine katılmayanların otluk ve samanlıklarını yakmaktan çekinmeyerek silah alan Ermeni fedailerinden olduğu, Nerses'in ise fedai olmak dışında gerçekleştirilmesi planlanan bozgunculuğun hayata geçirilmesini sağlayacak bir takım girişim ve önlemler almaya yöneldiği, sorgulamalarının ise sonuçlanmak üzere olduğu belirtilmiştir. Durumun

Sadâret'e arz edilmesi Tesrî'-i Muâmelât Komisyonu'ndan ifade edilmiş ve telgraf sureti ekte gönderilmiştir.

Arz olunur.

22 Aralık 1897

Dahiliye Nâzırı

Memduh

BOA, A. MKT. MHM, 620/48

33

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret-i Uzmâ
Mektubî Kalemî

İngiltere Büyükelçiliği'nin
15 Temmuz 1897 tarihli notasının sureti

İngiliz Büyükelçiliği'ne bu kez gelen bilgilere göre Adana, Harput ve diğer yerlerdeki Ermenilerden ilişikte sunulan defterde isimleri yazılı 26 kişi şu an Adana Hapishanesi'nde tutuklu ve hükümlü bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının adi suçlu olmasına rağmen ömür boyu kalebendliğe veya uzun süre hapis cezasına mahkum edildikleri, bazılarının ise bir süreden beri tutuklu olmalarına rağmen henüz yargılanmalarına başlanmadığı ve hele bunlar arasında iki sene önce tutuklanarak geçenlerde ilan edilen genel affa göre serbest bırakılması gerekirken serbest bırakılmayan kişilerin de olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple Osmanlı Hükümeti'ne, bilinen adalet sistemi gereği bu 26 kişi hakkında da hak ve adalet duygusuna uygun muamele yapılması için Adana Vilayeti adlî memurlarına gerekli emirlerin verilmesi hususunda Sadâret'ten Adliye Nezâreti'ne emir ve tavsiye edilmesi gerektiği uyarısında bulunmaktadır.

**

22 Aralık 1897 tarihiyle Sadâret'ten yazılan yazının sureti

Efendim,

Adana, Harput ve diğer yerlerdeki Ermeni ahalisinden Adana Hapishanesi'nde tutuklu ve hükümlü bulunan 26 kişinin isimleriyle mahkumiyet sebepleri ve sürelerini gösteren defterin gönderildiğini ifade eden ve bu kişiler hakkında hak ve adalete uygun muamele yapılması için Adana Vilayeti adlî memurlarına gerekli emirlerin verilmesi isteğini kapsayan İngiltere Büyükelçiliğinden verilen notanın ekiyle birlikte durum Adliye Nezâreti'ne bildirilmişti. Söz konusu defterde isimleri yazılı kişilerden 14'ünün davaları İstinaf Ceza Mahkemesi tarafından görülmüş, bunlardan bazıları hakkında mahkemece karar verilerek mahkumiyetleri Temyiz Mahkemesi tarafından da onaylanmış, diğerlerinin dava dosyaları da haklarında karar verildikten sonra bahsi geçen mahkemeye gönderilmiştir. Ayrıca bu tutuklulardan birisi yargılama neticesinde beraat etmiştir. Ermeni olaylarından dolayı gerek Müslüman gerekse gayr-ı müslim ne kadar tutuklu ve hükümlü varsa Halife'nin iradesine uygun olarak serbest bırakılmıştır. Bahsi geçen defterde isimleri yazılı tutuklu kişilerden bazılarının Padişah'ın genel affından sonra bozgunculuk faaliyetlerinde buldukları, diğerlerinin ise adi suçlardan dolayı zanlı durumunda oldukları Adana İstinaf Mahkemesi Müdde-i Umumîliği'nin yazısına ve Temyiz Mahkemesince söz konusu kişiler hakkında yürütülen muamelenin ne olduğunun bu kişilerin isimleri karşısına belirtildiği Başmüdde-i Umumîliği ifadesine dayanılarak adı geçen nezâret tarafından bildirilmiş ve söz konusu defter ek olarak tarafınıza gönderilmiştir. Gereği yapılarak defterin iadesi hususunda bu yazı yazılmıştır.

BOA, HR. SYS, 2792/70

34

**Yıldız Saray-ı Hümayûnu
Başkitâbet Dairesi**

*Erciş'te bulunan Padişah yâverlerinden
Ferik Sadeddin Paşa'dan gelen şifre*

Görev yerinin Van'dan Diyarbakır'a değiştiği kendi ifadesinden anlaşılan İngiliz konsolosu, Erciş civarında görülmüştür. Bu kişi günde iki buçuk

saatlik bir yol katedip, gerekli öğütler vermekte ve geçtiğimiz Ermeni köyle-
rinde konaklayarak gitmektedir. Bilgilerinize arz olunur.

5 Şubat 1898

Padişahın yâverlerinden
Ferik Sadeddin

Konsolosun davranış biçimi dikkate değer olduğundan geçeceği yerler-
deki idarî memurlar tarafından hal ve hareketlerinin izlenmesinin tebliğ edil-
diği arz olunur.

Tahsin

BOA, Y. PRK. BŞK, 55/58

35

Yıldız Saray-ı Hümayûnu
Başkitâbet Dairesi

Van'dan şifreli telgraf

İngiltere konsolos vekili yardım dağıtmak ve avlanmak bahanesiyle vi-
layet dahilindeki seyahatlerini şu sıralar dikkati çekecek bir derecede artırmış
ve bu günlerde de İran'a doğru gideceği duyulmuştur. Konsolos vekilinin be-
raberinde olan zaptiyeler aracılığıyla her ne kadar hal ve hareketleri izlenip
kontrol ediliyorsa da bu önlem, kontrolden edinilmesi düşünülen amaç için
yetersiz kalmaktadır. Gerek bizzat gerekse yine yardım dağıtmak bahanesiy-
le oraya buraya gönderdiği adamları aracılığıyla Ermenilerin arasına gizlice
fesat yaydığı kuvvetle hissedilmektedir. İran'a gitme gayesinin de oralarda
toplanan Ermeni bozguncularını kışkırtmaktan başka bir şey değildir. Bu se-
beple buradan uzaklaştırılması için gerekenin yapılması yüksek görüşlerinize
bağlıdır.

Arz olunur.

1 Mart 1898

Van Vali Vekili
Ferik
Şemsi

Kaide ve usuller dışında ve bozguncuları cesaretlendirecek tarzdaki bu gibi durum ve hareketlere Osmanlı Hükümeti'nin kayıtsız kalması Anadolu için tehlikeli olacağından yarınki Meclis-i Vükelâ'da bir karar alınması, Van Vilayeti'ne bir telgraf çekilmesi, ayrıca İstanbul'daki İngiltere Büyükelçiliği'ne de yerinde uyarılarda bulunulması Sadrazam paşaya tebliğ edilmiştir.

Arz olunur.

6 Mart 1898

BOA, Y. PRK. UM, 41/23

36

İngiltere Büyükelçiliği baştercümanı Başkitâbet Dairesi'ne gelerek Zeytun'daki Ermenilerin suçlarının inkâr edilmediğini, bunların cezalandırılmalarının gerekli olduğunu arz ve itiraf ettikten sonra, elde edilen bilgilere göre kendilerinin şu anda hareketlerinden pişmanlık duyarak Osmanlı Devleti'ne dahil olmaya, silahlarını teslim etmeye ve Padişah'tan af talebinde bulunmaya hazır olduklarının anlaşıldığını, kendisinin maslahatgüzar tarafından yukarıda belirtilen konular için görevlendirildiğini ve Lord Salisbury'nin de bu yolda bilgilendirilmesi için Padişah'a sunulmak üzere bir telgraf yazdığını ifade etmiştir. Arz olunur.

Telgraf

Lord Salisbury Zeytun ahalisi hakkında merhametle işlem yapılmasının İngiltere Hükümeti'nin başlıca isteği olduğunu Padişah'a arz etmektedir.

Lord Salisbury bugün İngiltere'de ve genel olarak Avrupa'da hakim olan duygulara bakarak Osmanlı askeri tarafından yapılacak silahlı bir operasyonun veya gereksiz ve haddinden fazla şiddet gösterilmesinin şimdiden kestirilemeyen kötü bir sonuç doğuracağını hatırlatmaktadır.

Lord Salisbury, Zeytun Ermenileri'nin cezalandırılmalarını gerektiren suçlar işlemlerse, usulüne uygun bir şekilde sorgulandıktan ve yeterli deliller ortaya konduktan sonra ceza verilmesini rica etmektedir.

BOA, Y. PRK. BŞK, 56/60

*Sivas Vilayeti'nden şifre
Suret*

Şarkışla'ya yakın Maksutlu köyü ve Sivas'a yakın Koçhisar civarında 2'şer Ermeni'nin öldürüldüğü, bu olayın tesiriyle Ermenilerin şahsî ihtiyaçları için köylere gidemedikleri belirtilmektedir. İşin içyüzü ile bu konuda alınan ve uygulanan önlemlerin bir an önce bildirilmesi istenmektedir.

Dün gece Sadâret'ten alınan ve cevap olarak tarafımdan yazılan şifreli telgrafların içerikleri önem taşıdığından yukarıda aynen arz olunmuştur. İngiltere Konsolos Vekili Mr. Maunsell'in sıradan olaylardan sayılabilecek bu iki sorunu büyüterek bağlı bulunduğu büyükelçiliğe bildirdiği anlaşılmaktadır. Genç bir subay olan konsolos vekilinin uluslararası hukuk ilişkilerini bilmediği, bu sebeple bölgede açıktan açığa Ermenileri koruma sevdasına düştüğü, zaman zaman Gürün ve diğer bazı yerlere gittiği, Ermenilerin toplandığı yerlerde dolaşarak onlardan aldığı yalan yanlış haberleri araştırıp sormadan doğru kabul ederek bağlı bulunduğu devletin büyükelçiliğine bildirdiği, büyükelçiliği yanıltmaya çalıştığı ve valilik makamına karşı gösterdiği tavır ve davranışları yaptığım araştırmalar neticesinde belirlenmiştir. Halbuki burada bulunan Fransa ve Amerika konsolosları daima iyi niyetlerini göstermekte ve görevleri dışına çıkmamaktadırlar. Bununla beraber yer yer aldığım Padişah iradelerinin uygulanması için gece gündüz gayet dikkatli davranılarak Padişah'ın rızasına aykırı hiçbir durumun meydana gelmemesi yolunda çalışıp gayret göstermekten geri durulmamakta ve Allah'a şükür Padişah sayesinde vilayetin her tarafında güvenlik ve asayiş son derece iyi durumda bulunmaktadır. Bahsi geçen konsolos vekilinin bu konuda aslı esası olmayan bildirimleri ve kendisinin Ermenilere karşı koruyuculuk sıfatını takınma isteği ile ilgili teşebbüsleri ya kendisinin tecrübesizliğinden ya da kendisine verilen talimattan kaynaklanmaktadır. Konsolos vekilinin ileride daha uygunsuz bazı şeyler yaparak hükümetin işlerini zorlaştıracığı düşüncesi gözden uzak tutulmamalıdır. Bilginize sunarım.

Arz olunur.

25 Mayıs 1898

Vali
Hasan Hilmi

Suret

24 Mayıs 1898 tarihli yazıya cevaptır: Şarkışla kazasının Maksutlu ile Oyuk köyleri arasındaki Kayseriye caddesi üzerinde katledilen Avakim isimli Ermeni ile yeğeni birkaç kuruş uğruna öldürülmüşler ve bu olayın ardından kaza yerine vilayet merkezinden adlî takibatı kolaylaştırmak üzere bir jandarma müfrezesi ile doktor ve başsavcı gönderilmiştir. Suçluların ortaya çıkarılarak kanuna teslimleri hususunda son derece titiz çalışılıp köy halkından kırkelli kişi hemen tutuklanmışlardır. Tutuklanan bu kişilerden zaten sabıkalı olan iki kişi her ne kadar bu iki Ermeni'yi öldürmediklerinde ısrar etmekte iseler de bazı deliller ve araştırmalar öldürme eyleminin bunlar tarafından işlendiğini göstermektedir. Bir yandan mahallince sorgulamalarının diğer yandan da gizli ve açık soruşturmalarının yapılması üzerinde önemle durularak olaylar vakit geçirmeksizin hemen Dahiliye Nezâreti'ne bildirilmiştir. Adi vakalardan sayılabilecek olan bu cinayet, vilayetin ve özellikle kazanın süregelmekte olan asayiş ve güvenliğine zerre kadar zarar vermemiştir. Muhibrin haber aldığı kadar Ermeniler arasında telaş başgöstermemiş, geçmişte olduğu gibi esnaf ve tüccar alışverişleri ile çiftçiler de iş ve güçleriyle uğraşmaktadırlar. Koçhisar ile Sivas arasında öldürüldükleri iddia olunan iki Ermeni'den [biri] bir Müslüman köyünde kendi eceliyle ölmesi üzerine daha sonra şikâyet ve soruşturmayı gerektirecek bir durumun olmaması için incelenmek üzere ceset vilayet merkezine getirilmiş, yapılan incelemeden sonra eceliyle öldüğü tibben anlaşılacak defnedilmiş ve bu olay sebebiyle hiçbir iddia ve şikâyette bulunulmamıştır. Padişahımız sayesinde vilayetin güvenlik ve asayişinin onun istediği şekilde devam etmektedir. Ayrıca güvenlik ve asayişin daha iyi sağlanması ve istikrarı için bundan daha önce de gerekli görülen yer ve noktalara müfrezeler konularak bazı yollarda da seyyar jandarmalar gezdirilmektedir. Bundan dolayı vilayette endişeyi gerektirecek bir durumun bulunmadığı arz olunur.

BOA, Y. PRK. BŞK, 56/99

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn
1113

Ermeniler yararına Cardiff'te toplanan konferans hakkında düzenlenen rapor ve bir broşürün gönderildiği hususunda Londra Büyükelçiliği'nden gelen yazının tercümesi ile Hariciye Nezâreti'nin yazısı birlikte sunulmuştur.

17 Kasım 1898

Sadrazam
Rifat

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
Aded: 2681

Sadâret Yüksek Makamı'na

Arz

Ermeniler yararına Cardiff'te toplanan konferans hakkında bilgi toplanması amacıyla bir haberci yollanarak bu konuda düzenlenen ayrıntılı bir rapor ile iki yıldan beri Londra'da kurulan yardım derneklerine ve bunların topladıkları paralara dair kaleme alınan bir broşürün birlikte gönderildiğini bildiren ve bu hususla ilgili bazı bilgileri içeren Londra Büyükelçiliği'nden alınan 27 Eylül 1898 tarih ve 386 numaralı yazı ile eklerinin tercümeleri ekte sunulmuştur.

15 Kasım 1898

Hariciye Nâzırı
Tevfik

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 27 Eylül 1898 tarih 386 numaralı yazının tercümesi*

Ermeniler yararına Cardiff'te toplanacak konferans hakkında bilgi toplayıp bana iletmesi için bir haberci yollamıştım. Bu konuda düzenlenen ayrıntılı bir rapor, iki sene içerisinde Londra'da kurulan yardım dernekleri ve bunların topladıkları paralarla ilgili bilgileri içeren bir broşürle birlikte ekte sunulmuştur. İlginç bir muhtevaya sahip olan bu broşürün basılı nüshası son derece sınırlıdır.

Konferansta yer alan kişiler tarafından yapılan toplantılardan önemli bir sonuç elde edilememiştir. Habercimizin bildirdiğine göre, bu toplantılara katılma zahmetine katlanan kişi sayısı çok az imiş. Padişahımıza ve onun yüce devletine karşı düşmanlıklarını açıkça ortaya koyan Mösyö Bryce ve Rahip MacColl gibi kişiler konferansta ölçülü bir dil kullanmışlar ve aşağılayıcı ifadelerden kaçınmışlardır. Yapılan konuşmalarda Osmanlı Devleti'nin baş düşmanı olan Rusya'ya karşı düşmanca bir tavır sergilenmiştir.

Ekteki raporun tercümesi

22 Eylül 1898 tarihinde Ermeniler yararına Cardiff'te düzenlenen konferans, öldürülen Ermenilerin ruhlarının huzur bulması için Landaf Kilisesi'nde düzenlenen bir âyinle başlamıştır. Âyine katılanların sayısı çok olmasına rağmen içlerinde Ermenilerden hiç kimse bulunmamıştır. Âyin kilisenin başdiyakozu tarafından yönetilmiş ve Rahip Ruseldi tarafından cemaate vaaz verilmiştir. Adı geçen rahip vaazında "Anadolu'da 30.000 Hristiyanın sebepsiz olarak öldürülüp yok edildiğini" söylemiş ve cemaati "Ermeni Muhibbânı Cemiyeti'nin Anadolu'ya misyonerler yollayacak bir hale gelebilmesi için bu derneğe yardımda bulunmaya" teşvik etmiştir. Ayrıca "Osmanlı Devleti memurları aleyhinde söz söylenmemesine karar verildiği için meselenin siyasî yönüne girilmeyeceğini" de ifade etmiştir. Vaaz sırasında kiliseye yaklaşık 12 Er-

meni gelmiş, ancak dış görünüşlerinden bunların fesatçılardan değil, daha önce bu derneğe önemli ölçüde para yardımında bulunmuş zengin tacirlerden oldukları anlaşılmıştır. İngiliz ileri gelenlerinden âyine katılanlar arasında Cardiff Belediye başkanı ile eşi, İngiltere'nin eski bakanlarından James Bryce, Newport Belediye başkanı, Rahip MacColl Tompson, Doktor Rendell Harris, Mösyö Edward Millor, Mösyö Monroe Ferguson ve Profesör Conway de yer almıştır. İsimleri zikredilen bu kişilerden Edward Millor, Erzurum ve Diyarbakır bölgesini dolaşıp buralardaki Ermeni yetimhanelerini ziyaret ettikten sonra İngiltere'ye dönmüştür. Profesör Conway bu derneğin sekreteri, Rahip Tompson da Cardiff şubesi başkanıdır.

Âyinden sonra Cardiff Belediye başkanı tarafından Belediye dairesinde müzik eşliğinde ziyaretçiler kabul edilmiş ve kısa görüşmeler yapılmıştır. Her ne kadar Belediye başkanı burada yaptığı konuşmanın başlangıcında Osmanlı Hükümeti'ne dil uzatmışsa da Mösyö Bryce'ın, kulağına bir şeyler söyleyerek yaptığı uyarıdan sonra ağız değiştirerek bu toplantının herhangi bir siyasî düşünce sebebiyle değil, tamamen insanî bir amaçla yapıldığını katılımcıların bilmesi gerektiğini" söylemiştir. Mösyö Bryce da, benzer açıklamaları daha değişik bir biçimde ifade ettikten sonra "Cardiff'te bulunarak böyle hayırlı bir işe yardımı dokunmuş olmasından dolayı memnuniyet duyduğunu" söylemiştir.

23 Eylül'den itibaren Mösyö Bryce'ın başkanlığında toplantılar yapılmaya başlanmıştır. Derneğin sekreteryaya hizmetlerini yürütmekte olan Mösyö Ferguson, Ermeni dostu olarak bilinen parti üyelerinden bazılarının "toplantıda bulunamadıkları için üzüntülerini bildirmek" amacıyla göndermiş oldukları mesajları okumuştur. Gerçekten de bu konferansa Argyll Dükü, Westminster Dükü, Dük Rosiyer'in yengesi Lady Frederik Cavendish ve Osmanlı Hükümeti'nin en ateşli düşmanlarından olan Rahip Gor, Lord Windsor, Lady Summer, Doktor Clifford, İsviçre'deki Ermeni Örgütü vekili gibi Ermeni dostlarından hiçbirisi katılmayarak ve mazeretlerini bildirmişlerdir. Mösyö Bryce burada yapmış olduğu geniş, fakat gayet ılımlı konuşmasında yüce Padişahımıza hiçbir biçimde dil uzatmamış ve "Lord Salisbury'nin Girit konusunda izlediği politikayı güçleştirmemek düşüncesinde olduğunu" söylemekle ve

konuşmasını halkı yardıma teşvik etmeye ayırmakla yetinmiştir. Bu çerçevede: "Anadolu'da yardıma devam edebilmenin paraya bağlı olduğunu, bu amaca ulaşabilmek için de dernek şubelerinin ortak çalışmalar yapmaları gerektiğini" ifade etmiş ve "Merkez Komitesi Başkanı Lady Cavendish tarafından bu hayırlı işte kullanılmak üzere 30 İngiliz lirası gönderildiğini" sözlerine eklemiştir. Söz konusu Merkez Komitesi Dairesi Victoria Sokağı'nda 47 numaralı dairededir. Mösyö Bryce konuşmasının devamında "bu hayırlı işin iyi bir biçimde idare edilebilmesi için İngiltere ve Amerika Hükümetleri tarafından gayret gösterildiğini, Fransa ve Almanya'dan da beklenenin ötesinde yardım görüldüğünü, yaklaşık 600 Ermeni yetiminin eğitimlerinde kullanılmak üzere İsviçre'den 800.000 frank geldiğini" söylemiştir. Urfa ve Erzurum taraflarında bir süre kalmış olan Mösyö Harris de "Ermeni muhtaçlarına yardım etmelerinden dolayı ecnebî devlet konsoloslarına teşekkür etmek gerekeceğini" dile getirmiştir. Aynı şekilde Urfa'dan dönen Mösyö Millar da: "Mösyö Harris'in yaklaşık 15.000 Ermeni çocuğunun aç ve çıplak olup köpeklere atılan ekmekleri yedikleri" şeklindeki ifadesinin abartılı olmadığını" ifade etmiştir. Daha sonra Amerika Hükümeti'nin Cardiff Konsolosu ve Ermeni Muhibbân Cemiyeti'nin İngiltere'deki görevlisi olan Doktor Ruprend Philip isimli bir kişi söz almış ve bir takım siyasî değerlendirmeler yapma girişiminde bulunmuş ise de Mösyö Bryce tarafından amaca uygun konuşması sağlanmıştır. Daha sonra Mösyö Harris ayağa kalkıp yeniden söz alarak "dernek sayesinde Eğin'de yaklaşık 150 adet dokuma tezgâhının çalışmakta olduğunu ve şehrin Manchester ile oldukça önemli düzeyde ticarî alışveriş içerisinde bulunduğunu" söylemiştir. Habercimizin bildirdiğine göre toplantı, büyük bir sükûnetle sona ermiş ve katılımcıların sayısı, çoğunluğu kadınlardan olmak üzere 60 kişiye ulaşmıştır. Aynı günün sabahı Ermeniler yararına, özellikle Ermeni kadınları tarafından yapılmış elişlerinin satılmakta olduğu bir kermes düzenlenmiştir. Ancak habercimiz, burada pazarlanan ürünleri satın almak için çok az kişinin ilgi gösterdiğini bildirmiştir.

İkinci toplantı öğleden sonra yapılmıştır. Bu toplantıdaki konuşmaların en önemlisi Profesör Ramsey'in konuşmasıdır. Ramsey konuşmasında çok şiddetli bir dille "Ermenisiz Ermenistan kurmak istemesinden" dolayı Rusya'yı tenkit ederek "Ermeni olayları sırasında uzunca bir süre İngiltere Devleti'nin

yanlış yaptığı düşüncesini taşıdığını, ancak şimdi bu fikrinin değiştiğini ve artık bu meselede Rusya Devleti'nin yanlış yaptığına kesin bir biçimde inandığını" ifade etmiştir. Profesör konuşmasının devamında Osmanlı ülkesindeki etnik farklılıklardan da söz ederek "çeşitli ırk ve etnik unsurların uyuşup kaynaşmalarının mümkün olmadığı, her şeyden önce Osmanlı ülkesinde çok güçlü ve adaletli bir hükümetin gerekli olduğu, Padişah hazretlerinin Anadolu'da Ruslara güvenmemesi gerektiği, Ermeni Muhibbânı Cemiyeti'nin Osmanlı uyuşundaki kimselere yardım yapmak suretiyle dolaylı olarak Padişah hazretlerine hizmette bulunduğu, Amerika ve İngiltere misyonerlerinin yaptıkları çalışmaların Anadolu'da barış ve güvenliğin korunmasına yol açacağı, Merkez Komitesi'nin Kıbrıs adasında kurulduğu ve orada Ermenilerin tarım, ticaret ve sanatları ile uğraşacakları" hususlarını dile getirmiştir. Daha sonra, Anadolu'da Ermenilere kutsal kitaplar vb. dağıtan iki kadın söz alıp konuşmuşlardır. Bunlardan sonra söz alan Mösyö Stevenson ise İngilizlere "biraz daha cömert ve iyiliksever olmaları" çağrısında bulunmuştur. Onun bu çağrısı toplantının hiçbir fayda elde edilmeden sona ermesini önlemiştir. Herhangi bir olay çıkmadan sona eren bu toplantıda katılımcıların sayısı 50'ye ulaşmıştır.

Üçüncü toplantı ise akşam Purshall'de yapılmış ve 400 kişi katılmıştır. Toplantıda ortaya çıkan şeref Mösyö Bryce'a ait idi. Çünkü kendisi öteden beri Osmanlı Hükümeti'nin düşmanı olmasına rağmen, yaptığı konuşmada: "Eğer İngiltere ve Avrupa tarafından müdahale edilmeyip Ermeniler kendi haline bırakılsaydı bu çatışma ve kavgalar meydana gelmezdi." demiş ve "bu konferansın sadece insanî bir amaçtan dolayı gerçekleştirildiğini, Osmanlı memurları aleyhinde tek kelime bile etmeme kararı aldığını" tekrarlamıştır. Osmanlı Hükümeti'nin en müthiş düşmanlarından olan MacColl de tam bir tavır ve davranış değişikliği göstererek burada yapmış olduğu konuşmada "Ermeniler hakkında yapılmasına izin verilen muamelelerin Padişah hazretlerinin hatalarından ileri gelmediğini, Osmanlı ülkesindeki yönetim sisteminin kötülüğünden kaynaklandığını Padişah hazretlerinin kendi vatandaşlarından değil, hırsı, tamahı, fikir ve amaçları herkesçe bilinen yabancı bir devletten korkması gerektiğini" söylemiştir. Daha sonra, yardım faaliyetine bizzat katılmak üzere Cardiff'ten Anadolu'ya gidecek olan Miss Aleri Jenkis için

dualar edilmiştir. Bu konuda Anadolu'ya bir kadın daha yollanacakmış ama ismi henüz bilinmemektedir. Bu sene Anadolu'ya yalnız bu iki kadın gidecektir. Toplantı sonunda katılımcılardan yardım talep edilmiş ve 31 İngiliz lirası, 9 şilin, 4 pens toplanmıştır.

Konferansın son toplantısı 24 Eylül'de yapılmıştır. Bu toplantıda Mösyö Arnol tarafından ortaya atılan görüş ve değerlendirme kabul edilmiştir. Mösyö Arnol bu değerlendirmesinde "özellikle Ermenilere yardım ve Ermenilerin yerleşik olduğu sancaklardaki haberleri konu edinen bir büyük gazete çıkarılmasını" teklif etmiş ve: "Bu gazetenin İngilizlerin Ermenileri hatırlaması ve onlara yardımda bulunmasını sağlamak için gerekli olduğunu" öne sürmüştür. Mösyö Ferguson da "Victoria Sokağı'nda 47 numaralı yerde Ermeniler yararına bir küçük gazete çıkarılmakta olduğunu, dolayısıyla bu gazetenin muhtevasını zenginleştirilip hacmi büyütüldüğü takdirde, bu iş için yeterli olacağını" söylemiş ve hemen oracıkta bir yazı kurulu oluşturulmuştur. Ayrıca, Anadolu'da ticaret ve sanatın ilerlemesi için bir başka komite daha oluşturulmuştur. Çünkü Miss Marshall bu toplantıda yaptığı konuşma sırasında "Urfa'dan ihraç edilen malların zararına satıldığını" söyledikten sonra "Ermenilere ticareti öğretmeye devam edeceğini, ancak "Eğer Ermenilerin, sanatlarından yarar sağladıkları Osmanlı Hükümeti tarafından görülür de ihraç edilecek mallara aşırı vergi konulduktan sonra bu mallar satılmazsa..." diye korktuğu için bu çalışmalarını açıklamaktan yana olmadığını ifade etmiştir. Bunun üzerine ayağa kalkan Mösyö Bryce "Ermenileri ve diğer halkları ticarete ilerletmek Osmanlı Hükümeti'nin de çıkarlarına uygun düşeceği için, kendisinin aynı görüşte olmadığını" söylemiştir. Kıbrıs'tan dönen Madam Pres de "Anadolu ile Mısır arasında reçel vb. tatlı gıda ticareti yapılmasını sağlayacak araçların mevcut olduğunu" belirtmiştir. Bütün bu konuşma ve değerlendirmelerden sonra "Ermeni Muhibbânı Cemiyeti'nin görevini yapmaya devam etmesi ve uygun gördüğü takdirde üyelerini ikinci bir konferansa daha çağırması" kararlaştırılmış, ancak bu konferansın hangi şehirde toplanacağına dair bir karar verilmemiştir. Bu toplantıya az sayıda kişi katılmıştır. Bunlar da zaten merak duygusu ile gelmişlerdir. Habercimiz tarafından, toplantının herhangi bir şamata ve kavgaya çıkmadan sona erdiği bildirilmiştir. Konuşmacılar hem "sözlerinin İstanbul'da yanlış anlaşılabilceği korkusuyla siyasî konulara girmek

istememediklerini" söylemişler hem de "İngilizlerin Ermenilere karşı yok olmaya yüz tutmuş sevgilerini yeniden canlandırmaya" çaba göstermişlerdir.

Bu arada habercimiz, Ermeniler yararına kurulan çeşitli dernekler ve bunların faaliyetleri ile topladıkları yardımlar hakkında çok faydalı bilgileri içine alan ve basılı nüshası az olan bir de broşür elde etmiştir. Bu broşürde söz konusu derneklerin kuruluş, gelişme ve şubeleri hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

Bu dernekler üç seneden az bir zaman içinde Ermeni muhtaçları için yaklaşık 250.000 İngiliz lirası (5.600.000 frank) toplamışlardır. Bu derneklerin tamamı "Ermenilere gerçek anlamda yardım edebilmek için daha çok paraya ihtiyaç duyulduğunu" ifade etmektedirler.

Mösyö Bryce yaptığı konuşmada "bu hususta yapılan konuşma ve değerlendirmelerin üç sebepten dolayı siyasî bir yönünün bulunmaması gerektiğini" söylemiştir. Bu sebeplerden birincisi; toplantıya katılanların İngiltere'nin çeşitli siyasî partilerine mensup olmalarından dolayı, İngiltere'nin politikası açısından aralarında fikir ayrılıklarına sebep olacak bir takım konulara girmeden, Ermeni Meselesi'nin siyasî yönünden bahsetmenin zorluğudur. İkinci sebep; Doğu'daki durumun tehlike arz etmesi ve Girit adasında karışıklıklar çıkması üzerine İngiltere Hükümeti'nin bu meseleyle uğraştığı böyle bir zamanda hükümeti zora sokacak bir biçimde sözler söylenmesinin uygun düşmemesidir. Üçüncü ve en önemli sebep ise; Şark Meselesi hakkındaki bütün fikirlerini açıkladıkları takdirde bunun Ermeniler bakımından zarara yol açma ihtimalidir. Mösyö Bryce konuşmasında "bu konferansın toplanmasındaki asıl amacın Ermenilere yardım ve felâkete uğramış olanlarını kurtarmaya çalışmaktan ibaret olduğunu, ayrıca Ermeni ileri gelen ve sözü geçenleri ile Ermenilerin yararına uygun olanı bilebilecek seviyede bulunan kişiler tarafından kendisine verilen bir dilekçede bu konferanstan sadece insanî bir hizmet ile yetinilmesi gereğinin" ifade edildiğini belirterek konferansın uğraşacağı üç ana konudan birincisinin, Anadolu'da bulunan Ermenilere yardım ve durumu olduğu gibi kontrol ve gözden geçirmek; ikincisinin, Ermenilerin yanında yer alan yardımsever kişilerin bu tutumlarını daha da güçlendirmek; üçüncüsünün de Ermenilere yardım dağıtma hususunda en uygun araçları

araştırmak olduğunu" söylemiştir. Konuşmasının devamında: "Çeşitli yardım derneklerinin ilişkileriyle meşgul olmak bir gerekliliktir. Anadolu'daki Ermeniler kendileri için pek çok şeyler yapmışlardır. Halbuki Fransa, İsviçre ve Almanya'da bu iş fakirleri gözeten kimselerle sınırlı kalmış; Amerika ve İngiltere'de ise bütün halk aç kalan birçok Ermeni dul ve yetiminin yararını gözetmiştir." demiştir. Mösyö Bryce diğer bir konuşmasında da "konferansın siyasî bir kimliği olmadığını ve doğudaki siyasî durumla ilgili hiçbir şey söylemeyeceğini; bundan üç sene önce olduğu gibi birkaç ay veya birkaç sene içerisinde asla siyasî karışıklıklar meydana getirilmeyeceği ümidini taşıdığını" ifade ettikten sonra: "Ermeni işleri ile uğraşmaya sebep, bunların içine düştükleri sıkıntı ve zorlukların asırlardan beri ortaya çıkmış sıkıntı ve zorluklardan daha büyük ve daha ani olmasıdır." Açıklamasında bulunmuştur. Bryce devletlerin bencilce hareket etmesinden de şikâyet ederek şunu söylemiştir: "Eğer İngiltere ve Avrupa bu işe müdahale etmeyip Ermenileri kendi hallerine bıraksalardı bu kavga ve çatışmalar olmazdı. Bu kavga ve çatışmalar meydana geldikten sonra İngiltere üşenip hiçbir şey yapmadı. Eğer yeniden böyle bir kriz ortaya çıkacak olursa -ki böyle bir şeyin olması temenni edilmemelidir- İngiltere bu şekilde bir vurdumduymazlık içerisinde olmayacaktır."

Bu münasebetle Mösyö Ramsey'in yaptığı konuşmanın bir bölümü buraya alınmıştır. Kendisi bu konuşmasında: "Burada Ermenilerden çok Türklerin dostu ve vekili sıfatıyla bulunuyorum. Görüşmüş olduğum birçok Türk, Ermenilerle yapılan savaşı bütünüyle kınamış ve bu duygularını hem aklın hem de insanlığın bir gereği olduğu için açıkça ortaya koymuşlardır. Çünkü Osmanlı Devleti daima Hıristiyanların yaptıklarıyla muhafaza olunagelmıştır." demiştir.

Ekli broşürün özet olarak tercümesi

Bu broşür Ermeniler için halk tarafından yardım olarak verilen paralar ile bunun sarf edileceği yerler hakkında Ermeni davası taraftarlarına ayrıntılı bilgi vermek amacıyla yayınlanmıştır.

– Öncelikle 1894, 1895 ve 1896 savaşları sırasında ölenlerin ve açlıktan can verenlerin miktarı nedir?

Bu konuda derin araştırmalar yapan Avrupalılar, ölenlerin sayısını 100.000'e çıkarmaktadırlar. Kürtler tarafından yağmalanan yerlerde açlıktan can verenlerin sayısı bundan aşağı değildir.

– Ermenilerin ihtiyaclarının hafifletilmesi için İngiltere ve diğer ülkelerde yardım olarak ne kadar para verilmiştir?

1897 senesi Mart ayı sonuna kadar İstanbul komitesine verilen para 224.000 liradır. Bugüne kadar İngiltere'den gönderilen yardımlar ise 150.000 liraya ulaşmıştır.

– Yardımlar nasıl dağıtılmıştır?

1896 senesi Haziran ayına kadar toplanan yardımlar para ve eşya olarak dağıtılmış; bu tarihten sonra ise ev yapımına, köylülere hayvan ve alet-edevat tedarikine ve yetimlerin eğitim-öğretimlerine tahsis edilmiştir.

– Ermeniler kendi dindaşlarına yardım etmişler midir?

İstanbul yardım komitesi Ermeniler tarafından 16.000 lira verilmiş olduğunu bildirmektedir. Bakülü Mösyö Hadorof yardım olarak birkaç bin lira verdiği gibi Amerika Ermenileri de Doktor Bartum aracılığıyla 30.000 lira göndermişlerdir.

– Türkler ne kadar para aldılar?

Şu hususun burada önemle hatırlatılması gerekir ki, valiler yardımların dağıtılması sırasında genel olarak kolaylık göstermişlerdir. Zor ve şiddetten dolayı çok az zarar ziyan meydana gelmiştir. İstanbul komitesi bu ziyanın % 0,5 oranında olduğunu bildirmektedir.

– İngilizlerden ne zamana kadar yardım istenecektir?

Önemli şehirlerin birçoğu bugün için yardıma ihtiyaç duymamaktadır. Ermeniler daha önce yardım dilenmedikleri gibi şu anda da dilenmek istemiyorlar. Ancak çocukların eğitim-öğretimi uzun bir zamanı gerektirmektedir. Bu sebeple daha bir takım kişilerin bu insanî yardıma memnuniyetle katılacakları ümit edilmektedir.

İngiliz Komiteleri

Londra'da:

Armenian Relief Fund Komitesi: 1895 senesinde kurulmuş olan bu komitenin sermayesi millî bir para niteliğini kazanmıştır. O sene meydana gelen müthiş felâketler üzerine toplanan yardımlar 101 bin lirayı geçmiş ve bunun 12 bin lirası Bulgaristan'a sığınanların ihtiyaçlarını hafifletmek için harcanıp kalanı İstanbul merkez komitesine aktarılmıştır. Komite de bu paraları İngiliz konsolosu ve konsolos vekilleri ile Amerika misyonerleri aracılığıyla Anadolu'da dağıtmıştır.

Womens Armenian Relief Fund Komitesi: 1895 senesi Mart ayında kadınlar tarafından kurulmuştur. O senenin sonbaharında Van Vilayeti'nin Kürtler tarafından tahrip edilmesi üzerine Van şehrine sığınan binlerce insana bu komite tarafından giyecek dağıtılmıştır. 1896 yılı Nisan ayında komite 22 bin kişinin geçimini sağlamak zorunda kaldığından bir süre, haftada 400 lira vermiştir. 1896 yılı Haziran ayında Van Vilayeti'nde ortaya çıkan karışıklıklarda 10.000 Ermeni can verdiğiinden tekrar yardım yapılmaya başlanmış ve Amerika misyoneri Doktor Raynold tarafından yetimhane kurulmuştur.

Friend Armenian Relief Fund Komitesi: 1896 senesi Haziran ayında kurulmuş olan bu komiteye 17.463 lira 18 şilin 8 pens yardım yapılmıştır. Bu para bizzat Mösyö ve Madam Rendel Harris tarafından nakit ve eşya olarak dağıtılmıştır.

Armenian Refugees Fund Komitesi: Bu komite öldürülen Ermenilerin eşlerinin Kıbrıs adasına yerleştirilmeleri amacıyla 1896 senesinde kurulmuştur. Birkaç bin lira toplandığından Madam Sheldon Amosi 1896 senesi Eylül ayında Doktor Charlotte Hall ve Madam Rice ile Kıbrıs'a gidip Limasol'da bir düşkünler yurdu açmışlar ise de bu yurt bir süre sonra Larnaka'ya nakledilmiştir. İlk sığınmacı kafilesi İstanbul'dan ve 200 sığınmacı ise 1897 senesinde Bitlis ve Antep'ten gelmiş; daha sonra bunların iş bulup çalışmaları sağlanmıştır.

Cyprus Relief Fund Komitesi: Keswick'te kurulan bir komiteden Rahip Canon Evans aracılığıyla alınan 500 lira sayesinde sekiz sene süreyle St. Macar Manastırı'ndan 100 dönüm arazi alınarak birkaç aile yerleştirilmiş ve ipek böceği yetiştiriciliğini öğretmek üzere Mösyö Von Milingen'in gözetimi altında bir okul açılmıştır. Bu okuldan çoğu Ermeni olmak üzere 60-70 kişi yetişmiştir.

Eastern and Collonial Association Komitesi: Bu komite Kıbrıs'taki çiftçiler ile göçmenlerin durumunu düzeltmek ve böylece tarım yapabilecek Ermeni sığınmacılara iş bulmak amacıyla Profesör Patrick Gedez tarafından kurulmuştur. Bir zamanlar çok verimli olan Kıbrıs adası, Osmanlı Devleti'nin kötü idaresi yüzünden harap olmuş ise de bugün Osmanlı idaresi yerine İngiliz yönetimi işbaşında olduğundan İngiltere Hükümeti bu adanın bayındır hâle gelmesi için büyük harcamalar yapmaktadır. Ticarî bakımdan, önemli başarılar elde edileceği beklentisi hakimdir.

Armenian Homes of Refuge Komitesi: Bu komite Londra'ya gelen kimsesiz Ermenilere yardımda bulunmak üzere 1896 senesinin ilkbaharında kurulmuştur. Bu senenin Eylül ayında Kingdon Sokağı'nda bir ev kiralanarak 18 ay boyunca Osmanlı ülkesinin 60 şehir ve köyünden gelmiş 370 sığınmacı yerleştirilip ve bakımları üstlenilmiştir. Bunlardan 125'ine devamlılığı olan işler bulunmuş, 70-80 kadarı İngiltere dışındaki ülkelere gönderilmiş, kalanı ise yakınlarının yanına dönebilecek hale getirilmiştir. 6 Aralık 1897 tarihine kadar toplanan yardım miktarı 1.496 lira 4 şilin 4 pense ulaşmıştır.

Armenian Rescue Fund Komitesi: Anadolu'da zulme uğramış olan bazı Ermenilerin İran ve Rusya'ya göç etmelerini kolaylaştırmak amacıyla Amerikalı Mösyö William Wilard Howard'ın teklifi üzerine 1896 senesinde kurulmuştur. Manchester halkından F. V. Crosly tarafından 1.000 lira verilmiştir. Mösyö Howard Eylül ayında İran'a gitmek üzere Londra'dan ayrılmıştır. Kendisinin çabaları ve Amerikalı misyonerlerin yardımları sonucunda, Nasturî ve Ermenilerden 12 bin kişi 1896 senesinde Osmanlı idaresinden kurtarılmıştır. Bu komite 4.101 lira toplamıştır.

British Womens Tamprensi Association Komitesi: Kadınlar tarafından kurulmuş olan bu komite yardım toplamak ve kamuoyu oluşturmak su-

retiyile Ermeniler hakkında önemli hizmetlerde bulunmuştur. 1896 senesi kışında bu komiteden Bulgaristan'a sığınanlara giyecek verilmesi talebinde bulunulması üzerine Varna'ya 80 denk eşya gönderilmiştir.

Friend of Armenia Komitesi: Bu komiteye eşya ve para olarak 11.002 lira 10 şilin 1,5 pens verilmiştir. Komite birçok yetime bakmaktadır.

Cambridge'de:

Harris Homes Komitesi: Bu komiteye yetimlere bakılması için toplam 3.849 lira verilmiştir. Komite tarafından Urfa'da Madam Shaton'un idaresi altında 33 kız 20 erkek çocuğuna, Malatya'da 68, Bitlis Vilayeti'nde Mogonk'ta 20, Bitlis şehrinde 30, Erzurum'da 69, Eğin'de 70 çocuğa bakılmaktadır.

Manchester'de:

Manchester yardım komitelerinin çalışma ve gayretleri başarı ile sonuçlanmıştır. Bu komitelerden Şehremini isimli olanı Manchester'de ikamet etmekte olan Mösyö Manukyan ve Andresyan tarafından yapılan istek üzerine 1895 senesi Ağustos ayında kurulmuştur. Komite 1896 senesi Kasım ayında dağılmış ve toplanan 5.741 lira 12 şilin 8 pens, Dük Westminister Komitesi'ne gönderilmiştir.

Manchester Armenian Aid Komitesi: Şehremini Komitesi'yle ortak çalışmalar yürütmüşlerdir. Bu komite tarafından toplanan yardımlar 7.070 liraya ulaşmış ve bu paranın büyük bölümü, Amerika misyonerleri aracılığıyla halkı kısmen Ermeni olan Osmanlı vilayetlerinde dağıtılmak üzere doğrudan doğruya İstanbul'a Mösyö Plit'e gönderilmiştir.

The Manchester and Salford Womens Armenian Relief Fund Komitesi: İki genç kız tarafından kurulmuş ve yardım toplamaya 1896 senesi Kasım ayında başlamış, 5 Mayıs 1897 tarihinde de son vermiştir. Toplam 2.319 lira 10 şilin 5 pens toplanmıştır.

İskoçya'da:

Scottish Armenian Association Komitesi: Bu komite 1895 senesi Ekim ayında kurulmuş ve 4.072 lira toplamıştır. Komite düzenlediği çok sayıdaki

konferansla iletişime geçmiş ve halkı kısmen Ermeni olan Osmanlı vilayetlerinin durumu ile ilgili görüşmeler yapılmasını sağlamayı başarmıştır. Yayınlanan *Contemporary Review* adlı süreli yayının 1895 senesi Ağustos sayısında Doktor Delons tarafından yayınlanan önemli makalenin 15 bin kopyası ile binlerce broşür dağıtılmıştır. Birçok halka açık toplantı düzenlenmiş ve bu toplantılarda benimsenen düşünceler Dışişleri Bakanlığı'na bildirilmiştir. 1896 senesi sonunda komite üyelerinden biri Atina'da Ermeni sığınmacılara yardımda bulunmak üzere Atina'ya gitmiştir. 1898 senesi Temmuz ayına kadar komite tarafından 30.000 lira toplanmıştır.

İrlanda'da:

Ireland Armenian Relief Fund Komitesi: 23 Ekim 1895 tarihinde Dublin'de yapılan halka açık bir toplantıdan sonra kurulmuş ve 31 Aralık 1896 tarihine kadar toplanan yardım miktarı 1.619 lira 3 şilin 1 pens, 1897 ve 1898 senelerinde de 292 lira 13 şilin 9 pense ulaşmıştır. Bu paranın tamamı Dük Westminister Komitesi'ne gönderilmiştir.

Dublin Ladies Auxiliary of The Friend of Armenia Komitesi: Bu komite, halkının bir bölümü Ermeni olan Osmanlı vilayetlerinden gelen bir kadın tarafından düzenlenen bir toplantı üzerine 20 Mart 1897 tarihinde kurulmuş ve 31 Aralık 1897 tarihine kadar 567 lira 10 şilin 4 pens toplamıştır. Bu paranın büyük kısmı Antep'teki yetimhanede bulunan 71 çocuğun bakımı için gönderilmiştir. Adapazarı, Diyarbakır ve Harput'ta da bazı yetimlere bakılmaktadır.

Gall'de:

Armenian Relief Fund Komitesi: Bu komite 1896 senesi Mart ayında açılmıştır. Gall'de toplanan ve bu komiteye verilen yardımın toplam miktarı 2.650 liraya ulaşmıştır. Bu paranın 2.000 lirası Dük Westminister Komitesi'ne, kalanı ise Womens Relief Fund ve The Friend of Armenia komiteleriyle diğer komitelere gönderilmiştir. 1897 senesinde Friend of Armenia Komitesi tarafından Kuzey Gall'de birçok şubeler açılıp bu şubelerden Bangor'da bulunamı Malatya'da 20 yetime bakılmaktadır.

Cardiff Armenian Relief Fund Komitesi: 1896 senesinde açılan bu komite topladığı 500 lirayı aşkın yardımı Dük Westminister Komitesi'ne göndermiştir.

Friend of Armenia Komitesi tarafından Cardiff'te açılan bir şube 13 ve Landaf ile Newport'taki şubeler 14 yetime bakmaktadırlar.

BOA, Y. A. HUS, 391/5

39

İngiltere Büyükelçisi Sir Philip Currie'nin Padişah'ın huzuruna kabul edildiği Cuma günü Padişah'la aralarında aşağıdaki konuşma geçmiştir:

Padişah: Geçen görüşmemizde de belirtildiği üzere bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Başkanlığına Girit eski Valisi Turhan Paşa, üyeliğine de konusunda yetkili memurlar atanacağını, hapse atılmış kimseler ile ilgili Mâbeyn-i Hümayûn'da bulunan belgeler ve Bâbîâli'den gönderilen defterin muhtevasında farklılık bulunduğundan ait olduğu vilayetler ile haberleşilerek düzeltilmesi için Bâbîâli'ye ve Adliye nâzırına gereken emirlerin verildiğini ve bugünlerde ortaya çıkacak duruma göre de gerekenin yapılacağını size bildiririm.

Büyükelçi: "Gerek komisyon gerekse hapse atılmış kimseler hakkındaki görüşlerinize teşekkür ederim. İngiltere Devleti, Fransa ve Rusya Devletleriyle birlikte bir program hazırlamakta olup bu programın da Osmanlı Devleti'ne bildirilmesine karar verilmiştir."

Padişah: "Bu programda Osmanlı Devleti'nin hukukunda bazı değişiklikler yapılması önerilecek midir?"

Büyükelçi: "Asla, böyle bir şey yoktur. Önerilecek maddeler var olan kanun ve yönetmeliklerden çıkarılmış şeylerden ibarettir."

Padişah: "Bu durumda devlet açısından endişelenecek bir husus yoktur. Çünkü bu kanun ve yönetmelikler devletim tarafından ve çoğunluğu benim

döneminde düzenlenerek uygulamaya konulmuş maddelerdir. Bunların uygulanması için devlet her zaman çaba ve gayret göstermekte olup bundan sonra da göstereceğinde şüphe yoktur."

Büyükelçi: "Söz konusu programda mevcut kanun ve yönetmelikler dışında bir madde bulunmadığını tekrar ifade ediyorum. Bu program çerçevesinde sadece Ermenilerin can, mal ve namuslarının korunarak ülke yönetimine katılmaları önerilecektir."

Padişah: "Ermeni tebaamın da diğer bütün tebaam gibi mal, can ve namuslarından emin olarak eskiden beri, yani büyük dedelerimizin bu devleti kurdukları günden beri tam bir güven içinde yaşamakta olduklarını söylemeye gerek yoktur. Ermenilerin şu an elde etmiş oldukları huzur ve güvenlik buna bir delildir. Yönetime katılmaları konusuna gelince; acaba bu bir bilgiye dayanılarak mı söylenmektedir? Halbuki gerek doğrudan doğruya kendi hizmetimde gerekse devletimin bütün birimlerinde her dereceden Ermeni memurlar istihdam edilmektedir."

Münir

**

İngiltere büyükelçisinin 28 Nisan 1899 tarihinde Padişah ile olan görüşmesinde yapılan konuşmalardan aklımda kalan bölümler

Bazı iltifatlardan ve hal hatır sorulmasından sonra aşağıdaki görüş alışverişinde bulunulmuştur:

Büyükelçi: "Uygun görürseniz Mısır meselesinden bahsedeyim."

Padişah: "Bu meseleyi Bâbüâli ile görüşmenizi tavsiye ederim."

Büyükelçi: "Bildiğiniz gibi, Ermeniler ile ilgili bazı düzenlemelerin yapılması gerek Berlin Kongresi gerekse Kıbrıs Sözleşmesi hükümleri gereğidir. Buna rağmen Osmanlı Devleti tarafından bu ana kadar bir şey yapılmadığını, İngiltere Devleti'nin de yapmaya söz verdiği işleri yerine getirmeyip bu sebeple de zor durumda kaldığını ifade ederim."

Padişah: "Gerçekte Berlin Antlaşması'nda Anadolu ıslahatı yer almakta, fakat bir Ermenistan'ın kurulmasından söz edilmemektedir. Kıbrıs Sözleşmesi'nde de buna benzer uygulamalara yer verilmekte, ancak benim haklarımın ihlâl edilmemesi hususu da açıkça belirtilmektedir. İngiltere büyükelçisi ile anlaşma sağlandığı üzere bu sözleşme her iki devletin menfaatindedir. Böyle büyük bir adanın İngiltere'ye terk edilmesi "hükümet içinde bir hükümet kurulması" amacına yönelik olsaydı asla bizim menfaatimize olmayacağından ve aksine devletin hukukunun çiğnenmesi anlamına geleceğinden böyle bir fedakârlığı seçmeye hiç gerek yoktu. Bu da askerî ve stratejik açıdan önemli ortada olan Kıbrıs adası gibi büyük bir toprak parçasını bir Ermenistan kurulması için vermişiz anlamına gelirdi. Devletimizin hukuk ve çıkarına aykırı bir önlem alınması konusunda fedakârlık etmenin acaba ne gereği vardır?"

Büyükelçi: "Sizden şunu rica ediyorum: İngiltere Devleti Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan, otonom bir vilayet yahut farklı bir ayrıcalığa sahip bir millet teşkilini istemiyor sadece ıslahat yapılmasını istiyor."

Padişah: "Islahat denilen şey, bir devletin yaşaması ve güçlenmesini sağlamak için yapılır. Yoksa yok olmasına sebep olacaksa buna ıslahat denilmesi uygun değildir. Yüce devletim bütün tebaayı kapsayan, herkesin yararlandığı, halkın birbirinden ayırt edilmediği bir tarzda ıslahat yapmak ister. Yoksa bir devletin her bir bölümünde ayrı ayrı bir yönetim şekli olursa o devlet nasıl yaşayabilir? Kanunun herkesi kapsamaması gerekmez mi? İngiltere Devleti'nin bu konuda direktmesi ve Osmanlı Devleti'ne baskı yapması İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni himayesi altına alma niyetinde olduğunu göstermektedir."

Büyükelçi: "İngiltere'nin böyle bir niyetinin olduğu, ancak faaliyetlerinden ve Osmanlı Devleti nezdindeki büyükelçisinin tavrı ve kullandığı dilden anlaşılır. Yoksa bir takım yalancıların aldatmacalarından anlaşılmaz. Bu sebeple böyle ağır bir suçlamayı kabul edemem. Bunun gibi bir düşüncenin ortaya çıkışı, acaba bu ana kadar izlediğim yoldan mı yoksa kullandığım dil sebebiyle midir?"

Padişah: "Böyle bir düşünce olaylardan ve gözlemlenen durumlardan ortaya çıkmıştır. İngiltere Devleti'nin bizimle uyuşması ve anlaşmasının bizim için çok değerli olduğunu biliyor ve takdir ediyoruz. Ancak onun da bi-

zimle uyuşması ve anlaşması kendi yararınadır. Buna rağmen yapılan her türlü istek ve başvurunun sonuçsuz kaldığı ve bir yardımda da bulunmadığı görülmektedir. Bu konuda ümitsiz olmamız normaldir."

Büyükelçi: "Bulgaristan vergisinin tayin ve tahsisi için İngiltere Devleti'nin diğer bazı devletlere başvurduğu böyle bir zamanda İngiltere Devleti'nden yardım alınmadığına dair çıkan iradeyi devletime bildirmeme izin verirsiniz?"

Padişah: "Amacım bir gerçeği dile getirmektir. Yoksa sözlerimi devletinize bildirin demek değildir. Bulgaristan vergisi ile ilgili maddî bir sonuç ortaya çıkarsa memnun olur, teşekkür ederiz."

Büyükelçi: "İngiltere Devleti'nin başlıca isteği Osmanlı Devleti'nin güçlenmesidir. Anadolu'da ıslahat yapılmasını arzu edip istememizin sebebi Anadolu'da bazı endişe verici durumların ortaya çıkmasından dolayı meydana gelen korkudur. Çünkü araştırmalar sınırda Rusya'nın 70 bin askeri ile 80 topu bulunduğunu göstermektedir. Buna karşı Anadolu'da bulunan Osmanlı askerinin sayısı 10 bini geçmez ve bu askerler çıplak, elbisesiz ve silahsız gibidir. Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin Rusya'daki Ermenilerin durumuna imrenmesi dikat çekicidir. Ermeniler, durumlarını biraz düzeltilirse elbette Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında kalmayı isterler."

Padişah: "Osmanlı Devleti'nde bulunan Ermenilerin Rusya'daki Ermenilerin durumuna imrenmeleri şaşılacak bir şeydir. Çünkü Rusya'da hafif bir suç için bile Sibiryaya sürgün edildikleri gibi, buna benzer bir takım haksız muamelelere uğradıkları da görülmektedir. Osmanlı Devleti idaresi altında bulunan Ermenilerin huzur içinde yaşadıkları ve askere bile alınmadıkları ortadadır. Sınırda 70 bin asker bulunmasına gelince; bu askerlerin uluslararası hukuk kurallarına aykırı olarak Osmanlı Devleti toprağına ansızın saldırımları düşünülemez. Böyle bir saldırı niyeti önceden bilineceğinden o zaman devlet tarafından daha fazla asker sağlanacaktır. Gerçi Osmanlı Devleti son savaşta sonra hayli güç kaybetmiş ise de Allah'a şükür sanıldığı kadar bitkin olmadığı gibi bazı kötü niyet sahibi kimselerin yayıp söylediği üzere ölmüş de değildir. İsteklerini elde etmek ve ümitlerini gerçekleştirmek için babalarının hastalığına dair kötü sözler yayıp haberler vererek babasının ölümünü

isteyen vicdansız çocuklar gibi devletin kötü bir durumda bulunduğunu yayıp bununla Londra ve diğer bazı kabineleri yanıltan bazı vatan evlatları bile vardır. Oysa gerçek bu merkezde değildir. Osmanlı Devleti ciddi bir yardım alsa, kısa bir süre içinde güçlenip kuvvetlenebilir."

Büyükelçi: "Osmanlı Devleti'nin kısa bir süre içinde toparlanıp ilerleme göstereceğini sizden fazla bilen yoktur. Devletimin de arzusu bu amaca yönelik olup Osmanlı Hükümeti'ni himayesi altına almak şöyle dursun yardıma muhtaç olmayan bazı devletlerin bile müdahalelerinden korunmuş ve kurtulmuş olsun."

Padişah: "İngiltere Devleti büyükelçisinin konuşmasından şöyle bir güvenceyi aldığımı söylemekten memnunluk duyarım. Osmanlı Devleti, İngiltere Devleti'nin bizimle aynı fikirde uyuşmasını çok takdir etmektedir. Babam zamanından beri Osmanlı Saltanatı'nın takip ettiği siyaset, mevcut olan samimi ilişkilerin kuvvetlenmesine dayanmaktadır. Tahta çıkışımdan beri de İngiltere büyükelçilerine karşı olan davranışım benim de bu yolda devam ettiğimi göstermektedir. Mısır'da bazı paşaların yaptıkları girişimlere yani paşaların, İngiltere'nin Mısır'ı işgal edip halkını da tabiiyeti altına alacağı, böyle bir duruma maruz kalınmaması için ne yapılması gerekeceği hakkındaki sorularına, Osmanlı Devleti ile İngiltere Devleti arasındaki samimi ilişkiler mükemmel olup İngiliz Hükümeti'nin Mısır ile ilgili verdiği güvence ve sözlerden zerre kadar şüphe duyulmadığı ve böyle bir sorunun gereği olmadığı cevabı verilmesi de ayrıca bir delildir."

Büyükelçi: "İngiltere Devleti bu mükemmel düşüncelerinizden dolayı size minnettardır. Anadolu'nun durumunun araştırılması için komiserk unvanıyla Muhtar Paşa'nın gönderilmesi düşüncesi geçen sene dile getirilmişti. Şimdi bu düşüncenin uygulamaya konulması önerisini yapmak için devletim tarafından görevlendirildim."

Padişah: "Anadolu meselesi hakkındaki düşünce ve önerileri, siz gitmeden önce bir belge ile bildiririm."

28 Nisan 1899

Münir

BOA, Y. PRK. TŞF, 5/34

12 Eylül 1900 tarihinde Sadâret'ten gelen yazının sureti

Efendim,

Talori'ye bağılı bulunan Spanuk (Sığanık) köyünün yakıldığına ve 150 nüfustan ibaret olan Ermeni ahalinin öldürüldüğüne, etrafındaki köylere zarar verildiğine ve kilise içine sığınan birçok Ermeninin idam edildiğine dair raporlar alındığının İngiltere büyükelçisi tarafından bildirildiği 15 Temmuz 1900 tarih ve 1484 numaralı yazınızdan anlaşılmaktadır. Bu raporlarda belirtilen söylentilerin gerçeğe aykırı olduğu ve bazı kötü niyetliler tarafından bu gibi bahanelerden yararlanılarak yayılmaya çalışılan uydurma haberler cümlesinden olduğu aşikârdır. Ancak bazı çevrelerde gerçek gözüyle bakılması ihtimali olan bu gibi uydurma iftiraların asıl ve esasının ortaya çıkarılması için gerekli soruşturma başlatılmıştır. Bu arada Sason Dağı Ermeni din adamları ve ileri gelenleri tarafından Türkçe ve Ermenice olarak düzenlenip Bitlis muhahasası ile Ermeni ahali taraflarından da tasdik olunarak Bitlis Valiliği'nin 23 Ağustos 1900 tarihli ve 7 numaralı yazısıyla beraber ekte gönderilen iki adet dilekçe de gazetelerde yayınlanan söylentilerin tamamını yalanlamaktadır. Yapılan operasyonun Sığanık köyünü sığınak edinen eşkıya ile sınırlı kaldığını ve Osmanlı askeri tarafından devlete bağılı ahaliye herhangi bir uygunsuz davranışta bulunulmadığı, Osmanlı askerinin yaptığı bu operasyona Kürtler tarafından herhangi bir şekilde müdahale edilmediği belirtilerek hükümetin asayişini sağlamak için yaptığı icraat ile millî şeref ve haysiyeti koruma gayretinden dolayı teşekkür edilmektedir. Bu konudaki haberlerin doğru olmadığı adı geçen dilekçelerin muhtevası ile de ispat edilmiş olduğundan İngiltere Büyükelçiliği'ne ve diğer gerekli yerlere bildirilerek eklerin iade edilmesi konusunda yardımınız beklenmektedir.

**

Bazı Avrupa gazeteleri Reuter Ajansı'nın "Ermenilerin Katli" başlığı altında bir telgrafını yayınlamışlardır. Söz konusu telgrafta Sason'a bağılı yerlerden Sığanık Ermeni köyü sakinleri olan kadın, erkek ve çocuklardan olu-

şan 200 kadar nüfusun Bitlis Kumandanı Ferik Ali Paşa kumandası altında bulunan askerler tarafından güya katledilip köyün yakıldığı ve askerlere Kürtlerin de katıldığı, civardaki diğer üç köye de taarruz edip yağmada bulunulduğu, bu köylere asker sevk edilmesinin asıl sebebinin ihtilâl araştırması olduğu yazılıdır. Padişah hazretlerinin idaresi altında ahalinin mutluluk ve rahatının artırılması konusunda yapılanların bizleri sevindirdiği, Yüce Padişahımızın tebaalarını gözeten iyiliklerinin teşekküründen ve övgüsünden aciz bulunduğumuz şu adaletli günlerde Sığanik'teki Ermenilerin saldırılara hedef olduklarına dair yapılan yayınlar karşısında sadık Ermeni tebaası etki altında kalmadan ve sessizliği seçmek de uygunsuz bir iş olduğundan gerçekleri açıklayarak bu haberlerin yalanlanmasına samimi bir mecburiyet hissetmektedir. Şöyle ki, yukarıda adı geçen Ali Paşa'nın Sığanik köyünde yaptıkları, her nalsıla oraya girip gizlenen eşkıyanın çıkarılarak cezalandırılmasından ibaretir. Askerler tarafından kadın, erkek ve çocuklara yönelik bir zorlama, zulüm ve diğer köylere baskın asla yapılmamıştır. Kürtlerin de bu cezalandırmaya katıldıkları tamamen gerçek dışıdır. Asayişî sağlamak için yapılan bu gayretten dolayı sadık Ermeni milleti, mahallî idarecilere ve adı geçen paşaya teşekkürü kendilerini zorunlu hissedip bu ve benzeri yayınların kötü niyetli kişilerin düzen ve uydurmalarından ibaret, düşmanlık eseri olduğunu bu dilekçemizle arz ederiz.

16 Ağustos 1900

Hanzorik Muhtarı Arti	Taruk Köyü Muhtarı İstepan	Herkürük Muhtarı Kirkor	Çirtinik Köyü Muhtarı Karabet
Talhor Köyü Rahibi Kazar	Mişkih Köyü Rahibi Kasbar	Mişkih Köyü Muhtarı Şaro	Koçik Köyü Muhtarı Hosib
Sason'da Kumik Manastırı Rahibi Bedros	Ahpi Muhtarı Haço veled-i Kiro	Adı geçen mahallenin ihtiyar meclisinden Avo veled-i Kaspar	Talori'nin Hartek Mahallesi'nden Manuk veled-i Kemi

Talori'nin Hakmakuk Mahallesi Muhtarı Mekri veled-i Kelu	Nalvari Rahibi İstepan	Kaçkernik Muhtarı Ohannes	Belikan Köyü Muhtarı Arto
Hanzorik ihtiyarı Şaso	Keremab Köyü Muhtarı Hane	Erkik Muhtarı Mağar veled-i Şaro	Kistah Muhtarı Bedros
			Kırdamuk Muhtarı Haço veled-i Ari

İşbu mahzarın altına imza atan Sason kazası Hıristiyan köylerinin mühür ve imzaları gerçektir. Hakikatte de adı geçen köyde gazetelerin yayınladığı gibi kadın, erkek ve çocuklar katledilmemiş, sadece oraya gizlenmiş olan eşkıyanın cezalandırılması işleminden ibaret olmuştur. Padişah hazretleri sayesinde bütün Hıristiyan sakinler her türlü saldırıdan korunmuş, huzur ve rahatları yerinde ve Padişahın ömür ve devletlerinin uzun olması için duacıdır- lar, kendi iş ve güçleriyle meşguldürler. Tasdik olunur.

Muş İdare Meclisi

Bu mahzardaki mühür ve imzaların gerçek olduğu bizler tarafından da tasdik olunur.

7 Ağustos 1901

Serop Şuhinkyan	Cercil Kirkoyan	Ağaçan	Agop Kendiryan
Karabet Hempolan	Murad Hazaryan	Bitlis Cismanî Meclisi	

Bu imza sahiplerinin Bitlis ileri gelenlerinden ve Cismanî Meclis üyelerinden oldukları tarafımdan da tasdik olunur. Arz ederim.

21 Ağustos 1901

Bitlis Ermeni Murahhasası
Rahib Ağışe

Bu mahzarın içinde yazılı bulunan konuların doğruluğu tarafımızdan da tasdik olunur. Arz ederiz.

Yovakim Yazmacıyan	Sirop Bakyan	Agop	Kerupe Ağviyan
Okser Siropyen	Hamazaset Agopyan	Misak Avadisyan	Avadis Ağababyan
Ovakim Hanusyanyan	Misak	Serkis Mencidir	Leon Nazaryan

BOA, HR. SYS, 2810/1

41

Daire-i Hariciye

Hususiye

223

Seyahat amacıyla Bitlis'e gelen Van İngiltere Konsolosu Mister Zaden'in Van'a dönmek üzere buradan hareketinde yolda yön değiştirerek Muş'a gittiği, Ermeni köylerini dolaştığı ve durumlarını araştırıp sorduğu Bitlis Vilayeti'nden bildirilmiştir. Konsolosun bu şekilde kendi başına Ermeni köylerini dolaşarak durumu araştırmaya kalkışması Ermenilerin şırmarmalarına sebep olacağından ve bilhassa yabancı devlet memurlarının Osmanlı tebaası hakkında bu şekilde davranmaları işitilmemiş bir durum olduğundan bu gibi davranışlardan kaçınması konusunda konsolosa gerekli tebligatta bulunulmasının çıkan Padişah emri gereği olduğunu bildiren 4 Haziran 1901 tarih ve 1245 numaralı yazınız tarafımdan incelenmiştir. Padişah'ın emir ve buyruğuna uygun olarak İngiltere Büyükelçiliği'ne münasip bir dille yapılan tebligata verilen cevapta; bundan sonra bu gibi seyahat ve davranışlarda bulunmaması konusunun konsolosa telgraf ile bildirildiği ifade edilmiştir. Bu hususta ne şekilde emir ve ferman buyurulursa derhal yerine getirilecektir.

8 Haziran 1901

Hariciye Nâzırı
Tevfik

BOA, Y. PRK. HR, 30/71

Daire-i Hariciye
Hususiye
369

Mamuretülaziz eski İngiltere konsolosunun Muş'a giderek Ermeni Mektebi'ne girdiği ve çadırda kaldığı Bitlis Vilayeti'nden bildirilmektedir. Kendisinin Muş'a geldiğinde otelde veya tarafsız başka bir mekânda konaklaması gerekirken bu şekilde Ermeni Mektebi'ne girip Ermenilerle ilişki kurması onların şımarmalarına, bunun sonucu olarak da asayiş ihlâl cüretinde bulunmalarına yol açacağından uygun bulunmamaktadır. İngiltere Büyükelçiliği nezdinde gerekli teşebbüslerde bulunularak konsolosun orada bu şekilde konaklamaktan vazgeçirilmesi ve Muş'tan çıkarılması yolunda çaba gösterilmesinin çıkan irade gereği olduğunu gösteren 23 Ağustos 1901 tarih ve 3243 numaralı yazınız tarafımdan incelenmiştir.

Padişah'ın emirleri uyarınca gerekli tebliğlerde bulunularak kendisi konsolosluktan alındığı için bugün orada bulunmaması gerekirse de şu anda nerede olduğu bilinmemektedir. Bununla birlikte, bu konuda yapılacak tahkikat sonucunda hâlâ orada bulunduğu anlaşılırsa kendisine gerekli uyarılarda bulunulacağı adı geçen büyükelçilikten cevap olarak ifade edilmiştir.

Arz olunur.

25 Ağustos 1901

Hariciye Nâzırı
Tevfik

BOA, Y. PRK. HR, 31/25

Sadâret Makamı'ndan 24 Haziran 1902 tarihinde gelen yazının sureti

20 Mayıs 1902 tarih ve 853 numaralı yazınıza cevaptır: Muş'taki Protestan mektebinin öğretmeni olan ve çarptırıldığı kalebendlik cezasından do-

layı Padişah tarafından affedilmesi olması İngiltere Büyükelçiliğine istenen Hamparsum kızı Susi'nin üzerinde yasak yayınlar çıktığı için bir buçuk sene hapsedilmesine dair geçmişte Muş Bidayet Mahkemesi'nden karar verilmiştir. Mahkeme kararının temyizde bozulması üzerine beraatı hakkında verilen ikinci karar da bozulduktan sonra ikinci bir hareketinden dolayı beş sene müddetle kalebend edilmesine ilişkin çıkan mahkeme kararının 15 Nisan 1902 tarihli temyiz kararıyla tasdik edildiği anlaşılmıştır. Bundan dolayı yukarıda adı geçen öğretmenin şu anki mahkumiyeti, önceki mahkeme kararının temyiz mahkemesince bozulması üzerine daha sonra yapılan mahkeme sonucunda ortaya çıkan suç sebebiyle verilen ve temyiz sonucu tasdik edilen karara dayanmaktadır. Bu kişinin Padişah tarafından affi konusunda adliye dairesince yazı yazılması için bir sebep görülemediği, yapılan yazışma sonucunda Adliye Nezâreti'nden cevap olarak bildirilmiştir. Durumu bildirmek için bu yazı yazılmıştır.

BOA, HR. SYS, 2794/22

44

Şifre

Dördüncü Ordu Müşiriyeti'nden

Diyarbakır Redif Fırkası Kumandanlığı'ndan bugün alınan telgrafta, üç gün önce İngiltere Konsolosluğu'na iki yabancı misafirin geldiği ve bunların güya büyük Bağdat hattının geçtiği yerleri keşfe memur oldukları bildirilmektedir. Ayrıca Diyarbakır'ın Ermeni murahhasasıyla Silvan kazasına bağlı Hazro keşişi ve Diyarbakırlı Tüccar Dikranyan Haçator'un iki gün önce sabaha karşı konsolosluğa gelerek iki saat kadar toplantı yapıp görüşüldükden sonra gittikleri, öğle vaktinde ise yukarıda belirtilen misafirlerden birinin nehir diğerinin de konsolos ve tercümanı ile beraber Mardin ve Midyat yoluyla Musul'a gittikleri, Hazro'daki Hıristiyan köyleri ahalisinin mahallî idarecilerden Seyfeddin Paşa'nın zulmünden şikâyetlerde bulduklarının haber alındığı ve adı geçen iki kişinin bozguncu taifesinden olmaları sebebiyle bu sırada

yapılan toplantıların çok şüpheli görüldüğü bildirilmektedir. Bu gibi durumların son derece dikkatle denetlenmesini ve alınacak bilgilerin belirli aralıklarla gönderilmesini cevap olarak Diyarbakır Redif Fırkası Kumandanlığı'na tebliğ ettiğimi saygılarımla arz ederim.

2 Nisan 1903

Müşir
Zeki

BOA, Y. PRK. ASK, 193/31

45

Şifre

Halep Valiliği'nden

14 Nisan 1903 tarihli yazının cevabıdır.

Halep'e varışından bir süre sonra İngiltere'nin Mersin Konsolosu Mösyö Masya yanında iki arkadaşı bulunduğu hâlde Adana'dan Maraş'a, oradan da Malatya'ya gitmiştir. Burada İngiltere'nin Mamuretülaziz ve Diyarbakır Konsolos Vekili Mösyö Andresyon'la buluşarak birlikte Elbistan'a geçmişlerdir. Mersin konsolosu buradan Gürün ve Aziziye kazalarına, oradan da Gök-sun-Elbistan yoluyla Haçın üzerinden Adana'ya giderken, Mamuretülaziz konsolosu da Elbistan'dan Maraş'a, oradan da Pazarcık yoluyla Mamuretülaziz'e dönmüştür. Tabii bunların yapmış oldukları bu gezilerin amaçsız ve hedefsiz olamayacağı çok açık olduğundan, uğradıkları yerlerle haberleşerek hal ve hareketleri gözetim altına alınmıştır. Nitekim yapılan araştırma-soruşturma ve haberleşmelerden; bunların dolaştıkları yerlerde halkın arasına dikkat çekici bir biçimde karışmadıkları, ancak bu gezilerinin görünürdeki amacının da yollar, geçitler, nüfus, mezhep, yaylak, kışlak ve geçim kaynakları konularında harita ve istatistik yapmak, çiftçilerin tefecilerle ilişkisini incelemek, Müslüman cemaatlerden Elbistan taraflarındaki Alevî meşrepli ahalinin sayısını kaydetmek ve bir takım dağlar ile yolların resimlerini çekmekten ibaret olduğu anlaşılmıştır.

Bunun üzerine tarafımdan Dahiliye Nezâreti'ne 21, 24, 29 ve 30 Ekim 1902 tarihli telgraflarla durum hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca konsolosların böyle gezi adı altında kendi başlarına istedikleri yerlerde gezip dolaşarak ahalinin nüfus ve mezhepleri hakkında serbestçe araştırma yapmak, dağ ve yolların resimlerini çekmek gibi bir takım faaliyetler içerisinde bulunmaları dikkat çekici olduğundan ve bendeniz de daha önce Bâbîâli'de bulunduğum dönemde bu gibi faaliyetlerin olabildiğince sınırlandırılıp engellenmesi için konsolosların görevleri dışında gezi yapabilmelerinin ancak elçilikler aracılığıyla Bâbîâli'den izin alınması şartına bağlanması hakkında Padişahımızın iradelerine dayanılarak alınmış bir karar bulunduğunu hatırladığımdan, hem bu emri söz konusu ederek hem de bu gibi gezilerin içyüzü ve sakıncalarını anlatarak gereğinin yapılması hususunu 22 Ekim 1902 tarihli ayrıntılı bir yazı ile arz etmiştim.

İşte bu yazıdan sonra Halep Vilayeti dahilinde konsoloslar tarafından gezi ve toplantı yapılmadığı gibi, bizim tarafımızdan da Ermeniler hakkında hem merkezde sürekli bir çalışma ve izleme faaliyeti yürütülmüş hem de etraftaki bağlı idarî birimlere devamlı emirler verilerek suretiyle daima kontrol ve gözetim altında bulundurulmaları sağlanmıştır. Bundan sonra da yüce Padişahımıza bağlılığımızın gereği olarak onun rızası çerçevesinde ciddi ve elle tutulur tedbirler alınmak suretiyle inşaallah onun rızasına aykırı bir durum ve olay çıkmaması için geceli gündüzlü çalışılacaktır.

Arz olunur.

15 Nisan 1903

Vali
Mecid

BOA, Y. PRK. UM, 63/53

46

Sason ve çevresinde meydana gelen son Ermeni olaylarından faydalanmak isteyen İngiltere Hükümeti'nin bir taraftan büyük devletleri teşvik etmesi, diğer taraftan doğrudan doğruya tehditlerde bulunması hakkımızdaki dü-

şünce ve emellerini çok açık bir şekilde göstermektedir. Bugünlerde İngiltere Hükümeti'nin bir takım yolsuzluklar ve denizlerde gösteri yapmak için gerekli hazırlıklarda bulunması da ayrıca dikkat çekicidir. Osmanlı Devleti'nin Bombay'daki konsolosu aracılığıyla Hindistan'da bulunan Müslüman halk harekete geçirilirse İngiltere Hükümeti'nin iştahının kursağında kalacağı, Ermeni patriğinin de aldığı emirleri uygulayamayacağı ortadadır.

29 Haziran 1904

BOA, Y. PRK. EŞA, 46/16

47

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
Aded: 1102

Sadâret Yüksek Makamı'na

Dün yanıma gelen İngiltere büyükelçisi, genel gidişattan bahsettiği bir sırada, sözü içişlerine getirmiş ve Ermenilerin Sason bölgesinde kalkıştıkları isyanın, geçici bir süre için güç kullanılarak atlatılmış olmasına rağmen bu isyan hareketinin tekrarlanmamasının esasen o bölgenin de durumunun düzeltilmesine bağlı olduğunu ve Vilâyât-ı Selâse ile ilgili alınan kararların bütün Rumeli vilayetlerini de kapsamasının gelecekte karışıklıklar çıkmasına engel olacağını söylemiştir. Büyükelçi ayrıca bir vilayet halkının gördüğü yardımların diğer vilayetlerden esirgenmesi durumunda gelecekte o vilayetlerin de isyan ve itaatsizliklere kalkışacaklarını, bu yüzden de Avrupa devletlerinin bu duruma müdahale edeceğini, bunun ise devletin onur ve şerefine uygun düşmeyeceğini sözlerine eklemiştir. Diğer taraftan, geçen sene Murzsteg görüşmelerinden birkaç ay önce özel olarak yaptığı tavsiyelerin, sadece bir iyi niyet nişanesi olduğunu, fakat doğru algılanmadığını, bütün bunlar sonucunda iki devletin bilinen önerilerinin ortaya çıktığını belirtmiştir. Her ne kadar Anadolu vilayetlerinin sosyo-ekonomik durumu şimdilik Vilâyât-ı Selâse'de alınan ıslahat kararlarını uygulamaya uygun değilse de hiçbir şey yapılmama-

sı da şikâyete sebep olacağından Avrupa siyasî çevrelerinde Osmanlı Hükümeti'ne karşı kamuoyunu kışkırtarak devletleri Osmanlı Devleti'nin şan ve bağımsızlığına pek de uygun düşmeyecek önlemler almaya sevk ettiğinin çok sayıda tecrübe ile ispatlandığını, bu sebeple mevcut sakinlikten yararlanarak Osmanlı Devleti'nin de bütün medenî milletler gibi idarî ve malî işlerini iyi bir şekilde düzenleyerek uygulamak için büyük bir önem ve ciddiyetle çalışmasının çok önemli ve gerekli olduğunu dile getirmiştir.

Bunun üzerine büyükelçiye Padişah'ın başlıca isteğinin eskiden beri bu noktaya yönelik olması sebebiyle birçok kez bu konuda iradeler çıktığı, bu sayede birçok ıslahatın uygulamaya konulduğu, el verdiği ölçüde şu anda ve gelecekte birçok uygulamanın hayata geçirileceğinin açık olduğu, bu gibi ilerlemelerin başarıya ulaşmamasının sebebinin fesat komitelerinin isyan amaçlı propagandaları sonucunda devletin uzun zamandan beri maddî açıdan çok zarara uğrayarak gerekli önlem ve kararları bir an önce hayata geçirememesinden kaynaklandığı cevabı verilmiş, daha birçok deliller ileri sürülerek gerekli savunmalar yapılmıştır.

Durum bilgilerinize olunur.

28 Haziran 1904

Hariciye Nâzırı

Tevfik

BOA, Y. A. HUS, 474/80

48

Sadâret-i Uzmâ

Mektubî Kalemi

8 Temmuz 1904

Hariciye Nezâreti'ne

Temmuz ayının birinci günü Londra'da toplanan büyük bir Ermeni mitinginde çirkin sözler söylendiği ve gelecek hafta içinde yine böyle bir toplantı yapılacağı Padişah tarafından duyulduğundan zamanında haber alınarak gerekli girişimlerde bulunulması ve bu gibi uygun olmayan durumlara meydan

verilmemesi gerekirken Bâbîâli'nin ilgisiz davranması anlaşılammıştır. Toplanacağı haber verilen mitingün yapılmaması için gerekli girişimlerde bulunularak sonucunun bildirilmesinin Padişah'ın iradesi gereği olduğu Mâbeyn-i Hü-mâyûn Başkitâbeti'nden bir yazıyla tebliğ edildiğinden âcilen gereğinin yerine getirilerek sonucunun bildirilmesi.

**

Sadâret-i Uzmâ
Mektubî Kalemi
17 Temmuz 1904

Hariciye Nezâreti'ne

Temmuz ayının birinci günü Londra'da toplanan Ermeni mitinginin pek fazla bir önemi yok ise de bu gibi toplantıların yapılmasını engellemenin mümkün olmadığına ve İngiltere Dışişleri bakanının bu konudaki açıklamalarına ilişkin Londra Büyükelçiliği'nden gelen telgraflar arz edilmiştir. Osmanlı Hükümeti aleyhindeki toplantılar hakkında önleyici tedbirler alınmayacağıının bu tarzda belirtilmesinin, Osmanlı Devleti'nin zararına olacak durumlara hoşgörü ile bakılmak istendiği şeklinde anlaşılması tabii görünmektedir. Bu ise Osmanlı Devleti ile İngiltere Devleti arasında yerleşmiş olan dostluk ve iyi niyet anlayışıyla uyuşmayacağıından daha önce de tebliğ edildiği gibi bu hafta içinde toplanacağı haber verilen mitingün yapılmaması için gerekli girişimlerde bulunularak sonucunun arz edilmesinin Padişah emri olduğu Mâbeyn-i Hü-mâyûn Başkitâbeti'nden özel bir yazıyla tebliğ olunduğundan gereğinin yapılarak haber verilmesi.

BOA, A. MKT. MHM, 548/28

49

Sadâret Makamı'ndan gelen 4 Ocak 1905 tarihli yazının sureti

Efendim,

İngiltere'nin Muş Konsolosu Yüzbaşı Tyrell'in, Muş kasabasında sözde yoksulluk içinde bulunan Ermeniler için istemiş olduğu yardımla ilgili olarak Lord Lansdowne'un Ermeni Muhibleri Komitesi'ne yolladığı mektup hak-

kında *Standard* gazetesinde yer alan makalenin Fransızca tercümesiyle birlikte gönderildiğine dair Londra Büyükelçiliği'nden gelen yazı ve eki sizin bu konudaki 4 Ocak 1905 tarih ve 2962 numaralı yazınızla birlikte tarafımdan incelenmiştir.

Daha önce söz konusu bölgeye saldırmış olan Ermeni eşkıyasının Sason ve Talori taraflarında yaktıkları ev ve meskenlerin büyük kısmı yeniden inşa edilerek ahali bu evlere yerleştirilmiş ve barınmaları sağlanmıştır. Kışın gelmesi sebebiyle inşası gelecek seneye kalan diğer bazı evlerin sahipleri ise Ermeni eşkıyasının saldırısına uğramayan komşu köylere götürülüp yerleştirilmiş ve Hükümet'in şefkat eli bunlara da uzanarak her türlü yardım yapılmıştır. Bütün bu yapılanlara karşı bir takım Ermenilerin ihtiyaç ve sıkıntılarını ileri sürerek etraftan yardım istemeleri ise sadece ve sadece dışarının dikkatini bölgeye çekme ve acıma duygusu uyandırma amacı taşımaktadır. Gerçi Osmanlı Hükümeti tertemiz insanî niyet ve duygularla bölgeye yapılacak herhangi bir yardım ve desteği geri çevirmek istemez; ancak gerçeğe aykırı bir takım düzmece yayınlar yapılarak bölge halkının sıkıntı içerisinde bulunduğu dair haberler yayılmasını hiçbir biçimde duruma ve işin gereğine uygun bulmaması da doğaldır. Bu sebeplerden ötürü Ermeni komitelerinin Londra gazeteleri aracılığıyla yayınlattıkları bu ve benzeri uydurma ve yalan haberlere güvenilmemesi ve bunları daha da cesaretlendirecek durumlara meydan verilmemesi maksadıyla Lord Lansdowne'a işin içyüzünün uygun bir dille anlatılması için Londra Büyükelçiliği'ne cevaben tebligatta bulunulması hususunda yardımcı olmanız istenmektedir.

BOA, HR. SYS, 2760/44

50

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret-i Uzmâ
Mektubî Kalemî

Çok önemli ve âcil

Van Vilayeti'nden gelen şifreli telgraf

5 Şubat 1908 tarihli telgrafıma ektir. Muhbirin gösterdiği biçimde bugün de Hamidiye'nin yakınında bulunan bir Ermeni'nin evinde yapılan ara-

mada ele geçirilen dördü Rus sürmelisi olmak üzere 8 tüfek ile 2 bin adede yakın fişek askerî kışlaya getirilip muhafaza altına aldırılmıştır. Daha sonra Dere Mahallesi'ndeki telgraf çavuşlarından Artin'in evinin aranmasına başlanarak yüce Padişahımız sayesinde orada da 2 adet 10 ateşli revolver, 1 torba kapsül, 37 sandık mavzer fişeği, 3 büyük depo dinamit, bir heybe içinde 2 depo barut, 1 sürmeli tüfek, 3 kap bomba, dinamit yapımında kullanılan diktörtgen ve üçgen şeklinde 15 parça ateşli ve patlayıcı madde ve 1 torba sakıncalı evrak bulunarak el konulmuştur. Adı geçen mahalledeki Çenoç Ağa'nın evine arama yapmak için gidildiğinde İngiliz konsolosu da söz konusu eve gelmiş, orada kendisinin de bulunduğu bir sırada evde 1 adet Osmanlı askerî mavzer tüfeği, 1 deste dinamit, 3 adet dolu fişeklik ele geçirilmiştir. Bunun üzerine konsolos evden ayrılmıştır. Söz konusu iki evde elde edilen ateşli ve patlayıcı silahlar ile diğer şeyler iki arabaya yüklenerek beraberlerinde asker ve jandarmadan oluşan bir müfreze ile yola çıkarılmıştır. Başka bir arama için gidileceği sırada söz konusu mahallede bulunan İshak'ın evine sığınan eşkıya tarafından arabayı koruyan askerlere ansızın ateş edilmiş, bu ateşten dolayı bir jandarma ölmüş 3 asker ile 3 jandarma da yaralanmıştır. Mevkiin sarp, eşkıya sığınağının yüksek ve sağlam oluşu ile askerlerin açıkta bulunması, askerleri korumaya çalıştıkları arabaları terk ederek kendilerini savunmaya mecbur bırakmıştır. Gerçi yardım için müfrezeler sevk edilmiş ise de eşkıyanın sığınaklarından açtıkları şiddetli ateşe karşı askerlerin eşkıyanın bulunduğu yere hücum etmeleri çok kayıp vermelerine sebep olacağı göz önüne alınarak hem sokak ortasında kalan arabalardaki mühimmatın alçakların eline geçmemesi hem de onlardan ele geçirilen mühimmatla sığınaklarının yok edilip vücutlarının ortadan kaldırılması için askerî müfreze tarafından arabada bulunan dinamite atılan mermiden ötürü dinamit patlamış ve patlama neticesinde yarım saat uzaklıktaki evlere varıncaya kadar sarsıntı olmuş, eşkıya sığınağı olan ev kısmen yıkılmış ve sığınaklarını terk etmeye mecbur kalmışlardır. Ancak gecenin yaklaşması sebebiyle etrafı karanlığın kaplaması ve eşkıya sığınaklarının çevresi bağ ve bahçelerden ibaret oluşu kaçmalarını kolaylaştırmış ve izlenmelerini zorlaştırmıştır. Bu sebeple yaralı ve ölü sayısı belirlenememiş, müfrezeler yerlerine dönerek gerekli noktalara devriyeler konmuş ve Padişahımız sayesinde güvenlik ve asayiş sağlanmıştır. Ancak

mevkiin çok dağınık oluşu izleme ve aramayı zorlaştırmıştır. Her ihtimale karşı mevcut kuvvetin artırılması gerekli görüldüğünden uygun bir yerden iki nizamiye taburunun daha bir an önce sevk edilmesi Sekizinci Fırka Kumandanlığı ile Dördüncü Ordu Müşiriyeti'ne bildirilmiştir.

Arz olunur.

6 Şubat 1908

Vali
Ali Rıza

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn
25

Dün de Van kasabasında bir Ermeni'nin evinde yapılan aramalarda 8 adet tüfek ile 2 bin adede yakın fişek ele geçirilerek askerî kışlaya getirilip muhafaza altına alınmıştır. Daha sonra başka bir Ermeni'nin evi aranmış, orada da 2 adet 10 ateşli revolver, 1 torba kapsül, 37 sandık mavzer tüfekleri*, 3 büyük depo dinamit, bir heybe içinde 2 depo barut, 1 sürmeli tüfek, 3 kap bomba, dinamit yapımında kullanılan dikdörtgen ve üçgen şeklinde 15 parça ateşli ve patlayıcı madde ve 1 torba sakıncalı evrak bulunarak el konulmuştur. Yine arama yapmak üzere o civarda başka bir Ermeni'nin evine girildiğinde İngiliz konsolosu da söz konusu eve gelmiş, onun da bulunduğu bir sırada bu evde de 1 adet Mavzer tüfeği, 1 deste dinamit, 3 adet dolu fişeklik ele geçirilmiş, bunun üzerine de konsolos evden ayrılmıştır. Ele geçirilen söz konusu ateşli ve patlayıcı silahlar ile yüklü iki araba, asker ve jandarmadan oluşan bir müfreze ile götürülürken bir Ermeni'nin evinde sığınan eşkıya tarafından müfreze üzerine ansızın ateş edilmiş, bu ateşten dolayı 1 jandarma ölmüş, 3 asker ile 2 jandarma da yaralanmıştır. Bunun üzerine söz konusu arabalarda bulunan ateşli ve patlayıcı silahların görülen mecburiyetten dolayı nasıl imha edildiğini ve bu konuda bazı ayrıntılı bilgileri içeren Van Vilayeti'nden gelen telgraf ek olarak sunulmuştur. Aramaların uygun bir biçimde genişletil-

* Metinde fişekleri yerine tüfekleri yazmaktadır.

lerek silahların ve yasaklanmış sakıncalı maddelerin ortaya çıkarılması, bununla beraber işin aceleye getirilmemesi, gerçekten gerek görülmedikçe kuvvet artırımına gidilmesi uygun olamayacağından elden geldiğince mevcut imkânlar ile idare edilmesi, güvenlik ve asayişin korunmasına özen gösterilmesi dün ve bugün adı geçen vilayete cevap olarak tavsiye ve ihtar edilmiştir.

7 Şubat 1908

Sadrazam
Ferid

BOA, Y. A. HUS, 518/13

51

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Kalem-i Mahsus
1 Şubat 1912

Özel ve gizli yazı

Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'ya

Londra'da bulunan Osmanlı Ermenileri, mezhebdaşlarının Anadolu'da bir takım zulüm ve haksızlıklara maruz kaldıklarını, can ve mal kaybına uğratıldıklarını ve mahallî hükümetin yapılan saldırılara kayıtsız kalıp saldırganların cezalandırılmadıklarına dair şikâyette bulunarak ortak vatan saydıkları Osmanlı'ya karşı duydukları sadakat adına Osmanlı Hükümeti'nin bu üzücü durumu ortadan kaldırma güvencesini veren kesin önlemler alınmasını istemek üzere Osmanlı Büyükelçiliği'ne seçilmiş bir heyet gönderdikleri ve vatanseverlikleri gereği bu konuda bir miting yapmaktan vazgeçtikleri hakkındaki haberleri ve sizin görüşlerinizi anlatan telgraflar ile bu konuda ek olarak gelen diğer telgrafınız tarafımdan incelenerek Sadâret'e durum arz edilmişti. Cevap olarak da Ermenilerin ıslahat istekleri ile ilgili Ermeni mebusları tarafından sunulan iki rapor üzerine Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ tarafından alınan kararları size bildirme emrini almıştım.

Memleketimizin her bölgesinde olduğu gibi Anadolu'da da ıslahat yapılması gerektiği ortadadır. Bu cümleden olarak, doğu vilayetlerinde yapılması gereken ıslahat hakkında 10 eski Ermeni mebusu tarafından ortak olarak verilen bir rapor ile yine İstanbul Ermeni mebuslarından Zohrab Efendi'nin verdiği başka bir rapor Meclis-i Hâss-ı Vükelâ'da incelenip gereği düşünülmüş ve bu raporların muhtevalarında bulunan şeylerden birkaçı hariç diğerleri dikkate alınmıştır. Aidiyeti itibarıyla Dahiliye, Harbiye, Adliye ile Ticaret ve Ziraat nâzırlarını ilgilendiren söz konusu raporlar hakkında adı geçen nâzırların oluşturacağı komisyon tarafından gerekenlerin yerine getirilmesi ve bir mazbatayla bildirilmesi Sadâret'in emri gereği olduğundan yapılması gerekli açıklamaların aşağıda tarafınıza arzına lüzum görülmüştür:

Söz konusu iki raporda yer alan idarî, adlî ve bayındırlıkla ilgili isteklerin düşünülp gerekenlerin yerine getirilmesinin mazbata ile bildirilmesi hakkında verilen karar üzerine adları geçen nâzırların gereğini görüşüp düzenlemiş oldukları mazbata Meclis-i Hâss-ı Vükelâ'nın bundan altı gün önceki toplantısında okunarak şu kararlar alınmıştır:

1- Bitlis ve Mamuretülaziz vilayetlerine görevini hakkıyla yerine getiren güçlü valilerin bir an önce atanıp gönderilmesi gerektiği ve söz konusu vilayetlere uygun kişilerin seçilmesi Dahiliye Nezâreti'ne ait olduğundan gereğinin yapılmasının adı geçen nezârete havalesi.

2- Daha önceki Bağdat Valisi Nâzım Paşa ile şu andaki vali Cemal Bey'e verilen özel yetkinin Van, Erzurum, Mamuretülaziz ve Bitlis valilerine de verilmesi. Memurların görevinin sona erdirilmesi ile ilgili yetkinin (irade ile atanmış memurlar hariç olmak ve adaleti sağlamakla görevli mahkemelerde görevli irade ile atanmamış memurların sadece karışıklığı önlemek amacıyla görevlerine son verilme sebepleri ispatlanmış olarak Adliye Nezâreti'ne bildirilmek şartıyla) verilmesi. Valilerin şikâyeti üzerine şikâyet edilen memurlar hakkında ilgili nezâret tarafından hızlı bir şekilde inceleme yapılması ve valilerin görevlerini sona erdirmeye yetkisine sahip olmadıkları memurlara işin doğruluğu açısından merkezden görevlerinin sona erdirildiğine dair emir gelinceye kadar işten el çektirilmesi için valilere yetki verilmesi.

3- Meşrutiyet'in ilânından sonra yaralama ve öldürme gibi çeşitli suçları işleyenlerin sıkı bir şekilde takip edilerek ne şekilde olursa olsun yakalan-

maları için söz konusu vilayetlerin kesin olarak uyarılması, gerek tutuklu olanlar gerekse bundan sonra takip edilecekler ile ilgili kanun hükmünün bir an önce yerine getirilmesi.

4- Nahiye müdürlüğü ve kalem kâtipliği gibi görevlere maaşının azlığından dolayı dışarıdan talep olmayacağından, ister istemez bu gibi görevlerde yerli olanların istihdamı, mahkeme üyeliklerine ise yerlilerden kimse tayin edilmeyerek bu üyeliklerin maaşlarının artırılması ve taraf tutup zorbalık yaptığı görülen görevlilerin hemen değiştirilmesi.

**

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Kalem-i Mahsus
17748/598
20 Haziran 1912

Sadâret'e

Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'dan gelip kopyası ekte sunulan 12 Haziran 1912 tarihli telgrafta, sizinle yapılan görüşmenin ardından "Anadolu'ya heyet gönderilmesinden asla vazgeçilmediği, ancak Evkâf nâzırının görevi kabul etmemesi sebebiyle yerine başka bir nâzır veya üst düzey devlet görevlilerinden birinin atanacağı ve heyetin yakında gideceği" cevabı verilmiştir.

Arz olunur.

**

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Şifre Kalemi

Gizli

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
12 Haziran 1912 tarih ve 593 numaralı telgrafın çözümü*

Anadolu Islahat Heyeti'nin gönderilmesinden vazgeçildiği söylentisi doğru ise, kötü etki ve yanlış yorumlara sebep olacaktır. Ayrıca denetlenecek

yerlerin durumu da gittikçe tehlikeli bir hal alarak Rumeli'deki sorunlar yüzünden ortaya çıkan şu anki krizin artmasına meydan verecektir. Bu da gerek Anadolu gerekse Rumeli'de gözü olduğu bilinen hükümetlerin amaçlarına hizmet edecektir. Bundan dolayı Evkâf nâzırının başkanlığı altında gönderilmesi devlet tarafından kararlaştırılan komisyonun her konuda geniş yetkiyle bir an önce bölgeye gitmesinin devletin yararına olacağı düşüncesindeyim.

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Hariciye Umûr-ı Siyasiye
Müdüriyet-i Umumiyesi
Tercüme Şubesi

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 12 Eylül 1912 tarih ve 1017 numaralı telgraf*

Londra'da oturan Ermeniler bugün yaptıkları toplantıda aldıkları aşağıdaki kararı tarafıma bildirmişlerdir:

Ermeni cemaati, hükümet memurlarının insanı öfkeliendiren tembellik ve kayıtsızlıklarını ve özellikle Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde onlara bile bile yapılan sürekli haksızlıkları kesin bir şekilde protesto etmekte ve bu duruma son verilmesi için âcil önlemlere başvurulmasını saygıyla istemektedirler.

BOA, HR. SYS, 2818/1

52

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Kalem-i Mahsus

*Londra Büyükelçisi Teyfik Paşa'dan gelen
14 Eylül 1913 tarih ve 441 numaralı telgrafın tercümesi*

385 numaralı telgrafınız alınmıştır.

Değerli Sir Walter Guinness, Avam Kamarası'nın son olarak tatil görüşmelerinden önce yapılan konuşmalarda defalarca Türklere karşı sevgi göster-

mesiyle tanınan bir İngiliz parlamento üyesidir. Kendisine verilen tavsiye mektubu Padişah adına büyükelçilik müsteşarı tarafından imzalanmıştır. Kendisine mümkün olduğu kadar iyi davranılmasını ve eğer bir nezaketsizlikle karşı karşıya kalırsa, durumun düzeltilmesine yardımcı olmanızı rica ederim.

**

Dahiliye Nezâreti

Şube: 4

Evrâk-ı Umumî Numarası: 505, 514

Kalem Numarası: 2543

14 Eylül 1913

Erzurum, Van, Bitlis vilayetlerine şifre

İngiltere Parlamentosu üyelerinden Sir Walter Guinness adlı bir kişi Erzurum, Van ve Bitlis taraflarında avlanmak üzere adamlarıyla beraber Trabzon'a gelmiştir. Adı geçen şahsın seyahatinin Ermenilerin durumlarını araştırarak bir kitap yayınlamak veyahut İngiltere Parlamentosu'nda Ermeni Meselesi görüşüldüğü zaman düşüncelerini ve özel araştırmasını açıklamak maksadına yönelik olması muhtemeldir. Bu bakımdan geçtiği yerlerde kendisine ziyafetler verilip av eğlenceleri düzenlenerek iltifatlarda bulunulması, Osmanlı Hükümeti lehinde konuşmalar yapmasını ve sebepsiz yere aleyhimizde bulunmamasını sağlayacaktır. Konu hakkında Van ve Bitlis vilayetlerine de yazı gönderilmiştir. Orada da kendisine misafirperverlik gösterilmesi beklenmektedir.

**

Bâb-ı Âlî

Dahiliye Nezâreti

Şifre Kalemî

531

Trabzon Vilayeti'nden gelen şifre

Sir Walter Guinness 11 Eylül 1913 tarihinde Maçka kazasına ulaşarak kasabaya bir çeyrek uzaklıktaki Yorfil mevkiinde kendisi için bir gün önce-

den getirtilen çadırda bir süre mola vermiş, bu sırada kaymakam tarafından karşılama töreni yapılmıştır. Bundan sonra adı geçen şahıs Meryem Ana Deresi'ni takip ederek yola çıkmış ve Meryem Ana Manastırı'na bir buçuk saat uzaklıktaki Madoş mevkiinde geceyi geçirmiştir. Ertesi gün Meryem Ana Manastırı'na gidip orada iki saat kaldıktan sonra yayla yoluyla Gümüşhane'nin Maden Hanları yönüne gitmiştir. Sir Walter Guinness'in Maçka Kaymakamlığı'ndaki ifadelerinden geçen sene Adana, Sivas, Karahisar-ı Şarkî ve Giresun yoluyla bir seyahat düzenleyerek bu konuda bir İngilizce kitap yayınladığı ve bu seneki seyahatinde ise Erzurum, Muş, Bitlis, Mutki, Siirt ve Musul yolunu takip ederek Suriye ve Beyrut'a geçeceği anlaşılmaktadır. Asıl maksadının daha önce de arz edildiği gibi gezdiği yerlerin durumlarını bizzat görebek Ermeni ve Kürtlerin oturdukları yerler hakkında inceleme ve özel araştırmalar yapmaktan ibaret olduğu bu malumata bir kat daha doğrulanmaktadır.

Bilgilerinize arz olunur.

20 Eylül 1913

Vali

Sâmi̇ Rifat

**

Bâb-ı Âli̇
Dahiliye Nezâreti
Şifre Kalemî
468

Erzurum Vilayeti'nden gelen şifre

İngiltere Parlamentosu üyelerinden Walter Guinness 8 Eylül'de Erzurum'a gelmiş ve 10 Eylül sabah saatlerinde Hınıs'a doğru hareket etmiştir. Hınıs'ın Arusi köyünde eşinin hastalanması üzerine iki gün kadar orada kalmaya mecbur olmuştur. Eşinin tedavisi, hal ve hatırının sorulması için belediye doktoru bir polis eşliğinde yanına gönderilmiştir. Hastanın iyileşmesi üzerine Varto'ya gitmek için Hınıs'tan ayrıldığı kaymakamlıktan bildirilmiştir. Adı geçen şahsın ifadesine göre Varto'dan Muş'a, oradan da Mutki taraflarına ve daha sonra Bitlis, Siirt, İmadiye, Musul, Ebu Kemal'den Tedmür'e gideceği anlaşılmıştır. Kendisine vilayet sınırına girişinden Bitlis Vilayeti'ne geçişine

kadar misafirperver davranılmış, gerekli saygı ve kolaylık gösterilerek sevgi ve memnuniyeti kazanılmaya çalışılmıştır.

30 Eylül 1913

Vali

Reşid

**

Bâb-ı Âlî
Dahiliye Nezâreti
Şifre Kalemi

Muş'taki Bitlis valisinden alınan şifre

İngiltere Parlamentosu üyelerinden Walter Guinness Muş'tan vilayetin en sarp bir bölümünde bulunan Mutki kazasına geçerek birkaç gün oralarda kaldıktan sonra Siirt'e geçmiştir. Kendisiyle konuşan memurlarla halkın anlattıklarına göre İngiltere Parlamentosu'nda Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti programını destekleyen muhalefet partisi mensubu olarak Balkan meselelerinde Osmanlı haklarını savundukları gibi İngiltere Hükümeti'nin gelecek Ocak ayında Doğu vilayetleri meselesi hakkında bazı açıklamalar yapma ihtimaline göre önceden bu demeçlerdeki gerçeğe aykırı bölümlere karşı şahitler ve delillerle savunmada bulunmak için bu seyahati yaptığını söylemiştir. Ayrıca ortada bir Ermeni ve Kürt Meselesi olmadığını söylediği, idare meclislerinde ve mahkemelerde Ermeni üyelerin olduğunu, diğer memuriyetlerde de Ermenilerin hizmet ettiklerini yakından görüp anladığını ve gurur duyduğunu, imkân dahilinde bunların memuriyete alınmalarının Osmanlı'nın menfaatine uygun olacağını iyi niyetli bir düşünce olarak belirttiği de anlaşılmıştır. Siirt taraflarında da kendisine gerekli saygı ve kolaylık gösterilmesi mutasarrıflığa yazılmıştır.

15 Ekim 1913

Vali

Mazhar

BOA, DH. KMS, 1/23

Bâb-ı Âlî
Dahiliye Nezâreti
Şifre Kalemi

Gizli

Van Vilayeti'nden gelen şifre

Balkan Komitesi Reisi Buxton ile kardeşi ve tercümanları meşhur Aram önceki gün İran'ın Selmas tarafından sınırı geçerek dün Van'a gelmişler ve bugün de Erzurum'a doğru hareket etmişlerdir. Buxton'u Rumeli'den çok yakından tanıdığımdan seyahatinin sebebini sordum. Beş haftadan beri İran'da dolaştığını, İstanbul'a dönmek için Erzurum-Trabzon yolunu tercih ettiğini, buralarda bir görevi olmadığını ve bölgeyi umduğundan daha gelişmiş ve asayiş bakımından daha huzurlu bulunduğunu söyledi. Ancak söylediği bu sözlere rağmen bütün Ermeni mekteplerini gezip bazı komite reisleriyle de görüştü. Cidden Osmanlı dostu olan Almanya ve Fransa konsoloslarına Doğu vilayetlerinin durumunu sorduğunda. Onların hükümetin çok doğru davrandığını, asayişin yerinde olduğunu, gelişme ve ilerleme görüldüğünü, buna karşılık Ermenilerin ise değersiz ve beceriksiz bir millet olduğunu söylediklerini kendisi cevap olarak: "Siz de Baron Mareşal gibi iyimsersiniz. İngiltere Rusya'nın teklifini kabul ederek bu meseleyi sonuçlandırmadı. Fakat pişman olacaktır!" dediğini belirtti.

Bu seyahatleri ve Ermenilerle görüşmesi, İslâm ve Osmanlı düşmanı olan Buxton'un meclis soruşturması için dolaştığı izlenimini vermektedir. Bu sebeple o, Van'da on iki saat kalmıştır. Takip ettiği güzergâhta Erzurum'a kadar Türk ve Kürtlerden başka kimseye rastlamayacaktır. Eğer parlamentoda konuşma yapmaya ve gazetelere mülâkat veya Doğu vilayetleri hakkında rapor vermeye kalkışırsa İran'dan geçip Trabzon'a giden ve sağını solunu bile doğru dürüst göremeyen bir adamın Doğu vilayetlerinin durumunu anladığından veya buraların tarih ve idaresinden söz edemeyeceği konusunda şimdiden büyükelçiliğin dikkatinin çekilmesi uygun olacaktır. Almanya Konsolosu Mösyö Holstein ve Fransa Konsolosu Mösyö Zazaki tarafından büyükelçiliklerine

gönderilen ayrıntılı iki rapor hükümetin ve Müslüman halkın son derece lehindedir.

4 Ekim 1913

Vali
Tahsin

**

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Umûr-ı Siyasiye Müdüriyet-i Umumiyesi
Aded: 38231-702

Âcil

*Özet: İngiltere Parlamentosu üyesi
Mösyö Buxton hakkında*

Dahiliye Nezâreti'ne

İngiltere Parlamentosu üyelerinden Buxton adlı kişinin 14 Eylül günü Van'a gitmek üzere Hoy ve Selmas'a doğru Tebriz'den hareket ettiği ve iki İngiliz memurunun Soma'ya gitmek üzere 15 Eylül'de Selmas'a ulaştıkları adı geçen yerlerin şebhenderlerinin ifadeleriyle Tahran Büyükelçiliği'nden bildirilmektedir. Bu yazı, icab eden yerlere telgrafla gerekli talimat verilmesi konusunda yardımcı olmanız için yazılmıştır.

27 Ekim 1913

Hariciye Nâzırı adına
Müsteşar
(İmza)

**

Bâb-ı Âlî
Dahiliye Nezâreti
Muhâberât-ı Umumiye Dairesi
Şifre Kalemi

Van Vilayeti'nden alınan şifre

Tekrar incelenmesi ricasında bulunduğum 4 Ekim 1913 tarihli telgrafımda arz ettiğim üzere geçenlerde buraya gelen Balkan Komitesi Reisi ve

İslâm düşmanlarının başı olan Buxton'un, Van'da kaldığı on iki saatlik süre içerisinde görüştüğü şahıslardan ve özellikle de Fransa ve Almanya konsoloslarından Osmanlı Hükümeti'nin bu bölgedeki ciddi çalışma ve girişimleri ile asayişin tam ve mükemmel olduğuna dair aldığı bilgilere rağmen sırf düşmanlık ve kininden dolayı *Times* gazetesinde Kürtlük ve Ermenilik hakkında yanlış ve tamamen deli saçmalarıyla dolu bir mektup yazdığı *İkdam* gazetesinin 27 Kasım 1913 tarihli nüshasında görülmüştür.

5 Ekim tarihinde yazdığım diğer bir telgrafta bu adamın yalnız Taşnak reislerinden Aram ve Aşhan ile görüşebildiğini ve onlardan da hayır cevabı aldığını, memleketi inceleyip araştırmak şöyle dursun sağını solunu bile görmeden ve önceden de bildirildiği gibi gidiş yönü olan Erzurum yolunu da bırakarak Rusya istikametinden çıkıp gittiğini arz etmiştim. Bir manzarayı seyretmekten daha hızlı olan ve her görüştüğü şahısta ve gördüğü durumda Osmanlı Hükümeti'nin lehinde bir tanıklık bulan bu şahsın aleyhte olan her türlü beyanâtı hiçbir zaman vesikalara ve doğru bilgilere dayanmadığından boş ve hükümsüzdür. Bununla birlikte sözde araştırma ve inceleme şeklinde gazetelere ve siyasî çevrelere yapacağı düşmanlık ve kin dolu açıklamaların kesinlikle ve âcilen hükümet tarafından yalanlanması gerekmektedir.

Özet olarak şunu söylemek isterim ki, bu bölge hakkında Buxton ne diyor ve diyecekse tamamı hayal ve kin ürünü olacağından, hükümet her zaman bunları elle tutulur bir şekilde yalanlamak konusunda acele etmelidir. Bu vesileyle basının biraz da bizim tarafımızdan iyi yönde kullanılması gereğini dikkatlerinize arz ederim.

14 Ocak 1914

Vali
Tahsin

BOA, DH. KMS, 12/5

Bâb-ı Âfî
Hariciye Nezâreti
Umûr-ı İdariye Müdüriyet-i Umumiyesi ve
Umûr-ı Ticariye Müdüriyeti

Dahiliye Nezâreti'ne

Efendim,

Batavya Başşehbenderi Re'fet Bey'den alınan yazı değerlendirilmek üzere ek iki kopyası ile birlikte tarafınıza gönderilmiştir. Batavya'da Hollanda yayınlanan gazeteler, İngiliz gazetelerinden aldıkları "Ermeni Katliamı" başlıklı bir yazıda Osmanlı Hükümeti'ne ve saygıdeğer nâzırlarına karşı iftiralara kalkışmışlardır. Bunun üzerine Re'fet Bey tarafından yayınlanması istenen makale Hollanda diliyle çıkan gazetelerce yayınlanmamış, ancak Malay diliyle yayınlanması mümkün olabilmiştir. Buna rağmen Re'fet Bey oradaki İngilizlerin tehditlerine hedef olmaktadır. Bunların anlatıldığı yazıda tehditlerden dolayı başına bir şey gelecek olursa Osmanlı Hükümeti tarafından kendisine yardımcı olunması ricası da yer almaktadır.

Arz olunur.

**

Umûr-ı İdariye Müdüriyet-i Umumiyesi
Aded: 541-55

Hariciye Nezâreti'ne

Arz

Batavya'da Hollanda diliyle çıkan gazeteler "*Reuter*" ve İngiliz gazetelerinden naklen "Ermeni Katliamı" başlığı altında Osmanlı Hükümeti ve özellikle Dahiliye Nâzırı Talat Bey ile Harbiye Nâzırı Enver Paşa aleyhine iftiralarla dolu saçma sapan makaleler yayınlamışlardır. Ben de kamuoyunu aydınlatmak ve söz konusu yayınları yalanlamak üzere ilk önce Hollandaca yayın-

lanan gazetelere birer makale göndermişim. Fakat Hollandaca yayınlanan gazetelerin çoğu, bir yandan sömürü politikalarından dolayı çıkarlarına uygun görmedikleri, yani "gerçeğin İslâm Dünyası tarafından bilinmesini istemediklerinden" ve öte yandan da İngiliz konsolosu tarafından satın alındıklarından kamuoyunu aydınlatmaya hizmet edecek yukarıda arz ettiğim makaleme yer vermediler. Bunun üzerine ben de çevirisiyle birlikte bu kere tarafınıza sunulan ekteki makalemi Malay diline tercüme ettirip genellikle İslâm Dünyası tarafından okunan yerli gazeteler aracılığıyla bastırıp yayınlattırdım.

Ekteki makalem, İngilizlerin hoşuna gitmediğinden dolayı bu gibi yayınlara devam ettiğim takdirde öldürüleceğime dair gönderilen tehdit mektubunun çevirilmiş kopyası ile birlikte sunulmuştur. Azgın bir köpek gibi kuduran kana susamış İngilizler yazı ile olsun meşru müdafaayı bile insana ve İslâm'a vermek istemiyorlar. Elhamdulillah Türk oğlu Türk olduğum için bu gibi tehditlerden birazcık olsun etkilenmedim. Ayrıca din, millet ve vatan savunması gibi bana göre en mukaddes ve hayatımdan daha değerli gördüğüm görevime devam edip çalışmaktan bir an bile geri durmayacağım tabiidir.

Ermeniler hakkındaki ikinci makalem, Tiflis'teki görevim sırasında Ermenilerin mezhebdaşı ve koruyucusu rolünü takınan, gerçekte ise Haçlı ruhu taşıyan Rusya tarafından Ermeni dilinin Ermeni okullarında okutulmamasına ve kilise vakıflarının yönetiminin Eçmiyazin Manastırı'ndaki katogikostan alınarak doğrudan doğruya Rusya Hükümeti'nin başkanlığında memurlar tarafından yönetilmesine dair Çar tarafından verilen emirleriyle ilgili olacaktır. Bununla Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin, maddî ve manevî olarak ne büyük bir nimet, hürriyet ve ayrıcalıklara sahip olduklarını, hem Rusya'da dillerini bile öğrenemeyen ve kilise vakıfları ellerinden alınan nankör Ermeniler hem de gerçeği öğrenmekten hoşlanmayan onların koruyucusu olan İngilizler görsünler. Bir ihtiyat tedbiri olarak da şunu arz etmek cüretinde bulunuyorum:

1- Eğer burada İngiliz veya Ermeniler tarafından bana bir suikast yapılırsa varislerimden, Kıbrıs adasının Lefkoşa şehrinde oturan annem Sıdıka Hanım'a emeklilik maaşından payına düşen bölümünün bir an önce gönderilmesi

2- Dersaâdet'de Büyükada'da oturan Servet isimindeki kızıma emeklilik maaşından payına düşen kısmının düzenli olarak verilmesi ve ayrıca ergenlik çağına gelinceye kadar namus ve iffet sahibi saydığım Büyükada imam ve hatibinin nezâretiniz aracılığıyla ona vasi olarak tayini

3- Galata Mekteb-i Sultanîsi son sınıf öğrencilerinden oğlum Mehmed Kâmil'e de öğrenimini tamamlamak için tahsis edilecek emeklilik maaşının bir bölümü tabiatıyla yeterli olamayacağından, meccanen okutulup devlet ve millete hizmet uğrunda canlarını veren memur çocuklarının gerektiği gibi korunup gözetilmeleri. Nezâretinizden bu maddelerin yerine getirilmesini istirham ederim.

1 Aralık 1915

Batavya Başşehbenderi
Re'fet

**

Aded: 55-541

*Kamuoyunu aydınlatmak ve iftira dolu yayınları
tekzip için Batavya Başşehbenderi Re'fet Bey'in
yerli gazetelerde yayınlattığı makalenin çevirisi*

Yerli gazetelerden bazıları "Reuter" ve diğer İngiliz gazetelerinden naklen Osmanlı Hükümeti'ni karalayan "Ermeni Katliamı" adı altında iftira dolu makaleler basıp yayınlamışlardır.

Bir Türk olarak bu iftira ve karalamaları aşağıda belirttiğim gibi yalayıp çürütmeyi bir görev saymaktayım.

Şöyle ki, Osmanlı Devleti, kurulduğu yıldan beri, yani "yedi asırdan beri" gayr-ı müslim Osmanlı tebaasına, "Hıristiyan ve Yahudiler"e özgürlük ve din hürriyeti ile öğrenim imkânı sunmasının yanı sıra bunların her türlü gelenek ve göreneklerine saygı göstermiş ve bu açık gerçek Osmanlı ülkesine gezmek için gelen tarafsız ve vicdan sahibi yabancılar ve ziyaretçiler tarafından da kabul edilmiştir.

Geçen 1893 yılının Eylül ayında bir Rus vapuruyla Avrupa'ya seyahat için gidişim sırasında vapurda bir İngiliz efendisine rastlamıştım. Bir gece güvertede uzun bir sohbetten sonra kendisinin bir İngiliz papazı olduğunu ve İngiliz papazlarının giydiği elbiseyi İstanbul'da kaldığı sırada serbest bir şekilde giydiği halde bugün elbisesini değiştirmeye mecbur olduğunu, bunun sebebinin ise Odesa'da vapurdan indiğinde gümrük veya polis memurları tarafından kendisinin bir İngiliz papazı olduğu görülürse Odesa'ya girmesine izin verilmeyeceğini söylemiş ve ayrıca Rusya'nın bir Hıristiyan Devleti olduğunu büyük bir şaşkınlıkla sözlerine eklemişti! İşte bu sözler bana bir İngiliz papaz tarafından 1893 yılında söylenmişti! Bu sebeple Osmanlı Devleti'ndeki din hürriyeti ile Rusya'daki din hürriyetine bundan daha iyi bir örnek gösterilemez.

Osmanlı Devleti'ndeki ticaret ve sanayiın neredeyse tamamı Hıristiyanların yani Rum ve Ermenilerin elinde olup bunlar servet, refah ve mutluluk içerisinde yaşamaktadırlar. Müslümanlar ise Hıristiyanların canları ile mallarını ve ayrıca vatanı düşman saldırısından korumak için savaş meydanlarında canlarını vermektedirler.

1910 senesine kadar Hıristiyanlar askerlik hizmeti gibi tehlikeli ve zor bir görevle yükümlü olmadıkları gibi, diğer mülki görevlerde bulunarak devletin en önemli ve hassas mevkileri olan vekillik, vezirlik ve büyükelçilik makamlarını işgal etmişlerdir. Yüksek makamlarda görev yapanlardan bazıları şunlardır: Sava Paşa, Kara Todori Paşa, aslen Rum olan Mavroyani Paşa, Artin Dadyan Paşa ve aslen Ermeni olan Naum Paşa'dır. 1879 senesinde Londra'daki Osmanlı büyükelçisi Rum milletinden Musurus Paşa, 1893 yılında Katolik mezhebinden Rüstem Paşa ve 1906 yılında ise müteveffa eski büyükelçinin oğlu Musurus Paşa'ydı.

Osmanlı büyükelçiliklerinde Hıristiyanların bulundurulması sadece Londra'ya mahsus değildi. Lahey Büyükelçiliği'nde geçen yirmi yıl içinde görev yapan Hıristiyan büyükelçilerin isimleri aşağıda belirtilmiştir:

Rum Karaca Paşa,, Ermeni Artin Misak Efendi, ve son olarak büyükelçilik yaparken vefat eden Grigor Aristarki Bey'dir. Bununla beraber Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyanların nüfusu ancak 5 milyona ulaşmaktadır.

Söz konusu tarihî olayları ve tayinleri göz önüne alarak Osmanlı Hükümeti aleyhinde kötü yayınlar yapan haber ajanslarına şunu soruyorum: Müslüman tebaası 100 milyonu aşan ve kendisini adalet sahibi olarak gören İngiltere Hükümeti acaba Osmanlı Hükümeti gibi Müslüman tebaasını vezirlik, vekillik, büyükelçilik ve konsolosluk gibi devlet işlerinde istihdam ediyor mu? Hayır, etmiyor! Zira geçmişte görev yaptığım sürede İslâm Dini'ne mensup İngiliz tebaasından değil büyükelçiliklerde, büyükelçilikler nezdinde kâtiplik görevini bile yerine getiren bir Müslüman memur ile karşılaşmadım! O hâlde adalet hangi tarafta hüküm sürmektedir?

Dünyanın en eski anayasası ve parlamentosu İngilizlere ait olmasına rağmen Musevi mezhebinden olan İngiliz tebaasının parlamentoya girmeleri bundan 54 sene önce olmuştur! Halbuki Osmanlı'nın 1875 yılındaki ilk ve 1908 yılındaki son anayasasında Müslüman olsun, gayr-ı müslim olsun herkeşe ırk ve din ayırımı yapılmaksızın eşit bir şekilde seçme ve seçilme hakkı verilmiş ve her toplumun seçilmiş üyeleri Meclis-i Mebusân'a girmiştir.

Osmanlı ülkesinde yaşayan Hıristiyanlar ve özellikle Ermeniler kendilerine sunulmuş olan her türlü refah ve mutluluğu görmezlikten gelerek daima Osmanlı düşmanlarının oyuncuğu olmuşlardır. Örneğin, Rusya'nın herhangi bir sorunu olduğunda Ermeniler ruble ile satın alındıkları için Rusların yanında yer almakta ve İngiltere'nin Mısır'ı boşaltması Bâbîâli tarafından her istendiğinde de Ermeniler İngiliz haber ajansları aracılığıyla Osmanlı Hükümeti'ne karşı isyan bayrağını kaldırmaktaydılar.

Yeryüzünde hangi hükümet isyan eden tebaasını ve halkını cezalandırmaz? Geçen Şubat ayında hemen yakınıımızdaki Singapur'da bir avuç insanın isyanı üzerine İngiliz memurlarının o zavallı halka karşı yaptıkları zalimce muamele hiç kimse tarafından unutulamaz. Singapur olaylarına karışanları İngiltere Hükümeti'nin ödüllendirmeyip astığı ve içlerinden yüzlerce suçsuz ve günahsız olanları bile sokak aralarında öldürttüğü herkes tarafından bilinmektedir! Hatta Londra'da basılıp yayınlanan *Times* gazetesinin geçenlerde gelen 8 Ekim 1915 tarihli sayısının 861. sayfasına bakılırsa Hindistan'da İngilizler tarafından aynı vahşetin yapıldığı görülecektir. Medenî ve insanî olan İngiltere Hükümeti kendine karşı isyan eden tebaasını cezalandırma ve öldür-

me hak ve yetkisine sahip oluyor da niçin Osmanlı Hükümeti aynı hak ve yetkiye sahip olamıyor? İşte bu soruyu sayın okuyucularıma soruyorum!

Dahiliye Nâzırı Talat Bey ile Harbiye Nâzırı Enver Paşa'ya karşı Ermeniler ile ilgili olarak yapılan iftiralar sadece kin ve düşmanlığa dayanmaktadır. Bilindiği gibi Türkiye, Meşrutiyet ile yönetilen bir ülkedir. Cahiller bile bilir ki Meşrutiyet ile idare edilen bir ülkede vekiller oy ve millet iradesiyle bir mevki elde ederler. Bundan dolayı, onlar hükümeti gasp yoluyla elde etmişler, ancak genel seçimde kazandıkları oylar ile milletin arzu ve isteği doğrultusunda iktidara gelmişlerdir. Onların gerek başlangıçtaki gerekse bugün şu hassas ve önemli zamandaki onurlu, anlayışlı ve vatanperver hizmetleri Osmanlı milletinin tamamı tarafından büyük bir şükranla karşılanmakta ve beğenilmektedir.

**

*Batavya Başşehbenderi Re'fet Bey'e
bir İngiliz tarafından gönderilen tehdit mektubunun çevirisi*

Seni gidi canavar!

Mahallî gazetelerde Ermeniler hakkında yayınlattırduğun kanlı makalelerine son vermediğin takdirde o cehennemlik kafana bir kurşun sıkacağım ve bu hareket benim hayatıma mâl olsa bile asla umursamayacağım. Siz Türklerin ne zalim ve haramzâde olduğunu bütün dünya bilir. Kendinizi masum bir kuzu gibi halka tanıtmınıza gerek yoktur.

Ermenilerin sizden intikam alacağı bir vakit geldiğinde yazık ki kâfir ve tutucu bir millet olarak sizler cesur Ermenilerin öfkesi karşısında havalara sıçrayacaksınız. Şimdi sana bir centilmen sıfatıyla, yani "senin gibi zalim ve alçak değil" şu uyarıda bulunuyorum: Şayet bundan böyle Ermeniler hakkındaki o pis makalelerini gazetelerde bir kez daha göreceğim olursam şundan asla şüphe etme! Bu gibi makaleler senin hayatına mâl olacaktır. Bunu iyi bil, insafsız yalanlarına son ver ve bir daha da gazetelere bir şey yazma!

(İmza)

BOA, HR. SYS, 2879/16

Stockholm ve Kopenhag
Sefâret-i Seniyyesi
Aded: 4368/499

Hariciye Nâzırı Halil Beyefendi'ye

Rus uyuğundaki "Haksızlığa Uğramış Çeşitli Milletler Derneği"nin temsilcileri tarafından Stockholm'den Amerika cumhurbaşkanına çekilen telgrafın tercümesini 11 Mayıs 1916 tarih ve 190 özel numaralı yazımla göndermiştim. Şimdi de adı geçen dernek tarafından İngiltere Başbakanı Asquit'e çekilen en son telgrafın Fransızca tercümesini bilginiz olması için üç nüsha olarak ekte gönderiyorum.

20 Kasım 1916

Cevad

**

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Umûr-ı Siyasiye Müdüriyet-i Umumiyesi
Mühimme Kalemi
4 Aralık 1916

Gizli

Başkumandanlık ve Dahiliye'ye

(Dahiliye)

İngiltere Başbakanı Asquit'in son yaptığı konuşmada Osmanlı ülkesindeki Ermenilerin haksızlığa uğradıklarından bahsetmesi üzerine, Rusya'daki "Haksızlığa Uğramış Çeşitli Milletler Derneği" tarafından İngiltere başbakanına bir telgraf gönderilmiştir. Eskiden beri Rusya'nın zulüm ve haksızlıkları altında yaşamak durumunda kalan çeşitli milletlere de aynı şekilde yakınlık gösterilip himaye altına alınarak millî ve insanî haklarının tanınması gerekti-

ğini ifade eden telgrafın, Stockholm Büyükelçiliği tarafından yollanan Fransızca tercümesi suretiyle birlikte ekte gönderilmiştir.

Bu vesile ile görevli oldukları ülkelerdeki gazeteler genellikle Ermenilerin durumlarından bahsediyorlarsa Osmanlı büyükelçilerine, şu tarzda makaleler hazırlayarak yayınlatmaları tavsiye edilmiştir:

"Osmanlı ülkesinde yaşayan Hıristiyan milletler, bu arada Ermeniler refah ve mutluluk içerisinde hayatlarını sürdürmekteydiler. Umumî Harp başladıktan sonra Ermeniler bölük bölük düşman ordusuna katılarak vatanlarına karşı savaşa giriştikleri, içeride kalanlar da silahlı olarak isyana kalkışıp Osmanlı ordusunun geri hatlarını tehlikeye düşürdükleri, askerî durum ve hareketimiz hakkında düşmana bilgi verdikleri ve düşman ordusuna kılavuzluk yaptıkları için -vatan savunması gibi meşru bir askerî zorunluluktan ötürü-savaş bölgelerinden uzaklaştırılmışlardır.

Osmanlı Hükümeti'nin genel olarak Hıristiyan milletlere karşı şefkatli bir yaklaşım sergilediği gerçeği, Ermeniler dışındaki Hıristiyan milletlerin hiçbirinden bir şikâyet sesi çıkmaması ile de sabittir. Oysa Asquit'e çekilen telgraflardan da anlaşıldığına göre Rusya'daki çeşitli milletler şu anda Rus Hükümeti'nin sebepsiz zulüm ve haksızlığına uğramakta iken İngiltere başbakanının bu duruma özellikle de şu son başvuruya karşı sessiz kalması kendisinin art niyetli olup adalet duygularından yoksun bulunduğunu ispat etmektedir".

**

Bâb-ı Âfî
Hariciye Nezâreti
Umûr-ı Siyasiye Müdüriyet-i Umumiyesi
Mühimme Kalemî
5 Aralık 1916

Osmanlı Büyükelçilerine Genelge

İngiltere Başbakanı Asquit'in son yaptığı konuşmada, Osmanlı ülkesindeki Ermenilerin haksızlığa uğradıklarından bahsetmesi üzerine, Rusya'daki

"Haksızlığa Uğramış Çeşitli Milletler Derneği" tarafından İngiltere başbakanına bir telgraf gönderilmiştir. Eskiden beri Rusya'nın zulüm ve haksızlıkları altında yaşamak durumunda kalan çeşitli milletlere de aynı şekilde yakınlık gösterilip himaye altına alınarak millî ve insanî haklarının tanınması gerektiğini ifade eden ve sureti ekte yer alan bir telgraf çekilmiştir.

İngiliz başbakanının bu başvuruyu dikkate almaması fırsat bilinerek hem yapmış olduğu bu açıklamaların insanî duygulardan ötürü değil tamamen siyasî ve herkesçe bilinen bencil amaçlara yönelik olduğunu ispat etmek hem de Osmanlı Hükümeti'nin Ermenilerle ilgili aldığı tedbirlerin meşru bir nefis müdafaasından başka bir şey olmadığını bir kez daha açıklamanın menfaatlerimiz gereği olduğu şüphesizdir.

Bunun için görev bölgenizde Asquit'in bu son konuşmasından ve özellikle de Ermenilerle ilgili bölümlerinden bahsetmiş gazeteler var ise şu tarzda makaleler hazırlayıp uygun biçimde yayınlatarak gerçeği herkese duyurmak için çaba sarf etmeniz istenmektedir:

"Osmanlı ülkesinde yaşayan Hıristiyan milletler, özellikle de Ermeniler refah ve mutluluk içerisinde hayatlarını sürdürmekteydiler. Umumî Harp başladıktan sonra Ermeniler bölük bölük düşman ordusuna katılarak vatanlarına karşı savaşa giriştikleri, içeride kalanlar da silahlı olarak isyana kalkışıp Osmanlı ordusunun geri hatlarını tehlikeye düşürdükleri, askerî durum ve harekâtımız hakkında düşmana bilgi verdikleri ve düşman ordusuna kılavuzluk yaptıkları için vatan savunması gibi meşru bir askerî zorunluluktan ötürü savaş bölgelerinden uzaklaştırılmışlardır.

Osmanlı Hükümeti'nin genel olarak Hıristiyan milletlere karşı şefkatli bir yaklaşım sergilediği gerçeği, Ermeniler dışındaki Hıristiyan milletlerin hiçbirinden bir şikâyet sesi çıkmaması ile de sabittir. Oysa Asquit'e çekilen telgraflardan da anlaşıldığına göre Rusya'daki çeşitli milletler şu anda Rus Hükümeti'nin sebepsiz zulüm ve haksızlığına uğramakta iken İngiltere başbakanının bu duruma, özellikle de şu son başvuruya karşı sessiz kalması, kendisinin art niyetli ve adalet duygularından yoksun bulunduğunu ispat etmektedir".

**

Stockholm
Sefâret-i Seniyyesi
Sayı
4470/556

Gizli

Hariciye Nâzırı Halil Bey'e

Efendim,

Nezâretinizin 16 Aralık 1916 tarih ve 221 özel numaralı yazısına cevaptır. İngiltere başbakanının söz konusu konuşması aynen ve tamamen buradaki gazeteler tarafından yayınlanmamıştır. İsveç gazeteleri telgraf haberleri sırasında durumu bildirerek bu konuşmadan özetle bahsetmişlerdir. Büyük bir bölümünde ise İngiliz başbakanının Ermeniler hakkındaki açıklamalarından tek kelime bile yer almamıştır. Hatta İtilâf taraftarı gazetelerin en önemlisi olan *Dagnisch Nachiher* bile konuşmanın bu kısmından hiç söz etmemiştir. Her ne kadar bir-iki gazete bu konuşmaya ayırdıkları yazılarda bu açıklamalardan alıntılar yapmışlarsa da bu da çok özet ve adeta görünmeyecek gibi geçmiştir. Zaten İsveç kamuoyu da Ermeni Meselesiyle neredeyse hiç ilgilenmediğinden, İngiltere başbakanının burada hiç dikkat çekmeyen bu açıklamalarına karşı herhangi bir yayın yaptırmayı isabetli bulmadım. Şimdi ise aradan çok zaman geçtiğinden tarafınızdan emir buyurulduğu şekil bir yayın faaliyetine girişilirse, bunun kamuoyu üzerinde olumlu bir etki meydana getirmeyeceği ortadadır. Zaten büyükelçiliğimiz öteden beri nezâretinizce gönderilen yazılarla Ermeni Meselesi hakkındaki yalanları reddedip çürütme konusunda gerekli delil ve araçlarla yeterince donatıldığından, gerektiğinde bunlar kullanılarak bizim bakış açımızın ve gerçeklerin açıklanması amacıyla gerekli propaganda yapılagelmiştir. Nitekim 19 Ağustos 1916 tarih ve 337 özel numaralı yazımda da arz ettiğim gibi, Ermenilerin beklentileri hakkında ciddi ve dikkat çekici özellikte bir yayına daha önce bir kere rastlamış ve buna karşı hemen bunu reddeder nitelikte bir yazı hazırlatarak gazeteler aracılığıyla yayınlamıştım. Asquit'in konuşması da benzer bir yayının yapılmasına yol açsaydı, aynı tarzda karşılık verirdim. Fakat arz ettiğim gibi İsveç basını konuşmanın Ermenilerle ilgili bölümlerine önem vermemiş ve söz etmemiştir. Yukarıdan beri yapmış olduğum değerlendirme ve ortaya koyduğum gö-

rüslere rağmen yine de Asquit'in açıklamalarına karşı bir yayın yapılması zâ-
tâlinizce uygun görülürse bu konuda emriniz geldiğinde gereğini yerine ge-
tirmek için tabii ki harekete geçeceğim.

Arz olunur.

28 Aralık 1916

Cevad

**

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Umûr-ı Siyasiye Müdüriyet-i Umumiyesi
Mühimme Kalemi
13 Ocak 1917

Stockholm Büyükelçi Vekili Cevad Bey'e

28 Aralık 1916 tarih ve 4470/556 numaralı yazınızın cevabıdır:

Stockholm gazetelerinin ve İsveç kamuoyunun Ermeni Meselesi ile il-
gilenmediği yazınızdan anlaşılmıştır. Zaten 16 Aralık 1916 tarihli genelgede
"Asquit'in son konuşmasından ve özellikle de Ermenilerle ilgili olan bölüm-
lerinden bahseden gazeteler var ise" kaydıyla gerçeğin öğrenilmesine çaba
sarf etmeniz istendiğinden, şimdilik herhangi bir yayın yaptırılmaması ve ile-
ride de daima bu şekilde hareket edilmesi rica olunur.

BOA, HR. SYS, 2884/15

56

Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye
Zürih Başşehbenderliği
Aded
21-6

Hariciye Nâzırı Halil Bey'e

Efendim,

1915 ve 1916 senelerinde Osmanlı Devleti'nde başgösteren Ermeni
olaylarına dair İngiltere Hükümeti tarafından bu sefer bir *Mavi Kitap* yayın-

lanıp parlamento üyelerine dağıtılmıştır. Hükümetler tarafından gerektiğinde düzenlenip parlamentolara dağıtılan bu gibi resmî kitapların siyasî yazışmalar ve resmî vesikalar ihtiva etmeleri sebebiyle özel bir önem taşıdıkları ortadadır. Ancak belirtilen iki senelik zaman süresince İngiltere Hükümeti ve İtilâf Devletleri ile siyasî münasebetlerimiz kesik olduğu gibi aracılık yapan başka bir hükümetle de bu konuda görüşme yapılmadığından bu defa yayınlanan bu *Mavi Kitap*'taki belgelerin resmîlik ve güvenilirliği tereddüde sebep olduğundan Londra'dan getirilen bir nüshası okunup incelenmiştir. Gerçekten adı geçen kitap Viscount Bryce tarafından derlenip toparlanarak bir özel mektup ile Lord Grey'e verilmiş olan çeşitli belgelerden oluşmaktadır. Bu belgelerin büyük bir çoğunluğu Ermenilerin öldürülmelerine dair kendi ifadelerine dayanılarak hazırlanıp *Times* ve Amerikan gazetelerinde yayınlanan makaleler ile Tiflis ve Londra'daki Ermeni gazete yayınlarından, geri kalanı da Amerika misyonerlerinin Danimarka ve İsviçrelilerin abartılı hikâye ve haberlerinden ibarettir. Belgelerin pek azı da Almanların eseridir. Bunlar arasında Hallepte öğretmen olan Alman Penpake'nin Almanya Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı mektubun yer aldığı görülmüştür.

Viscount Bryce, Lord Grey'e yazdığı mektupta şöyle demektedir: "1915 senesi sonbaharında Anadolu'da Hıristiyan ahalinin öldürülüp sürgün edildiği haberi Türklerin sansürüne rağmen Avrupa ve Amerika'ya yayılmıştır. 1916 senesi başlarında buna dair az çok açıklamalar alınmaya başlanmıştır. Bu konuda mümkün olduğu kadar belge ve doküman toplamaya çalıştım. Mümkün mertebe daha fazla bilgi almak için her tarafa özellikle doğu Hıristiyanlarıyla dostane ilişkileri olan Amerikalı dostlarına ve Ermeni Meselesi ile ilgili görünen bazı İsviçrelilere müracaat ettim. Topladığım bu belgelerin tamamı aynı derecede önem taşımamaktadır. Çünkü belgelerde anlatılan ve aktarılan olayların bir kısmı bizzat nakledenler tarafından söylendiği halde, bir kısmı başkaları tarafından bize nakledilmiştir. Bunları bir araya toplayarak düzenleyip sınıflandırdıktan sonra savaşın bitiminde Ermenilerin hal ve durumlarını ıslah için dikkate alınmak üzere kamuoyuna ve tarafsızların gözleri önüne sunmak istedim".

Lord Grey'in buna cevabı kısa olmuştur. Ermenilerin öldürüldüğünü açık bir şekilde göstermekte olan bu belgelerin iletilmesinden dolayı teşekkür

edip bunların sadece kamuoyunu haberdar etmek için değil, gelecek tarihlere kıymetli bir kaynak oluşturacağından yayınlanmasını istediğini bildirmiştir.

Viscount Bryce topladığı bilgilerin doğruluk ve güvenilirliğini ispatlamak için bu haberlerin tamamının bir diğeriyle uyduğunu; örneğin bir İtalya konsolosunun Roma'da, bir kavvasın Mısır'da ve bir Ermeni'nin Amerika'da söylediklerinin hep birbirine uyduğunu ve Danimarka Kızılhaç hemşirelerin ifadelerinin, Osmanlı ülkesine dönmek istedikleri için isimlerinin açıklanmasını istemeyen bir kısım şahısların anlattıklarının da bunları doğruladığını ileri sürmektedir. Osmanlı Devleti'nin Bern Büyükelçiliği aracılığıyla Hariciye Nezâreti'ne gönderilen adı geçen kitabın içindeki belgelerde özellikle Ermeni basınında Osmanlı Hükümeti'nin güya Ermenilere reva gördüğü çeşitli zulümler ve hatır ve hayale gelmedik yolsuzluklardan bahsedilmektedir. Yirmi numaralı belgede, Ermenilerin Osmanlı Devleti'nde karışıklık ve ihtilâl çıkarmak için ne gibi düşünce ve planlar yaptıklarına, Ermeni gönüllü alaylar teşkilatına, Van'da Ermenilerin Türklere nasıl hücum ettiklerine ve Rusları nasıl karşıladıklarına, Türklere nasıl katliam yaptıklarına, silah ve cephanelerine, kazdıkları siperlere, Rusların Van'dan çekilirken Ermeni evlerini nasıl yağmaladıklarına, Rusya'ya göçen Ermenilerden Rus memurlarının istedikleri ve aldıkları paralara ilişkin geniş bilgi verilmektedir. İşte bu itiraflar kendi aleyhlerinde tesirli bir silah olarak kullanılabilceğinden Emniyet-i Umumiye Müdürlüğüne Ermeni olaylarına dair yayınlanmakta olan dergilere bunlardan seçilerek bazı bölümlerin özellikle "*Mavi Kitap*'ın şu sayfasından, falan numaralı belgeden alınmıştır" işaretiyle konularak basılması, hatta Zürih matbaalarında da yayınlanması uygun görülmekte ise de gereğinin yapılması nezâretinizin yüksek görüşlerine bağlıdır.

Arz olunur.

24 Ocak 1917

Zürih Başşehbenderliği'ne memur

Marsilya Başşehbenderi

(İmza)

BOA, HR. SYS, 2874/3

***

Bern Sefâret-i Seniyyesi

979

34

Hariciye Nezâreti'ne

Efendim,

1915 ve 1916 seneleri içinde Osmanlı Devleti'nde meydana gelen Ermeni Olayları hakkında İngiltere Hükümeti tarafından bu kez yayınlanarak parlamento üyelerine dağıtılan ve Zürih Başşehbenderi İsmail Hakkı Bey tarafından alınıp gönderilen bir adet *Mavi Kitap*, kurye Hüsnü Bey vasıtasıyla nezâretinize verilmek üzere takdim edilmiştir.

Arz olunur.

27 Ocak 1917

Bern Sefiri
Fuad Selim

BOA, HR. SYS, 2884/24

**

Bâb-ı Âli

Hariciye Nezâreti

Umûr-ı Siyasiye Müdüriyet-i Umumiyesi

Mühimme Kalemî

Tarih: 17 Şubat 1917

Müsteşarlık makamından Ahmed Rüstem Bey'e özel yazı

Son görüşmemizde İngiltere'de yayınlanan ve Ermeni Meselesi'ni konu alan *Mavi Kitap*'ı incelemeniz için zâtîâlinize sunmuştum.

Haber aldığımızı göre bu kitabın içindekiler arasında, özellikle de yirmi numaralı belgede Osmanlı Devleti'nde karışıklık ve ihtilâl çıkarmak için Ermenilerin ne gibi düşünce ve planlar yaptıklarına, Ermeni gönüllü alayları teşkilatına, Ermenilerin Van'da yaptıkları katliama, Ermenilerin Rus askerlerini nasıl karşıladıklarına, silah ve cephane topladıklarına, siperler kazıp hazır ettiklerine, Rusların Van'dan çekilirken Ermeni evlerini nasıl yağmaladık-

larına ve Rusya'ya göç eden Ermenilerden Rus memurlarının para isteyip aldıklarına dair birçok bilgi bulunmaktadır.

Yukarıda belirtilen bilgilerin önemi açık olduğundan dikkatlerinizi bu yöne çeken bu belge ile bunun gibi bilgileri içine alan diğer belgeler tercüme edildiği zaman kitaptaki sayfalarıyla satırlarının gösterilmesini tüm samimiyetimle rica ederim.

**

Bern Sefâret-i Seniyyesi
1417=186

Bazı yayınlara dair

Hariciye Nâzırı Ahmed Nesimi Bey'e

Efendim,

"Küçük Asya'da Çarlık: Ermeni Meselesi" adı altında bir makaleyi içeren *Revue Internationale* dergisi ekte zâtîâlinize gönderilmiştir. Derginin sahibi Mösyö Waly'nin takma bir isimle yazdığı bu makale sizin yaptığınız uyarılara ve elde edilen ve ulaşılabilen bazı belgelere dayanarak esaslı bir şekilde yayınlandığından içerdiği konular itibarıyla burada ve diğer çevrelerde büyük ve olumlu bir etki meydana getirmiştir. Kazanılan bu değerden lehimize daha fazla istifade etmek üzere adı geçen makalenin bir broşür haline getirilip iki bin adet basılarak gerekli vasıtalarla Petrograd, Stockholm, Lahey ve Kopenhag'da dağıtılması kararlaştırıldığı gibi İngilizce'ye tercüme ettirilip İngiltere'de bazı dergilere de yazılması için meşhur yazar Mösyö Marmaducke Pickthall'e gönderilmiş ve bu şekilde yayınlanması muhtemel görülmüştür.

Diğer taraftan bu makaleye ek olarak "Küçük Asya'da İngiltere" başlıklı ikinci bir makalenin daha hazırlanıp yayınlanması kararlaştırılmıştır. İngiltere'nin bir kısım gizli metodlar, gezginler, misyonerler ve başka yollarla Ermenilerin bulunduğu Osmanlı vilayetlerinde senelerden beri giriştiği entrikalar bilinmektedir. Ancak bu gibi yayınları destekleyecek elde resmî belge ve bilgiler bulunmadığından bu konu tarafınızca da uygun görüldüğü takdirde gerek Hariciye Nezâreti'nde gerek ilgili dairelerde mevcut bulunan belirtilen

konulara dair resmî bilgi ve belgelerden uygun görülenlerin tarafımıza gönderilmesi hususunda yardımlarınızı istirham ederim.

8 Haziran 1917

Bern Büyükelçisi
Fuad Selim

**

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Umûr-ı Siyasiye Müdüriyet-i Umumiyesi
Mühimme Kalemi
23 Haziran 1917

Gizli

Dahiliye Nezâreti'ne

Revue International dergisinin sahibi Mösyö Waly'nin "Küçük Asya'da Çarlık ve Ermeni Meselesi" başlığı altında takma isimle yazmış olduğu makale Bern Büyükelçiliği'nin yaptığı uyarılara ve elde edilen bazı belgelere dayanılarak esaslı bir şekilde yayınlandığı için içerdiği konular itibarıyla İsviçre ve diğer çevrelerde büyük ve olumlu bir etki meydana getirmiştir. Taşındığı bu önemden lehimize daha fazla yarar sağlamak üzere adı geçen makalenin bir broşür haline getirilip iki bin adet basılarak gerekli vasıtalarla Petrograd, Stockholm, Lahey ve Kopenhag'da dağıtılması kararlaştırıldığı gibi İngilizce'ye tercüme ettirilerek İngiltere'de bazı dergilere de yazılmak üzere meşhur yazar Mösyö Marmaducke Pickthall'e gönderilmiş ve bu şekilde yayınlanması muhtemel görülmüştür. Diğer taraftan bu makaleye ek olarak "Küçük Asyada İngiltere" adıyla ikinci bir makalenin daha hazırlanıp yayınlanması kararlaştırılmıştır. İngiltere'nin bir kısım gizli metodlar, gezginler, misyonerler ve diğer yollarla Ermenilerin bulunduğu Osmanlı vilayetlerinde senelerden beri giriştiği entrikalar bilinmektedir. Ancak bu gibi yayınları destekleyecek resmî belge ve bilgiler elde bulunmadığından bu konuya dair bizde var olan resmî bilgi ve belgelerden uygun görülenlerin gönderilmesi Bern Büyükelçiliği tarafından istenmişti.

Çoğaltılacağı bildirilen broşürden yeterli miktarda gönderilmesi gereği cevap olarak yazıldığından geldiği zaman size takdim edilecektir.

"Küçük Asya'da İngiltere" başlığıyla hazırlanıp yayınlanmasına karar verildiği bildirilen makale için istenen resmî bilgi ve belgelerin yukarıda adı geçen büyükelçiliğe bildirilmek üzere Hariciye Nezâreti'ne gönderilmesi konusunda gerekli yerlere emir verilmesi Dahiliye Nezâreti'ne bağlıdır.

BOA, HR. SYS, 2874/3

57

Bâb-ı Âli
Dahiliye Nezâreti
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti

Gayet mühim ve bir dakika bile geciktirilmesi uygun değildir.

*Edirne, Erzurum, Adana, Ankara, Aydın, Bitlis, Hüdâvendigâr,
Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya, Mamuretülaziz,
Musul, Van Vilayetlerine, Urfa, İzmit, Kütahya, Karahisar-ı Sâhib,
Ayntab, Bolu, Canik, Çatalca, Karesi, Kale-i Sultaniye, Mentеше,
Teke, Kayseri, Erzincan, Eskişehir, Niğde, Maraş Mutasarrıflıklarına*

İngiliz Fevkalâde Komiserliği'nden alınan yazıda tutuklu Ermenilerin hâlâ salıverilmediği, İngiliz subayları tarafından henüz ziyaret edilmeyen yerlerde bir takım Ermeni tutuklularının bulunduğu düşüncesinin de şu anki durumun zorluğunu daha da artıracak bir halde olduğu bahanesiyle Ermenilerin bir an önce serbest bırakılmaları kesin bir şekilde istenmektedir. Ermeni esirleriyle, siyasî suçları sebebiyle sanık olarak tutuklu bulunduran veya idarî bir kararla şuraya buraya gönderilmiş olan kişilerin, Müslüman aileleriyle resmî ve özel kurumlarda bulunan Ermeni yetimleri ile kız ve kadınlarının 18, 19, 21 Ekim 1918, 5 Kasım 1918, 5 Aralık 1918 ve 18 Ocak 1919 tarihli şifre telgraflarla tebliğ edildiği üzere tamamen serbest bırakılmaları için kesin emir verilmiştir. Aksi bir durum kötü sonuçlar doğuracağından en küçük bir ihmal-

de kesinlikle cezalandırılacağını biliniz. Durumu özellikle kendiniz takip etmeniz ve sonucunu en geç üç gün içerisinde bildirmeniz istenmektedir.

22 Ocak 1919

Dahiliye Nâzır Vekili
(İmza)

BOA, DH. ŞFR, 95/212

58

**Meclis-i Vükelâ Müzâkerâtına
Mahsus Zabıtname
23 Ocak 1919**

Konunun Özeti

İtilâf Devletleriyle yapılmış olan Mütareke hükümlerine göre cepheleerde esir alınan ve herhangi bir siyasî suçtan sanık olarak tutuklu bulunan veya idarî bir kararla şuraya buraya sürülen Ermenilerin serbest bırakılmaları gerektiği hususunda Adliye Nezâreti'ne gelen yazı ile bu konuda yapılan bilgi alışverişlerini anlatan bazı ifadelere nasıl işlem yapılacağına ilişkin Hariciye Nezâreti'nden gelen 18 Ocak 1919 tarihli yazı okunmuştur.

Kararı

Tezkirenin muhtevasında anlaşıldığı üzere, Mütareke'nin 4. maddesinde: "İtilâf Devletleri'ne mensup harp esirleri ile Ermeni esir ve tutukluları İstanbul'da toplanacak ve kayıtsız, şartsız İtilâf Devletleri'ne teslim edileceklerdir." diye yazılı olması, adi suçlardan hüküm giymiş olanların da serbest bırakılmalarını gerektirmediği halde, İngiliz Fevkalâde Komiserliği'nden her gün alınan notalarda: "yukarıda sözü edilen maddenin bağlı oldukları devlete vermiş olduğu açık haktan ötürü her ne sebeple olursa olsun ceza ve tutuklevlerinde hapis bulunan Ermenilerin tamamının İstanbul'a getirilip İngilizlere teslim edilmesinin" istenmekte olduğu ve en son alınan notada ise: "söz konusu mahpus ve tutukluların 7 gün içerisinde teslim edilmesinin" istendiği bildirilerek ne şekilde hareket edilmesi gerektiği sorulmaktadır. Kanun güç ve geçerliliği-

ne sahip söz konusu 4. madde hükmüne göre savaş sırasında esir edilen veya idarî olarak tutuklanan bütün Ermenilerin İngilizlere teslim edilmesi gereği çok açık olmakla beraber sayılanlar dışında kalan mahbus ve tutukluların serbest bırakılmaları durumunda, her ne sebeple olursa olsun bütün Ermeni mahpus ve tutukluları serbest bırakılacak; bunun örnek gösterilmesi sonucunda da diğer milletlere mensup bütün mahpus ve tutukluların serbest bırakılmaları gerekecektir. Çok açıktır ki, böyle bir durum hem memleketin iç güvenliği üzerinde zararlı etkiler meydana getirecek hem de Osmanlı mahkemelerinin yargı hakkı üzerinde çok büyük etkileri olacaktır. Bizce kabul edilemez olan bu gibi durumların ortaya çıkmasına İtilâf Devletleri tarafından da izin verilmeyeceği ümit edildiğinden, Mütareke'nin söz konusu maddesi hükmüne göre serbest bırakılması gereken Ermenilerin, savaş sırasında esir edilen veya idarî olarak tutuklanıp hapsedilenlerle sınırlandırılması için İngiliz mümessili nezdinde gerekli girişimlerde bulunulması ve elde edilecek sonucun bildirilmesinin Hariciye Nezâreti'ne tebliği uygun görülmüştür.

(Meclis-i Vükelâ üyelerinin imzaları)

BOA, MV, 214/28

59

İstanbul Vilayeti

Mektupçuluğu

Umumî: 509

Hususî: 114

*İngiliz Teftiş Heyeti tarafından tutukevinden
alınan Rum, Ermeni ve yabancı uyruklu
hükümlüler hakkında*

Dahiliye Nezâreti'ne

Efendim,

İngiliz Teftiş Heyeti tarafından tedavi amacıyla hastanelere gönderilmek üzere tutukevinden alınan Rum, Ermeni ve yabancı uyruklu 44 erkek ve kadından çoğunun söz konusu heyet tarafından serbest bırakıldıklarının, iddia

sahipleri tarafından yapılan başvurudan anlaşıldığı tutukevi müdürlüğünden bir yazı ile bildirilmiştir.

Bilgilerinize arz olunur.

20 Ocak 1919

İstanbul Valisi

Yusuf Ziya

**

Dahiliye Nezâreti
Mebânî-i Emîriyye ve
Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti
25 Ocak 1919

Hariciye Nezâreti'ne

İngiliz Teftiş Heyeti tarafından tedavi amacıyla hastanelere gönderilmek üzere tutukevinden alınan Rum, Ermeni ve yabancı uyruklu 44 erkek ve kadından çoğunun söz konusu heyet tarafından serbest bırakıldıklarının, iddia sahipleri tarafından yapılan başvurudan anlaşıldığı İstanbul Vilayeti'nden bildirilmiştir. Bu kişilerin, hastalıklarının tedavi edilmesi insanî bir görev kabul edildiği için, hastanelere yerleştirilmek üzere çıkarılmışlardır. Aralarında adam öldürenler, yaralayanlar ve hırsızlar bulunduğu halde bunların serbest bırakılmaları tabii olarak güvenliği etkileyecektir. Bu konuda ilgililer nezdinde girişimlerde bulunulması ve sonucun bildirilmesi.

BOA, DH. MB. HPS, 109/9

60

Bâb-ı Âlî
Dahiliye Nezâreti
İdare-i Umumiye-i Dahiliye Müdüriyeti
Umumî: 16680

Çok âcil

Mamuretülaziz Vilayeti'ne

Mütareke hükümlerine aykırı olarak bugün Harput'ta hapiste bulunduğu ifade edilen ve bir zamanlar Osmanlı Hükümeti tarafından Harput'a sürü-

len 21 yaşında Bağdatlı Şakir Vartan İskender adlı Ermeni'nin serbest bırakılması ve Harput'a kadar beraberinde annesi olduğu halde kendisinin Musul'a gönderilmesi ile ilgili olarak 8 Şubat 1919 tarihinden önce İngiltere Fevkalâde Komiserliği'ne bilgi verilmesi adı geçen komiserliğin isteği üzerine Hariciye Nezâreti tarafından bildirilmiştir. Gereğinin âcilen yapılarak sonucunun 8 Şubat 1919 tarihinden önce bildirilmesi.

5 Şubat 1919

Dahiliye Nâzır Vekili
(İmza)

BOA, DH. ŞFR, 96/74

61

Meclis-i Vükelâ
Müzâkerâtına Mahsus Zabıtnâme
Sıra Numarası: 68
10 Şubat 1919

Konunun Özeti

Tehcir edilmiş Ermenilerle Rumlara ve Osmanlı tebaasından olsun olmasın genel olarak Hıristiyanlara ait olup hükümet tarafından el konulan ve terk edilmiş mallar hesabına katılarak başkasına satılan veya başkasına verilmiş olan ev, tarla, dükkân, sandal, gemi vesair bütün mülklerin ve taşınır veya taşınmaz malların sahipleri ortaya çıktıkça hemen kendilerine geri verilmesi, bunun yanı sıra bir de devletçe tazminat ödenmesi, bunları satın almış olanlara satış bedelinin hükümet tarafından geri verilmesi İngiliz memurları tarafından Mütareke Komisyonu'ndan ısrarla istenmektedir. Bu konuda Osmanlı memurlarınca sorun çıkarılmaması için bunların şartları ve geri verme şekillerini içeren bir talimat kaleme alınması Mütareke Komisyonu'na teklif edilmiştir. Yine bu cümleden olarak Yunanistan tebaasından Nikolas Deniyos'a ait iken terk edilmiş mallardan sayılarak hükümet tarafından müzayedeye çıkarılarak ilmiye sınıfından bir kişiye satılmış olan Büyükdere Caddesi'nde

sekiz numaralı ev ile Trilya (Zeytinbağı) Limanı'nda Osmanlı tebaasından Yorgi Aristodli'ye ait olup Nazmi Bey adında biri tarafından aynı şekilde satın alınmış olup şu anda Haliç'te demirli bulunan çekdirmenin derhal sahiplerine geri verilmesi istenmektedir. Bu konularda bazı ifadeleri içeren Hariciye Nezâreti'nin 5 Şubat 1919 tarih ve 79 numaralı yazısı okunmuştur.

Kararı

Yukarıda belirtilen Büyükdere Caddesi'ndeki ev hakkında ilgili daire-since gerekli işlemlerin yapılması uygundur. Çekdirme işinin de ilgisi sebebiyle araştırılarak sonucunun bildirilmesi hususunun Bahriye Nezâreti'ne yazılması ve sonuçtan Hariciye Nezâreti'ne bilgi verilmesi kararlaştırılmıştır.

(Meclis-i Vükelâ üyelerinin imzaları)

BOA, MV, 214/68

62

İdare-i Umumiye-i Dahiliye Müdüriyeti

4 Şubat 1919

Şifre

Nâzır Vekili İzzet Bey'den İzmit Mutasarrıfı Süreyya Bey'e

İzmit, Karamürsel ve Değirmendere havalisinde bazı Müslüman çetelerinin Rum ve Ermeni ahaliye saldırıp tehdit ettiklerine dair şikâyette bulunduğu İngiltere Büyükelçiliği'nden bir kere daha bildirilmektedir. Bundan dolayı âcilen araştırmalarda bulunulup bunları yapanların yakalanarak haklarında Kanunî işlemlerin yerine getirilmesi ve sonucunun Yalova taraflarında eşkıyalık yaptıkları haber verilen çeteler hakkındaki 29 Ocak 1919 tarihli yazının cevabı ile birlikte bir an önce bildirilmesi önemle tebliğ olunur.

**

Bâb-ı Âlî
Dahiliye Nezâreti
Şifre Kalemi
Şifreli Telgraf
Çıkış yeri: İzmit

30 Ocak 1919 tarihli yazıya cevaptır: Mustafa ve Bahri Beyler ile Batumlu Ahmed'in başkanlığında bir çete bulunmadığı ve Ermeni köylerine hiçbir saldırı ve tehdit olmadığı Yalova Kaymakamlığı'ndan bildirilmiştir. Eşkıyalık olaylarının hepsi nezâretinize arz olunmaktadır. 4 Şubat 1919 şifreli telgrafınızda sözü edilen saldırılar olmamıştır. Söz konusu şikâyetin yalnızca memleketin asayişini bozmak ve kendi hayatlarının tehlikede olduğunu göstererek İtilâf Devletleri'nin fiilî müdahalesini sağlamak amacına ve düzmece bir plana dayanan açık bir yalan olduğunda kuşku yoktur. Bununla beraber bu ikinci iddia üzerine de araştırmalar yapılmakta olup sonucunun ayrıca bildirileceği arz olunur.

5 Şubat 1919

Mutasarrıf
İbrahim

**

Telgraf
Devlet-i Osmaniyye
Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti
Çıkış yeri: İzmit

Dahiliye Nezâreti'ne

5 Şubat 1919 tarih ve 33 numaralı şifreye ektir: Liva dahilinde bugün silahlı olarak eşkıyalık yapan Müslüman ve Hıristiyan çetesi bulunmadığı, ayrıca yeniden yapılan araştırmalarda İzmit, Değirmendere ve Karamürsel havalisinde de Müslümanlar tarafından Rum ve Ermenilere karşı saldırı ve tehditlerde bulunulmadığı ortaya çıkmıştır. Daha önce arz edildiği gibi bu konuda yapılan şikâyetler yalandan ibarettir.

16 Şubat 1919

Mutasarrıf
İbrahim

BOA, DH. İUM, 19-5/1-31

Bâb-ı Âli
Hariciye Nezâreti
Kalem-i Mahsus
13974
169

Dahiliye Nezâreti'ne

Efendim,

Bir Ermeni'nin öldürülmesinden dolayı zanlı olarak adliyece tutuklanan İhtiyat Zabıtlığı'ndan terhis edilmiş Minas Minasyan adlı kişinin hemen serbest bırakılarak hapsedilmemesi Halep'teki İngiliz kumandan adına Binbaşısı Mimyos tarafından istenmektedir. Kanuna uygun olarak adliyece tutuklanan bu kişinin mülkî idarece tutuklanmasına veya serbest bırakılmasına müdahale edilemeyeceği tabii ise de İngilizler tarafından yetkilerinin dışına çıkılarak yapılan bu gibi kanun dışı tekliflere karşı nasıl bir işlem yapılması gerekeceği Urfa Mutasarrıflığı'ndan 25 Ocak 1919 tarihli şifre telgrafla sorulmaktadır. Bunun üzerine konu hakkında İngiliz Fevkalâde Komiserliği'ne yapılan müracaata cevap olarak gelen yazıda adı geçen kişi derhal serbest bırakılmadığı takdirde Osmanlı Hükümeti'nin sorumlu sayılacağı belirtilerek meselenin halledilmesi için kesin emir verilmesi istenmektedir. Gereğinin yapılması tarafınıza bırakılmıştır.

23 Şubat 1919

Hariciye Nâzırı
Mustafa Reşid

BOA, DH. MB. HPS, 109/22

Bâb-ı Âli
Dahiliye Nezâreti
Şifre Kalemi

5 Şubat 1919 tarihli telgrafa ektir:

İngilizler tarafından Lapseki Hapishanesi 15 Şubat, Bayramiç Hapishanesi 20 Şubat, Ezine Hapishanesi de 24 Şubat 1919 tarihlerinde gezilip kont-

rol edilmiştir. İngilizler Ezine Hapishanesi'nin şu anki durumundan memnun olduklarını söylemişlerdir. Lapseki'ye gelen heyet hapishanede bulunan iki Ermeni ile bir Rum'un salıverilmesini istemiştir. Ancak o sırada kaymakam vekili ve savcının bulunmamasından dolayı istekleri yerine getirilememiştir. Heyet dönmeden önce, bu tutukluları üç gün sonra isteyeceklerini, taleplerinin ardından jandarma aracılığıyla gönderilmesini bildirmişlerdir. Geçen gün sorulduğunda henüz böyle bir istekte bulunulmadığı anlaşılmıştır. Gerek bu üç tutuklunun ve gerek diğer hapishanelerde bulunan Hıristiyan tutukluların salıverilmesi isteğine karşı nasıl bir yol izleneceğinin bildirilmesi arz olunur.

26 Şubat 1919

Çanakkale Mutasarrıfı
Vehhab

BOA, DH. MB. HPS, 109/30

65

Bâb-ı Âlî

Dahiliye Nezâreti

Aşâir ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi

İhsâiyât ve Memurîn Şubesi

Umumî: 35850

Kişiyeye özel acele şifre

*Edirne, Erzurum, Adana, Ankara, Aydın, Bitlis,
Hüdâvendigâr, Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya,
Mamuretülaziz, Van Vilayetlerine Eskişehir, Urfa, İçel, İzmit,
Bolu, Teke, Canik, Çatalca, Karahisar-ı Sâhib, Kale-i Sultaniye,
Karesi, Kayseri, Kütahya, Maraş, Menteşe, Niğde Mutasarrıflıklarına*

İngiliz siyasî temsilcisinin ısrarlı taleplerinden dolayı aşağıdaki konuların âcilen araştırılarak bildirilmesi gereklidir:

1- Rum ve Ermeni ahali gönderilen köylerin yaklaşık yerlerini ve bunların bağlı oldukları kaza ve nahiyeleri gösteren bir kroki düzenlenerek Rum ve Ermeni köyleri özel birer işaret ile ayırt edilecektir.

2- Krokide gösterilecek her köyden çıkarılan Rum ve Ermenilerin ayrı ayrı yaklaşık miktarını gösteren bir cetvel.

3- Her köye şimdiye kadar geri dönen ahalinin yaklaşık miktarını gösteren aynı şekilde bir cetvel.

4- Vilayet ve liva içerisinde şu anda nerelerde, ne kadar ve nereli Rum ve Ermeni muhaciri bulunduğunu gösteren ve memleketlerinin bağlı bulunduğu kaza ve nahiyeler de belirtmek üzere yine aynı şekilde bir cetvel.

5- Ahalisi çıkarılan köylerde oturulmaya müsait bulunan evlerin miktarı ile buralardaki Müslüman muhacir ve mültecilerin miktarı hakkında aynı şekilde bir cetvel.

6- Bu bilgiler her müstakil liva ve vilayette toplanıp cetveller bu merkezlerde tasnif edilerek en geç on beş gün içinde kroki ve özetleri gönderilecektir.

Bu bilgilerin istisnasız vilayet ve livanın bütün olaylarını bir arada göstermesi gereklidir. Herhangi bir yerin gösterilmemesi büyük sakıncalar doğuracaktır. Bu sebeple bilgilerin her taraftan alınmasına özen gösterilerek bütün bilgiler geldikten sonra kroki ve cetvellerin düzenlenmesine son derece dikkat edilecektir.

4 Mart 1919

Nâzır Vekili
(İmza)

BOA, DH. ŞFR, 97/42

66

Bâb-ı Âlî
Dahiliye Nezâreti
Aşâir ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi
İskân Şubesi
Umumî: 36138

Kişiyeye özel âcil şifre

Hüdavendiğâr Valiliği'ne

Yerlerine dönen Rum ve Ermeni mültecilere ait malların geri verilip verilmediğini, evlerine yerleştirilip yerleştirilmediklerini ve başka konuları

araştırmak üzere bugünlerde iki Osmanlı memurunun da içinde bulunduğu bir İngiliz heyetinin merkeze bağlı yerlere veya merkeze gelmesi kararlaştırılmıştır. Buna göre durumdan gizli ve âcil olarak merkeze bağlı memurların haberdar edilerek heyet müracaat ettiğinde emirler ve tebliğ hükümleri çerçevesinde gerekli yardım ve kolaylığın sağlanması.

16 Mart 1919

Nâzır adına
Müsteşar
Keşfi

BOA, DH. şFR, 97/156

67

Dahiliye Nezâreti
Umûr-ı Mahalliye-i Vilayet Müdüriyeti
25 Mart 1919

Mösyö Smith'in 25 Mart 1919 tarihli toplantıda söylediği sözler ve nâzırın emir ve müsaadesi üzerine yazılmıştır.

Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'ne

Rum ve Ermeni yetimlerinin yerleştirilip tedavi edilmelerinde kullanılmak üzere, adresleri ekteki pusulada yazılı evlerin teslim edilmesi İngiliz Siyasî Mümessilliği tarafından istenmektedir. Durumun derhal ilgili yerlerin güvenlik görevlilerine bildirilmesini ve sonuç hakkında Dahiliye Nezâreti'ne bilgi verilmesini rica ederim.

Ek Pusula

1- şişli, Büyükdere Caddesi, Tramvay İstasyonu'nda eski 47 numaralı ev. Sahibi: Dişçi Yovanidis. Boştur.

2- Pangaltı Karakolu karşısında Kaymakam Esad Bey'in evi. Boştur.

3- İhlamur Caddesi'nde 14-16 numaralı ev. Sahibi: Haşim Bey. Kiracı-
sı: Ayândan İbrahim Bey.

BOA, DH. UMVM, 158/61

68

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Kalem-i Mahsus
14445-270

Dahiliye Nezâreti'ne

Efendim,

İngiltere Fevkalâde Komiserliği'nden alınan 14 Mart 1919 tarih ve 1037 numaralı notada Cezire-i İbn-i Ömer'de meydana gelen olayların hoşnutluk uyandırmadığı konusunda bağlı bulunduğu hükümet tarafından dikkatinin çekildiği, el-Cezireli bazı Arap ve Ermeni ileri gelenlerinin hapiste oldukları, Dicle yoluyla gelip Musul'da toplanan erzaka el konulduğu, Osmanlı memurlarının Kürtler ile eli silah tutan herkesi silahlandırdıkları, son derece ciddi anlaşılması gereken bu meselelerde sorumluluğu belli olan memurların çağırılıp tutuklanmalarının istenmesi konusunda kendi hükümetinden emir aldığı ifade edilmektedir. Bu sebeple de gerek yukarıda bahsedilen ve gerek Mütareke hükümlerine açıkça aykırı davranışlarda bulunan sorumlu memurların çağırılması ve yukarıda adı geçen şahısların hemen salıverilmeleri talep ve rica edilmektedir. Gereğinin hemen yapılarak sonucunun bildirilmesi konusunda bu yazı yazılmıştır.

17 Mart 1919

Hariciye Nâzırı adına
Müsteşar
(İmza)

**

Dahiliye Nezâreti
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
23 Mart 1919

*Dahiliye Nâzırı Cemal Bey'den Van, Bitlis,
Diyarbakır Vilayetleriyle Urfa ve Antep Mutasarrıflıklarına*

İngiltere Fevkalâde Komiserliği'nden alınan notada Cezire-i İbn-i Ömer'-de meydana gelen olayların pek de hoşnutluk uyandırmadığı konusunda bağılı bulunduğu hükümet tarafından dikkatinin çekildiği, el-Cezireli bazı Arap ve Ermeni ileri gelenlerinin şu anda hapiste oldukları, Dicle yoluyla gelip Musul'da toplanan erzaka el konulduğu, Osmanlı memurlarının Kürtler ile eli silah tutan herkesi silahlandırdıkları ve son derece ciddi anlaşılması gereken bu meselelerde sorumluluğu belli olan memurların çağırılıp tutuklanmalarının istenmesi konusunda kendi hükümetinden emir aldığı ifade edilmektedir. Bu sebeple gerek yukarıda bahsedilen ve gerekse Mütareke hükümlerine açıkça aykırı olan fiilleri yapan sorumlu memurların çağırılması ve yukarıda adı geçen şahısların hemen salıverilmelerinin istendiği Hariciye Nezâreti'nden bildirilmektedir. Hükümetin içişleri ile ilgili görevlerinin en önemlisi memleketin emniyet ve asayişini bozulmaktan korumaktan ibarettir. Bu amacın gerçekleştirilmesi için bütün gayretlerin gösterildiği bir sırada isterse en basit bir meseleden bile olsa dikkat çekecek ve itirazı gerektirecek durumların ortaya çıkması asla uygun olmadığından hemen soruşturma yapılarak bu gibi şahıslar varsa hemen serbest bırakılmalıdır. Erzaklara el konulması ve ahalinin silahlandırılması meselelerinde de Mütareke hükümlerine dikkat edilmelidir.

**

Bâb-ı Âli
Dahiliye Nezâreti
Şifre Kalemi
Çıkış yeri: Diyarbakır

24 Mart 1919 tarihli yazıya cevaptır:

Cezire-i İbn-i Ömer adı iki nehir arasına verildiği için Basra'ya kadar uzar. Bunun başlangıcı Mardin livasına bağlı Cizre kazasıdır. Gerek belirtilen

kaza içerisinde ve gerek vilayetin başka yerlerinde herhangi bir kişinin silahlandırılması tarzında bir düşünce ve inanış kesinlikle yoktur ve olamaz. Cizre'de Arap ve Ermeni ileri gelenlerinin tutuklanması, baskı yapılması ve erzaklara el konulması olayları da vilayet tarafından bilinmemektedir. Gerçekleşme ihtimali de uzaktır. Bununla birlikte bu iki noktaya özellikle dikkat çekerek âcilen Mardin Mutasarrıflığı'na sordum. Alacağım kesin cevabı ayrıca bildireceğim.

24 Mart 1919

Vali Vekili
Mustafa

**

Dahiliye Nezâreti
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
26 Mart 1919

*Âcilen bugün temize çekilip gönderilmesi
nâzır beyin emirleridir.*

*Dahiliye Nâzırı Cemal Bey'den
Hariciye Nâzırı Ferid Paşa'ya*

Kalem-i Mahsus'un ifadesiyle gelen 17 Mart 1919 tarih ve 14445-270 numaralı nezâret yazınıza cevaptır: Cezire-i İbn-i Ömer'de meydana geldiği İngiltere Fevkalâde Komiserliği'nden iddia edilen olaylar hakkında hemen araştırma yapılarak tutuklu şahıslar var ise derhal salıverilmesi, erzaklara el konulması ve ahalinin silahlandırılması meseleleri de son derece dikkat çektiğinden kanunlara aykırı durumların olmasına fırsat tanınmayarak hemen bilgi verilmesi Van, Bitlis, Diyarbakır Vilayetleriyle Urfa ve Antep Mutasarrıflıklarına tebliğ edilmiştir.

Cezire-i İbn-i Ömer denilen bölgenin başlangıcı olan Cizre kazasında ve vilayetin diğer bölümlerinde ahalinin silahlandırılmasının, Arap ve Ermeni ileri gelenlerinin tutuklanıp baskı yapılmasının ve erzaklara el konulmasının uzak bir ihtimal olduğuna dair Diyarbakır Valiliği'nden cevap olarak ge-

len telgrafın sureti ekte sunulmuştur. Diğer yerlerden gelecek cevaplar da ayrıca bildirilecektir.

Arz olunur.

**

Dahiliye Nezâreti
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
5 Nisan 1919

Dahiliye Nâzırı Cemal Bey'den
Hariciye Nâzırı Ferid Paşa'ya

26 Mart 1919 tarihli yazıya ektir: Cezire-i İbn-i Ömer'de meydana geldiği İngiliz Fevkalâde Komiserliği'nden iddia edilen olayların hiçbirinin gerçekleşmediğine, erzak vesaireye el konulmadığına, tutuklu Ermeni ve Arap bulunmadığına dair Van ve Diyarbakır vilayetlerinden cevaben ve ek olarak gelen telgrafların suretleri ekte sunulmuştur. Diğerlerinden alınacak cevaplar ayrıca gönderilecektir.

BOA, DH. EUM. AYŞ, 9/71

69

Bâb-ı Âfî
Dahiliye Nezâreti
Şifre Kalemi
Çıkış yeri: Ankara

Ermeni muhacirlerinin durumlarının iyileştirilmesi ve diğer konuların da âcilen temini ve bildirilmesi Yozgat Mutasarrıflığı'na önemle tebliğ edilmiştir. Ancak Yozgat için yapılan istek üzerine önceden verilen 100 bin kuruşluk ödenek 1918 senesine aittir. Bu da sene sonu olması dolayısıyla harcanmamıştır. Bu sebeple mevcut tohumluk da bulunmadığından ihtiyaç sahibi çiftçilerin tohumluk ihtiyacı için 1919 senesine ait olarak Ziraat ve Ticaret Nezâreti'nden istenen 500 bin kuruşluk havale gönderildiği takdirde sadece Boğazlıyan ile sınırlı kalınmayacağını, her tarafta artan ve tüm şiddetiyle devam eden bu genel tohumluk ihtiyacının temin edilebileceğinin ve başka

bir temin şeklinin olmadığına adı geçen nezârete sizin tarafınızdan da bildirilmesini arz ederiz.

6 Nisan 1919

Vali
Muhyiddin

**

Âcil

Ticaret ve Ziraat Nezâreti'ne

Boğazlıyan kazasına geri dönen Ermeni muhacirlerin yiyecek ve tohumluk ihtiyaçlarının sağlanmadığının İngiltere Fevkalâde Komiserliği'nden bildirilmesi üzerine âcilen araştırılarak tohumluk ve yiyecek ihtiyaçlarının hemen sağlanması Ankara Vilayeti'ne yazılmıştı. Ermeni muhacirlerin yiyecek ve tohumluk ihtiyaçlarının sağlanması hakkında Yozgat Mutasarrıflığı'na önemle tebligat yapıldığı, ancak adı geçen liva için daha önce istekte bulunulması üzerine verilen 100 bin kuruşluk tahsisatın 1918 yılına ait olduğu, sene sonu olması sebebiyle bu tahsisatın kullanılmadığı, fakat hazır tohumluk da olmadığından ihtiyaç sahiplerinin öncelikle tohumluk ihtiyaçları için 1919 senesine ait olarak nezâretinizden istenilen 500 bin kuruşluk havale gönderildiği takdirde yalnız Boğazlıyan'la sınırlı olmayıp her tarafta bütün şiddetiyle devam eden tohumluk ihtiyacının karşılanabileceği Ankara Vilayeti'nden cevap olarak bildirilmiştir. İstenilen havalenin âcilen gönderilerek sonucundan nezâretimize bilgi verilmesi.

**

Ankara Vilayeti

Aded: 18653/427

Özet: Ermeni malları ve taşınmazları hakkında cevap

Dahiliye Nezâreti'ne

Efendim,

Dahiliye Nezâreti'nden gelen 3 Nisan 1919 tarih ve 68 numaralı telgrafta cevaptır:

Geride dönen Ermenilerin taşınmaz mallarından geride kalanları aynen kendilerine verilip tamamı yerleştirilmiştir. Tarlalarından zamanında ekilmiş olanları ya ortağa bağlanmış veya kiraya sayılarak kira bedelleri kendilerine verilmektedir. Ekilememiş olanları ise aynen kendilerine geride verilmektedir. Taşınır mallarından hükümetin bilgisi dahilinde satılmayıp el konulan ve şu anda mevcut bulunanları da sahiplerine geride verilmektedir. Hükümet tarafından satılıp paraya çevrilen malların karşılığı veya zamanında hükümet tarafından kiralanıp parası alınan taşınmaz malların kiralaları şimdilik maliyedeki para darlığı sebebiyle sahiplerine verilememektedir. Müslümanların yanında bulunan kadınlardan 20 yaşından küçük olanlar arzularına bakılmadan derhal akraba veya eşlerine teslim edilmektedir. 20 yaşın üstünde olanlar ise bu konuda yayınlanan genel tebliğ uyarınca serbest bırakılarak vicdanlarının arzusuna göre gereği yerine getirilmektedir. Mart ayına kadar olan yiyecek ihtiyaçları karşılanmış, Nisan ayının yiyecek ihtiyacı da dağıtılmaktadır. Tohumluk için gönderilen 100 bin kuruşluk havale ile alınan 32 bin kilo tohumluktan 16.200 kilosu 17 Ermeni köyüne dağıtılmıştır. Haberleşme sırasında Boğazlıyan Kaymakamlığı'ndan gelen cevabî yazı üzerine arz olunur.

12 Nisan 1919

Ankara Valisi
(Mühür)

BOA, DH. UMVM, 159/65

70

Dahiliye Nezâreti
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
Kalem Numarası: 120
14 Nisan 1919

Önemli ve âcildir.

Dahiliye Nezâreti'nden
Hariciye Nezâreti'ne

Görevli olarak silah taşımaya izinli ve hatta mecbur olan Akhisar Nâhiye Müdürü Abdülkerim ve Bolu'ya bağlı Göynük Kazası Jandarmanın Takım

Kumandanı Mülâzım-ı Evvel Fehmi Efendilerin taşıdıkları revolverler Arifiye İstasyonu'nda bulunan İngiliz Müfrezesi askerleri tarafından zorla alınıp el konulmuştur. Arifiye'de bakkallık eden İran tebaasından Hacı Hüseyin bin Hacı Gaffar'ın dükkânından bir İngiliz çavuşu 16, ertesini gün de bir İngiliz askeri silah gösterip ölümle tehdit ederek zorla ve ücretini ödemedi 17 yumurta almışlardır. Adapazarı İstasyonu'ndaki İngiliz askerleri sadece Ermeniler tarafından yapılan iddialar üzerine Müslüman ahalinin ev ve dükkânlarına kendi başlarına girerek Ermenilerin sahibi olduklarını iddia ettikleri eşyaları alarak kendilerine vermişlerdir. Bunlara dair İzmit Mutasarrıflığı'ndan gönderilen iki adet zabıt tutanağı ile Adapazarı ve Arifiye polis memurlarının raporlarının suretleri ekte sunulmuştur. muhtevalarına göre gereği yapılarak sonucunun bildirilmesi konusunda yüksek müsaadeleriniz beklenmektedir.

Arz olunur.

BOA, DH. EUM. 5. Şb, 78/46

71

Bâb-ı Âli
Dahiliye Nezâreti
Mebânî-i Emîriye ve
Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti
Numara
Umumî: 9722
Hususî: 278

Sadâret Yüksek Makamı'na

Arz

23 Ocak 1919 tarihli ve 9567 numaralı yazımıza ektir:

İtilâf Devletleriyle yapılan Mütareke'nin 4. maddesinde İtilâf Hükümetleri'ne mensup savaş esirleri ile Ermeni esir ve tutuklularının İstanbul'da toplanarak kayıtsız ve şartsız adı geçen hükümetlere teslim edileceği açıkça be-

lirtilmiştir. Bunun uygulanmasında bazı istisnâ işlemler yapılması normal ise de İtilâf kuvvetleri mevcut bölgenin durumundan faydalanarak sadece 4. maddede yazılı hususları uygulamaya koymakla kalmayıp hırsızlık ve adam öldürme gibi suçlardan dolayı hüküm giymiş olan Rum ve Ermenilerin ceza ve tutukevlerinden çıkarılmalarına bizzat kalkışmışlardır. İtilâf güçlerinin kural dışı yapmaya giriştikleri bu işlem aslında herhangi bir hakka dayanmamaktadır. Bununla birlikte uygulamada Mütareke'nin sözkonusu 4. maddesine atfedilecek bir dayanak noktası gösterebilirler ise de bu maddenin hükmünün anlaşma imzalandığı sıradaki durumla sınırlı olması ve bundan sonra meydana gelecek suç ve olayları işleyenleri içine alması mantık kuralları gereği iken şimdi bu uygulama yaygınlaştırılıp sürdürülerek anlaşmadan sonra suç işleyen Hıristiyanların neredeyse tamamı tutukevlerinden salıverilme noktasına gelmiştir. Buna örnek ise eski Edirne Valisi Halil Bey'in oğlunu insanların gözü önünde öldüren ve suçüstü yakalanan katilin tutukevinden bırakılmasıdır. Bu gibi uygulamalarla hukuk ve adalet sürekli olarak ihlâl edilmektedir. Bu durum mahkeme kararlarının yok sayılmasına, kanun hükümlerinin durdurulmasına sebep olacağından ve bu düşüncenin taşraya yayılmasının çok daha kötü etkileri belki de huzur ve asayişin bozulmasına yol açacağından birçok yönden uygun görülmemektedir. Şimdiye kadar siyasî suçlular ile firar eden, çağrıya uymayan, kendisine verilen müddeti geçiren küçük subay, onbaşı ve erler hakkındaki af kanunları birçok kişinin serbest kalmasını sağladığı gibi ceza sürelerinin üçte ikisini tamamlayanlarla yaşlı ve hasta olanlar ve iyi hal gösterenlerin affedilmelerinin kararlaştırılmış olması affin çerçevesinin daha fazla genişletilmesine yer bırakmamıştır. Bundan ileri gidilmesi cinayet olaylarının daha da yayılmasına zemin hazırlamak demek olacaktır. Buna razı olmamak gerekir ise de şu anki mevcut şartlar gereği durum normalleşinceye kadar genel huzuru bozmayacak ve şahsî hakları ayaklar altına almayacak şekilde bazı hafif suçlular ile tekrar edilmeyen, hafifletici sebepleri olan suçları işleyenler hakkında medenî ülkelerde geçerli olan ve önceki yazıda da arz edip belirttiğim usullerden veya onun yerine konulacak diğer şekillerden birinin seçilip belirlenerek ceza uygulamaları hakkında ceza kanunlarında değişikliğe gidilmesi de gerekli görülmektedir. İtilâf Devletleri memurları tarafından suçluların serbest bırakılmalarına sebep olarak hapisha-

ne ve tutuklevlerinin kötü durumu gösterilmektedir. Halbuki memleketin geçtiği şu birkaç senelik büyük buhran her şeyi aslî konumundan çıkararak her yönden yokluk ve eksiklik meydana getirdiği gibi hapishanelerde de üzüntü verici durumlar ortaya çıkmıştır. Bununla beraber birçok zorluk ve problemlere göğüs gerilerek şu bir iki sene içinde son gelişmelere uygun olarak hapishane inşasına başlanılmış ve bu konuda hayli ilerleme sağlanmıştır. Diğer taraftan genel olarak hapishanelerin iyileştirilmesi ve tutukluların rahatı için maddî ve malî imkânlar izin verdiği ölçüde gayret gösterilmektedir. Açıklanan konular dikkate alınarak hükümetin bu konudaki ciddi girişimlerinin bir neticeye ulaşmasına imkân tanınması uygun olacağından İtilâf kuvvetlerince teşebbüs edilen ve her bakımdan çeşitli sakıncaları çağrıştıran bu tarz hareketlere son verilmesini ve hapishanelerin kalabalığının azaltılması için daha önce belirttiğim hususların uygulamaya konulmasını önemle arz ederim.

1 Mart 1919

Dahiliye Nâzırı Vekili
(İmza)

**

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Umûr-ı Siyasiye Müdüriyeti-i Umumiyesi
Aded: 14742/162

Ermeni tutukluların salıverilmesi durumu

Sadâret Yüksek Makamı'na

Arz

İtilâf Devletleriyle yapılan 9* Ekim 1918 tarihli Mütareke'nin 4. maddesi hükmüne göre savaş sırasında esir edilen veya idareten tutuklanmış olan Ermenilerin İngilizlere teslimi gereği açıktır. Fakat bunun dışında kalan tutuklu ve hapistekilerin de salıverilmesi durumunda genel olarak tutuklu ve hapisteki bütün Ermenilerin serbest bırakılmaları gerekecektir. Bu durumun her

---

* 30 Ekim olmalıdır.

şeyden önce ülkenin emniyet ve asayişini olumsuz bir şekilde etkileyeceği açık olduğundan söz konusu madde hükmüne uygun olarak teslim edilmesi gereken Ermenilerin savaş sırasında esir edilen veya idareten tutuklananlar ve hapsedilenlerle sınırlı tutulması için İngiliz temsilcisi katında girişimde bulunulması gereğini bildiren makamınızın 3 Ocak 1919 tarihli yazısı üzerine İngiltere Fevkalâde Komiserliği'ne gerekli tebligatta bulunulmuştur.

Cevap olarak gönderilen notada Mütareke'nin arz edilen 4. maddesinin yeterli derecede açık ve hapsedilenlerin kanunî gerekçelere uyularak hapsedilmiş oldukları bahanesiyle bu maddenin uygulamaya konulmamasının imkânsız olduğu belirtilerek bu maddenin eksiksiz olarak uygulanması istenmektedir. Bu ifadeden komiserliğin idarî veya siyasî sebeplerden dolayı bir yerde ikamete mecbur tutulmuş olmadıkları halde adi ve siyasî suçlarından dolayı tutuklu veya hapiste olanların tahliyeden hariç tutulmalarını kabul etmediği anlaşılmaktadır.

Osmanlı veya İtilâf Devletleri tebaasından olan Ermeni esirlerin; ister af hükmünün içinde yer almayan siyasî suç, ister adi suç işlemiş olsunlar serbest bırakılarak İtilâf Devletleri'ne teslim edilmek üzere İstanbul'a gönderilmeleri, yine aynı şekilde Osmanlı veya herhangi bir yabancı devlet tebaasından olup yukarıda belirtilen sebep ve suretle bir yerde ikamete mecbur edilen Ermenilerden gerek af hükmünün içine giren siyasî suç ve gerekse adi suç işlemiş olanların yukarıda belirtilen maddeye uygun olarak aynı muameleye tabi tutulmaları suretiyle bu işin halledilmesi düşünülmektedir. Bununla beraber eğer bu şekilde halletmek İngiliz Komiserliğince kabule değer görülmezse Ermenilerden yukarıda belirtildiği gibi idareten tutuklu olanlar ile aslında bu şekilde tutuklu olmadıkları halde Mütareke öncesi af hükmü içine girmeyen siyasî suç işlemiş bulunanların serbest bırakılmaları yönüne gidilebilir. Bu sonuncu şıkkın seçilmesi Mütareke'nin hükümlerine aykırı ve bundan dolayı doğru değil ise de İngiliz komiserinin hem adı geçen şahıslar hem de suçluların serbest bırakılmalarını istemesine bakılırsa, bu bir dereceye kadar kabul edilebilir. Ancak bu da yeterli gelmezse komiserin istediği şekilde yukarıda belirtilen Ermeni tutuklularıyla beraber Mütareke'den önce af hükmünün kapsamı dışındaki siyasî suçlulardan başka adi suç işleyen şahısların dahi serbest

birakılmaları şıkkı kalmaktadır. Bu müsaadenin ise çok kötü ve memleketin genel asayişini tehlikeye sokacak bir yol olacağı ortadadır. Meselenin genel durumuna ve önemine binaen Meclis-i Vükelâ'da görüşülerek alınacak kararın tarafımıza bildirilmesi Sadâret'in yüksek görüşlerine bırakılmıştır.

31 Mart 1919

Hariciye Nâzırı adına
Fuad

**

Daire-i Sadâret
Umûr-ı Mühimme Kalemî
Evrak Numarası: 174
16 Nisan 1919

Adliye Nezâreti'ne

İtilâf Devletleriyle yapılan 9* Ekim 1918 tarihli Mütareke'nin 4. maddesi hükmüne dayanarak serbest bırakılmaları bu devletler tarafından istenilen Ermeni tutukluları ve hapistekilerin serbest bırakılma şekli ile ilgili olarak yapılan yazışmalardan bahisle, yapılacak işlemleri soran Hariciye Nezâreti'nin 31 Mart 1919 tarih ve 162 numaralı yazısı Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüştür. Söz konusu Mütareke'nin 4. maddesinde İtilâf Hükümetleri'ne mensup savaş esirleri ile Ermeni esir ve tutuklularının İstanbul'da toplanarak kayıtsız şartsız bu devletlere teslim edileceği yazılıdır. Hüküm açık olmakla söz konusu maddeye uygun olarak serbest bırakılmaları istenen tutuklu ve hapisteki Ermenilerin bir an önce serbest bırakılmaları ile ilgili işlemin yapılması için adliye memurlarına tebligatta bulunulması konusunun nezâretinize bildirilmesi kararlaştırılmış ve belirtilen yazının tasdikli sureti ekte gönderilmiştir. Gereğinin yapılmasına yardımcı olmanız için bu yazı yazılmıştır.

BOA, BEO, 342485

---

* 30 Ekim olmalıdır.

İzmit Sancağı
Mutasarrıflığı
Aded: 418

Dahiliye Nezâreti'ne

Efendim,

İngiltere Devleti'nin buradaki mümessili Captain Sily (Yüzbaşı Lister), belediyenin satın aldığı iki katırın mahkemenin bu konuda aleyhinde vermiş olduğu karara rağmen kendisinin olduğunu iddia eden bir Rum kadınına vakit geçirilmeksizin verilmesi için Belediye Reisi Abidin Bey'i Rum Metropolidhânesi'ne çağırarak ona tercüman aracılığıyla sözlü olarak şiddetli uyarılarda bulunmuştur. Belediye otelinin eski kiracısı Ermeni Protestan milletinden Bünyamin'in başvurusu üzerine bu kez de bahsi geçen reisi ikametgâhına çağırarak Bünyamin'in de bulunduğu bir sırada onun güya söz konusu otelde konratta belirtildiği gibi üç ay daha kira süresi olduğunu, bundan dolayı da otel, hemen kendisine devredilmesini, aksi takdirde belediye reisini genel karargâha sevk edeceğini tehditkâr bir şekilde söylemiştir. Buna dair belediye heyeti tarafından verilen mazbata ekte sunulmuştur. Muhtevasının doğruluğu hükümet tarafından da bilindiği gibi adı geçen mümessil hukuk ve mahkeme yoluyla çözülmesi gereken sorunlar ile ilgili ister Müslüman ister Hıristiyan olsun kendisine başvuranların isteklerinin bir an önce ve idarî yollardan çözülmesi konusunda yanında tercüman olarak istihdam ettiği bir Ermeni askeri aracılığıyla aralıksız müracaatta bulunmaktadır. Bu duruma son verilmesi yolunda gereğinin yapılması emirlerinize bağlıdır.

5 Mayıs 1919

İzmit Mutasarrıf Vekili
Tahrirat Müdürü
(İmza)

**

İzmit Belediye Dairesi

Mazbata: 21

Karar: 234

Mutasarrıflık Makamı

Belediye dairesinin 31 Temmuz 1915 tarihli belediye meclisince onaylanmış bir senet gereği belediyece satın alınarak temizlik işlerinde kullanılan iki katırın eşi tarafından satılmasına rağmen güya kendisinin olduğunu söyleyen İzmit'te sakin Ergirili Petro Begonun eşinin bu defa İzmit Bidayet Hukuk Mahkemesi'nde açtığı dava belediye dairesi lehine sonuçlanmıştır. Mahkemenin verdiği bu kararı istinaf ve temyiz edebileceği, kendisini haklı gördüğü takdirde de istediği zaman bu gibi kanunî yollara başvuru hakkının saklı bulunmasına rağmen kanunî yollara müracaat etme gereği görmeyerek İzmit'te bulunan İngiltere Devleti Mümessili Captain Sily'ye başvurmuştur. Bunun üzerine sizin de bildiğiniz gibi bahsi geçen mümessil daha önce Belediye Reisi Abidin Bey'i Rum Metropolidhânesi'ne çağırarak söz konusu hayvanların mahkeme kararına bakılmayarak vakit geçirilmeksizin bu kadına verilmesi için tercüman aracılığıyla sözlü olarak şiddetli uyarılarda bulunmuş idi. Bu kez de belediye otelinin eski kiracısı Bünyamin'in başvurusu üzerine güya onun bu otelde konratta belirtildiği gibi üç ay daha kira müddeti bulunduğu, bundan dolayı da otelin hemen kendisine teslim edilmesini, aksi takdirde belediye reisinin genel karargâha sevk olunacağı adı geçen mümessil tarafından tehditkâr bir şekilde ifade edilmiştir. Aslında adı geçen Bünyamin tehirden önce kiraladığı otelin beş aylık kirasını ödemediğinden dolayı kira kontratı *İcâr ve Akâr Nizamnâmesi* gereği fesh edilerek açık artırma suretiyle başka birine kiralanmıştır. Bu sebeple kanun dairesinde yapılan işlemlerden dolayı bu şekilde resmî daireye karşı baskı ve uyarılarda bulunan, hatta insanlar arasında meydana gelen sorunların adliyece çözümlenip karara bağlanmasına da karışan ve devamlı bir şekilde kanuna aykırı ve yetkisi dışında işlemlerde bulunan adı geçen mümessil hakkında belediye heyetince Dahiliye Nezâreti'ne telgrafla müracaat edilmesine gerek görülmüş ve tarafınızdan da bu konuda malumat elde edilerek söz konusu nezârete durumun bildirilmesi bağlamında bu mazbata kaleme alınmıştır. Gereğinin yapılması arz olunur.

3 Mayıs 1919

İzmit Belediye Reisi ve Azâları
(Mühürler)

Dahiliye Nezâreti
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
Evrak Numarası: 815
12 Mayıs 1919

*Özet: İngiliz Kumandanı Sily'nin kanuna
aykırı müdahalelerinin engellenmesi
için önlemler alınmasına dair*

Tezkire

Dahiliye Nâzırı Mehmed Ali Bey'den Hariciye Nâzırı Ferid Paşa'ya

İngiltere'nin İzmit Mümessili Kumandan Sily'nin belediye reisini çağırarak belediyenin malı olan iki katırın mahkemenin bu konuda aleyhinde vermiş olduğu karara rağmen kendi malı olduğunu iddia eden bir Rum kadınına, belediye otelinin de üç ay daha kira süresi bulunduğunu söyleyerek eski kiracısına verilmesi için uyarıda bulunduğuna, adı geçen mümessilin kendisine başvuranların isteklerinin bir an önce idarî yollardan yerine getirilmesi için yanında tercüman olarak istihdam ettiği bir Ermeni askeri aracılığıyla aralıksız müracaatta bulunduğu belirtilerek süregelen müdahalelerine son verilmesi için önlemler alınmasına dair İzmit Mutasarrıflığı'ndan gelen yazı ile mahalî belediye meclisi mazbatasının kopyaları ekte sunulmuştur. Muhtevasına göre gereğinin yapılarak sonucunun bildirilmesi arz olunur.

BOA, DH. EUM. AYŞ, 8/63

73

Meclis-i Vükelâ
Müzâkerâtına Mahsus Zabıtnâme
Sıra Numarası: 287
2 Haziran 1919

Konunun Özeti

Antep Ermeni Protestan Kilisesi'nin tamiri için getirtilip tehcir sırasında değişik kimselere satılan taşların geri verilmesinin Halep İngiliz kuman-

danı tarafından istenildiğine ve söz konusu taşların kiliseye kadar getirilmesi için gerekli 10 bin kuruşun Masârif-ı Gayr-ı Melhûza Tertibi'nden ödenmesine dair 13 Mayıs 1919 tarihli ve 852 numaralı yazı okunmuştur.

Karar

Söz konusu paranın bahsi geçen tertipten ödenmesi konusunun Maliye Nezâreti'ne bildirilmesine ve Dahiliye Nezâreti'ne de bilgi verilmesine karar verilmiştir.

(Damad Ferid ve diğer Meclis-i Vükelâ üyelerinin imzaları)

BOA, MV, 216/5

74

Üsküdar Mutasarrıflığı

Tahrirat Kalemi

Aded: 817/45

Kartal Kaymakamlığı'na

Efendim,

İngiltere siyasî temsilcisinin bazı istekleriyle ilgili raporunun muhteva-sının araştırılması hakkında gelen ve bir zarf içerisinde makamınıza gönderi-len 6 Mart 1919 tarih ve 165 numaralı vilayet yazısı hakkında yapılan tahki-katın sonucunu anlatan 25 Mart 1919 tarihli cevabî yazınızda "bütün yalan ihbarların Kartal'da oturup kendisinin İngiltere Devleti tebaasından ve polis olduğunu ona buna söyleyen ve hatta Maltepe'de sakin Hafız Lütfü Efendi'yi sorguya çekmek isteyen Osmanlı Karabet tarafından yapıldığı ve bütün ama-cının ise kanun dışı çıkar teminine yönelik olduğu" bildirilmektedir. Bunun üzerine durum vilayet makamına arz edilmiştir. Ancak bu tarz hareket ve dav-ranışlara kalkıştığı anlaşılan Karabet hakkında kanunî işlem yapılması tabii olduğundan dolayı onun kalkıştığı söylenen hareket ve davranışlar hakkında gerekli tahkikat yapılarak inandırıcı deliller ve kanunî belgeleri tamamladık-

tan sonra usulüne uygun olarak Adliye'ye sevki konusunda dikkat gösterilmesi ve sonucundan bilgi verilmesi istenmektedir.

29 Mart 1919

Üsküdar Mutasarrıfı
(İmza)

**

İstanbul Vilayeti
Mektupçuluğu

Bu ayın 15. Pazar günü Kartal'da bulunan Ermeni Mektebi yararına Ermeniler tarafından mektepte düzenlenen kermes münasebetiyle mektep kapısına sancak çekilmesi ile ilgili birçok kez yapılan tebligata aykırı davranılarak İngiliz ve Yunan Devletlerine ait sancaklarla Ermeniliğe ait bir sancak çekildiğinin görülmesi üzerine vakit geçirilmeden bu konudaki tebligat hükümleri yerine getirilmiştir.

Saat sekizi on geç, üzerinde sembol olarak yalnız İngiliz askerî düğmesi bulunan haki bir ceket ve pantolon giymiş, sivil şapkalı, Maltepe'de oturan Filipos adlı bir Ermeni İstasyon Caddesi'nde yanıma yaklaşarak:

"-Burada bugün bir sancak meselesi olmuş. Bu mesele hakkında bilgi almak üzere görevli olarak geldim." dedi.

Bunun üzerine kendisinden görevinin ne olduğunu gösteren belgeyi istedim. Gösterdiği önemsiz İngilizce bir kâğıttan görevinin ne olduğu hakkında bir bilgi elde edemedim. Söylediği sancak meselesinin soruşturulmasına dair Türkçe yazılı belgeyi kendisine göstermiş olmama rağmen cevap olarak:

"-Türk Hükümeti yoktur." diyerek sorusuna cevap verilmesi için ısrar etti, ancak tarafımdan yumuşak bir şekilde reddedildi. Bundan etkilenen adı geçen şahıs tehditkâr ve asi bir tavırla:

"-Burada açıklamada bulunmuyorsun. Fakat yarın oraya gelecek ve göreceksin!" diyerek Kartal'dan dönen son trene binmek için yanımdan ayrıldı. Adı geçen şahıs birçok kez arz edildiği gibi uzun zamandan beri kendisine İngiliz görevlisi süsü vererek hükümetin görevlerine ve özellikle güvenlikle ilgili işlerine istediği gibi karışmakta, bu yolda şahsî çıkar sağlamak için Mal-

tepe'deki İngiliz askerlerini de alet etmekte ve görevi olmayan işlere kanunsuz bir şekilde karışarak hükümetin nüfuzunu azaltmak için sürekli kötülük ve fesat çıkarmaktadır. Bu sebeple müdahalelerinin engellenmesi yolunda yardımlarınız önemle arz olunur.

**

İstanbul Vilayeti Mektupçuluğu

16 Nisan 1919 tarih ve 2862/166 numaralı vilayetinizin yazılı emrinin cevabıdır:

1- 23 Mart [1919] günü Maltepe'de bir gazinoda içki içen Rumlardan biri tarafından bir el ateş edilmiştir. Bunun üzerine gazinoya gelen karakol kumandanı ile devriye tarafından yapılan tahkikatta Osmanlı tebaasından olan ve isimleri ekte sunulan 4 Rum'un oturdukları masadan ateş edildiği, ateş eden şahsın da silahıyla birlikte kaçırıldığı bildirilmesi üzerine ateş eden şahsın kim olduğunu sormak için masanın yanına gelen karakol kumandanı Nâzım Çavuş'a:

-Sizin hükmünüz bitti. Ne istiyorsunuz?" diyen 4 Rum birden ayağa kalkmışlardır. Çavuşa saldırmaya kalkışan bu Rumlar çavuşun beraberinde bulunan devriyeler tarafından engellenmiş, bu sırada 12 kişilik bir askerî müfreze ile söz konusu yere gelen Takım Kumandanı Mülâzım İzzet Efendi ile Müfreze Kumandanı Mülâzım Nuri Efendi'ye onları karşılayan karakol kumandanı tarafından durum anlatılmıştır. Bunun üzerine söz konusu gazinoda toplanmış olan kalabalık dağıtılmış, gereksiz yere ateş etmek gibi kanuna ve hükümetin emirlerine aykırı bir harekete yeltenen, jandarmaya saldıran ve hakaret eden bu 4 şahıs, tutuklanıp karakola götürülürlerken kapı ve pencerele sarılmışlar, kendilerinin Yunanlı olduklarını ileri sürüp gitmek istememişlerdir. Ancak bunların bu hareketleri dikkate alınmamıştır. Bu şahıslar jandarma ve müfrezedeki askerler tarafından götürülürlerken kendisine İngiliz polisi kontrol memuru süsünü veren, Kartal ahalisinden ve Osmanlı tebaasından, Bahçıvan Kabakçı adıyla tanınan birinin kızıyla 5-6 yıldır evli bulunan, bu evlilik süresince Kartal'da oturmakta iken geçenlerde İstanbul'a taşınan, aslen Tekirdağlı olup İtilâf Hükümetleri İstanbul'a geldiğinde başına şapka

takarak öteye beriye atılan, olay günü Maltepe'de bulunan Osmanlı tebaasından ve Ermeni milletinden Filipos isimli şahıs bu tutuklamaya müdahale etmiştir. Şimdilik bu şahısların tutuklanmasından vazgeçilmesini, daha sonra kendisinin bu şahısları tutuklayıp teslim edeceğini söylemiş, bunun üzerine zaten olay yerinde toplanmış olan Rumların tezahüratından dolayı bir olay çıkmaması için söz konusu Rumlar isimleri tutanağa yazılarak serbest bırakılmışlardır.

2- Geçenlerde adı geçen Filipos'un yine aynı isimle zabitanın bilgisi dışında ve özellikle ihtiyar heyetinden hiç kimse olmadan Maltepe'deki bazı İngiliz askerleriyle birlikte Maltepe'de Şevket ve Fettah Beylerin evlerine geceleyin girdiği, zorla ve korkutarak arama yaptığı, arama sırasında İslâm âdabına aykırı hareket ettiği, kadınların örtünmesine de izin vermediği yapılan soruşturmadan ve bu konuda düzenlenip bir kopyası ek olarak sunulan tutanaktan anlaşılmıştır. Osmanlı tebaasından olan adı geçen Filipos'un resmî sıfatı ve kanunî yetkisi olmadığı halde devam eden müdahalelerinin Müslüman ahali üzerinde bıraktığı olumsuz etkiler önemli ve dikkate değer görülmekte ve onun Maltepe'deki İngiliz müfreze subayı ile sürekli ilişki içinde bulunması da ahalinin İngilizlerden memnuniyetsizliğine sebep olmaktadır. Bu yüzden Filipos'un bundan sonra Maltepe'de Müslümanları incitecek hareketlere yeltenmemesinin sağlanarak hakkında gerekli işlemin yapılmasına izin verilmesi istenmektedir.

Arz olunur.

İstanbul Jandarma Alay Kumandanı
Kaymakam
Mehmed Nazmi

İstanbul Vilayeti
Mektupçuluğu

Maltepe'de sakin   **Leonid oğlu Aleko**
Maltepe'de sakin   **Kayıkçı Andon**
Maltepe'de sakin   **Balıkçı Anastas**
Maltepe'de sakin   **Kayıkçı Trition**

**

İstanbul Vilayeti
Mektupçuluğu

Tutanak Kopyası

25 Nisan 1919 Perşembe günü akşamı alaturka saat 2.30 sıralarında aslen Kartallı olup Maltepe'de oturan Filipos adlı Ermeni, silahlı 8-9 İngiliz askeriyile birlikte Maltepe eşrafından Abdülfettah Bey'in evine gelmiş, bu sırada Fettah Bey'in evine misafir olarak gelen kardeşi Şevket Bey'in hizmetçisi Mehmed Ali'yi daha sonra da yeğeni Hafız Halil Bey'in üzerlerini aramışlar, yalnız Mehmed Ali'de bir ekmek bıçağı bulup gitmişlerdir. Daha sonra ertesi Cuma günü, Fettah Bey'in kardeşi Şevket Bey'in İstanbul'da bulunduğu bir sırada evinde yalnızca ailesi var iken Filipos Cuma namazından önce yeniden arkasında 8 İngiliz askeriyile birlikte gerek jandarmadan gerekse ihtiyar heyetinden hiç kimse olmaksızın eve kapıyı kırarak girmek istemiş, bunun üzerine çaresiz kalan kadınlar tarafından kapı açılmış, Filipos ve beraberinde bulunan İngiliz askerlerince İslâm âdabına aykırı harekette bulunmuş, kadınların örtünmelerine bile izin verilmemiş, eve yayılarak aramaya başlamışlar, bir şey bulamayınca da Şevket Bey'in hizmetçisi Mehmed Ali'yi alıp gitmişlerdir. Daha sonra ise Fettah Bey'in camide bulunduğu sırada yeniden evine gelip kapıyı göğüsleyerek zorla girmişler, Fettah Bey'in eşini tehdit ederek bayılmasına sebep olmuşlar, yaptıkları aramalarda hiçbir şey bulamayarak gitmişlerdir. Aslında İngilizler kendiliklerinden bu gibi kanuna aykırı hareketlerde bulunmuyorlarsa da İngilizlere kılavuzluk eden ve Osmanlı tebaasından olan Kartallı Ermeni Filipos'un İngilizleri teşvik ederek hükümetin temsilcisi olan jandarma ve ihtiyar heyetine de haber vermeksizin geceleyin ev aramasının kanuna aykırı olduğu açıktır. Bu sebeple adı geçen şahıs hakkında gerekli işlemin yapılması için bu iki nüsha tutanak düzenlenmiştir.

26 Nisan 1919

Kartal Merkez Takım Kumandanı Mülâzım	Maltepe Jandarma Karakol Kumandanı Nâzım	Birinci Muhtar Ali Kahraman	Üye Ali Selahattin	Üye Fettah	Şikâyetçi Şevket Bey'in kardeşi Hafız Halil	Şikâyetçi Şevket Bey'in eşi Şerife
---------------------------------------	--	-----------------------------	--------------------	------------	---	------------------------------------

**

Dahiliye Nezâreti
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
24 Mayıs 1919

*Özet: Maltepe'de kendisine İngiliz memuru
süsünü veren Filipos'un yaptığı
kötülükler hakkında*

Dahiliye Nezâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne

24 Mayıs 1919 tarih ve 35314 numaralı yazının ekidir:

Maltepe'de kendisine İngiliz memuru süsünü vererek zabitanın görevlerine karışan, İngiliz askerleriyle birlikte Maltepe eşrafından Abdülfettah ile kardeşi Şevket Beylerin evlerine silah aramak bahanesiyle geceleyin giren, zor kullanıp korkutarak arama yapan, arama sırasında İslâm âdabına aykırı hareketlerde bulunan, kadınların örtünmesi için bile izin vermeyen ve özellikle Şevket Bey'in hizmetçisi Mehmed Ali'yi alıp götüreren, Kartal ahalisinden ve Osmanlı tebaasından Bahçıvan Kabakçı adlı birinin 5-6 senedir damadı olan, o zamandan beri Kartal'da oturan, İtilâf kuvvetleri İstanbul'a geldiklerinde başına şapka takarak ortaya çıkan, kendisi Osmanlı tebaasından ve aslen Tekirdağ Ermenileri'nden olan Filipos'un gerçek ismi Karabet iken Filipos adıyla tanınmaktadır. Adı geçen şahıs bu kez Maltepe'de oturan ve koyun ticareti ve ziraatle meşgul olan Halil oğlu Hafız Lütfü Efendi'yi hapse attırarak tehdit ederek ondan hapisten kurtulması için 60 lira fidye istemiştir. Her ne kadar verilen paranın numaraları kaydedilerek bu paraları alırken yakalanmak istenmiş ise de nedense bu parayı almaya cüret edemeyip kararlaştırılan vakitte Maltepe'ye gelmediği ve Maltepe'deki İngiliz subayıyla ilişkisi olduğu yapılan araştırmalar sonucunda anlaşılmıştır.

Kendisi gerçekten İngiliz polisinin hizmetinde ise jandarmaya ve ihtiyar heyetine haber verilmeden geceleyin evde arama yapmasının kanuna aykırı oluşu ve Şevket Bey'in hizmetçisi Mehmed Ali'yi götürmesi sebebiyle kendi amirlerince cezalandırılarak hizmetçinin serbest bırakılması, eğer İngiliz polisine mensup değilse evrakıyla birlikte usulüne uygun olarak adliyeye teslim edileceği için bu durumun belirlenmesi Üsküdar Mutasarrıflığı'nın yazı-

sına atfen bu kez İstanbul Vilayeti'nden gelen yazıda ifade edildiğinden bu konuda ne yapılması gerektiğinin bildirilmesi.

BOA, DH. EUM. AYŞ, 15/5

75

Bâb-ı Âlî
Dahiliye Nezâreti
Şifre Kalemî
Çıkış yeri: Sivas

Amasya Mutasarrıflığı'ndan alınan şifreli telgrafta; Merzifon'da bulunan İngilizlerin Ermeni ve Rumlarla sıkı temasta buldukları, Ermenilerden 100 kişi kaydettikleri, eşkiyadan Karaköylü Yanko'nun teşkilatta bulunduğu ve İngilizler'in Merzifon'da 60 kişinin tutuklanması için liste yaptıklarının ifade edildiği Merzifon Kaymakamlığı'ndan bildirilmiştir. Gümüşhacıköy Kaymakamlığı'ndan alınan telgrafta da; Karaköy'e giden bir İngiliz subayının, Karaköy Rumları'nın bir kötülükte bulunmayacakları güvencesi verildiğinden buradaki Rumlar hakkında kovuşturma yapılmamasını belirttiği ifade olunmuştur. Gümüşhacıköy Kaymakamlığı'nın diğer bir telgrafında; Havza'da bulunan Müfettiş Paşa'nın emriyle Karaköy'e gelen bir piyade alayının köyü abluka altına alarak yaptığı tahkikatta, isyancılardan kimse çıkmadığı ancak tahkikat esnasında Merzifon'da İtilâf Devletleri Mümessili Amerikalı Keçil'in otomobil ile oraya gelerek araştırmayı durdurma girişiminin bir sonuç vermeyerek araştırmanın tamamlandığı yer almaktadır. Başka bir telgrafta da Merzifon'daki İngiliz kontrol subayının vakitli vakitsiz idarî memurların reisleriyle yüksek rütbeli subaylardan istediklerini yanına getirtip çeşitli sorular sorduğu, bu durumun memurların kişiliklerini küçük düşürdüğü, bu şekilde getirtmeye çalıştığı memurlardan gitmeyenlere yazı gönderilerek soru sorulacağı bildirilmektedir.

Amasya Mutasarrıflığı'na bazı talimatlar verilmiştir. Ancak bu subayların hükümete ve hükümetin bu subaylara karşı durum ve görevleri bilinme-

diğinden bu durumda kaymakamların hareket şeklinin ne olacağıının belirtilmesi; fedai ve komite teşkilatı konuları Amerikalılar tarafından ithal edilen sandıkların silahla dolu olma ihtimalini artırdığından bu gibi hususlarda ne gibi tedbirler alınması gerekeceğinin gizli bir talimatla bildirilmesi arz olunur.

7 Haziran 1919

Vali Vekili
Kadı
Hasbi

BOA, DH. KMS, 53-1/41

76

Bâb-ı Âlî
Dahiliye Nezâreti
Kalem-i Mahsus

Sadâret'e

Arz

Ermenilerin Kars ve Sarıkamış'ta 10 bin asker topladıklarının ve Ant-ranik'in 30 bin kadar kuvvetle Van'a doğru hareket ettiğinin haber alındığı, bütün bu olanlardan hükümetin İzmir'in işgali gibi bir oldu bitti karşısında bırakılmak istendiğinin hissedildiği, bu konuda yapılmakta olan tahkikat sonucuna göre bilgi verileceği ve devletçe siyasî şartlara göre işlem yapılması Erzurum Vilayeti'nden alınan telgrafta bildirilmiştir.

Arz olunur.

1 Haziran 1919

Dahiliye Nâzırı
Ali Kemal

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Şifre Kalemi

Van Vilayeti'nden gelen şifre telgraf

Ermenilerin Van'a inmek için hazırlıklar yaptıkları görülmektedir. İki İngiliz subayı Makü kumandanının yanına gelmiş ve Van'a geçirecekleri Ermenilere yol verilmesini rica etmişlerdir. Ancak bu isteklerini Makü Hanı'nın kabul etmemesi üzerine: "Biz de başka yollardan geçeriz." diyerek geri dönmüşlerdir. İngiliz subaylarının idaresi altında bulunan Ermeni kuvvetleri Nahçıvan'ı ve civar Müslüman köylerini ele geçirmişlerdir. Ayrıca 500 kişilik bir Ermeni müfrezesi de ilerlemek isterken Müslümanlardan gördüğü şiddetli karşılık üzerine geri dönmüştür. Ermenilerin kuvvetinin 6 bin kadar olduğu tahmin edilmektedir. Top ve mitralyözleri de vardır. Şayet Ermeniler Erzurum sınırını geçmeye kalkarlarsa burada bulunan fırka Karakilise'ye gidecektir. Vilayetin Revandüz'den Bayezid'e kadar yayılan ve askerî hizmetlerini bile yerine getirmeye yeterli gelmeyen perişan haldeki jandarma kuvvetleriyle bir iş görmek mümkün olamayacaktır. Şahsıma bağlılıklarından çok emin olduğum milislerden 200 adet milis kaydediyorum. Fırkanın hareket emri verilirse milislerin sayısını artıracam. Milislerin askeriye tarafından yedirilip giydirilmesine çalışacağım. Uygun görülmezse jandarma gibi yedirip giydireceğim. Emir almadan maaş verilmeyeceğim. Jandarma gibi yedirilip giydirilmesi de kabul edilmezse param, maaşım ve sahip olduğum teçhizat ve elbise bedeli müsait olduğu güne kadar kendim yedirip giydireceğim. Halife hazretleri tarafından emanetime verilmiş olan bu güzel vilayeti canım ve kanımla müdafaa etmeye çalışacağım. Gerekirse bütün aşiretleri toplayarak harbe sevk edeceğim. Ermeniler güç yetmeyecek kuvvet getirirler de barınma imkânı kalmazsa memurlar ile ailelerini Van Gölü'nün güneyinden Hizan istikametine indireceğim. Emniyete çıkarıncaya kadar ayrılmayacağım. Yardım Allah'tandır. Varen köyündeki köşkümde bulunan kimsesiz, ihtiyar ve hasta annemle altı çocuğumu size emanet ediyorum.

2 Haziran 1919

Van Valisi
Haydar

**

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi

Şube: 1

Numara: 3353

Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa'dan

Arz

Doğruluk derecesi henüz kesinleşmemiş bazı bilgilere göre Ermenilerin Kafkasya'da sınırlarımıza yakın bazı noktalarda kuvvet toplayıp yığınak yaptıkları haber alınmıştır. Pek karanlık ve kahredici siyasî durumumuzun gereği olarak İzmir'de olduğu gibi önde İtilâf Devletlerinin temsilcileri olduğu halde Ermenilerin kendilerine Paris Konferansı'nın sunacağı Doğu vilayetlerimize taarruz ederek yeni yerleşmiş muhacirleri bir kere daha yerlerinden oynatmaya başlayacaklardır. Bu şekilde azınlığın çoğunluğa hükmetmesini kabul etmek ve buna göre hazırlanmak bugün için en önemli görevdir zannedirim. Böyle bir durum karşısında ordunun hareket şeklini düzenlemek çok önemli olduğundan bu konunun düşünülerek bir karara bağlanması ve nezâretimize talimat verilmesini arz ederim.

3 Haziran 1919

Harbiye Nâzırı
Şevket Turgut

**

Van Valisi Haydar Bey tarafından çekilen telgrafta; beş-altı bin kadar Ermeni'nin saldırıya başladığı ve buna İngiliz subaylarının da yardım ettiği belirtilmektedir. Ermeniler sınırı geçerse oralarda jandarma erleriyle bir iş görülemeyeceğinden şimdilik buna karşı 200 milis kaydederek bunların yedirilip giydirilmesi hükümetçe mümkün olmazsa kendisinin sonuna kadar fedakârlıkta bulunacağı, gerekirse bütün aşiretleri toplayarak bunlara karşı sevk ederek memleketi mümkün olduğu kadar savunacağını ifade etmektedir. Haydar Bey'in bu onurlu ve haysiyetli davranışı takdire değer görülmüş ve hükümetçe bu konuda mümkün olan yardımın yapılması konusunda Meclis-i Vükelâ'nın kararı beklenmektedir.

Arz olunur.

5 Haziran 1919

(İmza)

BOA, BEO, 343307

***

Meclis-i Vükelâ
Müzâkerâtına Mahsus Zabıtnâme
Numara: 287
9 Haziran 1919

Konunun Özeti

Ermenilerin Kafkasya'da sınırlarımıza yakın bazı noktalarda kuvvet toplayıp yığınak yaptıklarının haber alındığına, bu kuvvetlerin Doğu vilayetlerimize saldırarak buralara yeni yerleşmiş göçmenleri yerlerinden uzaklaştırmaya kalkışacaklarının düşünüldüğüne ve böyle bir durum karşısında bu bölgede nasıl bir yol izleneceği hakkında ne yapılacağı sorulduğuna dair Harbiye Nezâreti'nin yazısı ile Ermenilerin Kars ve Sarıkamış'ta 10 bin asker yerleştirdikleri, Antranik'in 30 bin kadar kuvvetle Van'a doğru hareket ettiğinin haber alındığı ve bu hareket sebebiyle hükümetin İzmir'in işgali gibi bir oldu bitti karşısında kalacağına Erzurum Vilayeti'nden bildirildiğine dair Dahiliye Nezâreti'nin yazısı, Ermenilerin saldırıya geçtiklerine dair Van Vilayeti'nden gelen telgrafla birlikte okunmuştur.

Karar

Sözü edilen telgrafta; iki İngiliz subayının Makü kumandanının yanına gidip Van'a geçirecekleri Ermenilere yol verilmesini istedikleri, bu isteklerinin kabul edilmemesi üzerine de: "Biz de başka yoldan geçeriz." diyerek döndükleri, İngiliz subaylarının idaresi altında bulunan Ermeni kuvvetlerinin Nahçıvan'ı ve civar Müslüman köylerini ele geçirdikleri ve bu kuvvetlerin top ve mitralyözlerinin de olduğu bildirilmektedir.

Yazıldığı gibi Ermeni kuvvetlerinin sınırimızda toplanıp yığınak yapmaları, Müslüman ahalinin yerleşik olduğu köylere tecavüz ve saldırıları ile başlarında İngiliz subaylarının bulunması, üzerinde önemle durulması gereken hususlardandır. Ermeni kuvvetleri tarafından yapılan saldırıların bölgenin asayiş ve güvenliğini bozduğu ve üzücü olayların meydana gelmesine sebebiyet verdiği için bölgenin güvenliğini sağlamak ve masum Müslüman ahaliyi saldırılardan korumak için ordu tarafından savunma harekâtı yapılması gere-

ği konusunda Ordu Kumandanlığı'na emir verilmesinin Harbiye Nezâreti'ne, Ermenilerin yaptıkları saldırılardan, başlarında İngiliz subaylarının bulunmasından ve söz konusu saldırıların doğuracağı üzücü olaylardan dolayı Osmanlı Hükümeti tarafından kesinlikle hiçbir sorumluluğun yüklenilemeyeceğinin, Ordu tarafından savunma harekâtı yapılması için bölgeye tebligat yapıldığının, yapılan saldırıların sürmesi durumunda da Ordumuzdaki asker sayısının artırılması zorunda kalınacağına İtilâf Devletleri siyasî temsilcilerine uygun ve etkili bir şekilde açıklanarak yapılan saldırı ve tecavüzlerin bir an önce durdurulması için gerekenlerin yapılmasının Hariciye Nezâreti Vekâleti'ne, bu yapılan tebligat ve girişimlerden bahsedilerek vilayet tarafından da gerekli önlemlerin alınıp asayiş ve güvenliğin sağlanmasına çaba gösterilmesi önerisinin Dahiliye Nezâreti'ne bildirilmesine karar verilmiştir.

(Meclis-i Vükelâ üyelerinin imzaları)

BOA, MV, 216/24

77

Dahiliye Nezâreti
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
Âsâyiş Şubesi
Aded: 251

*Erzincan'a gelen İngiliz subayları ile
mutasarrıf arasında geçen
konuşma hakkında*

Hariciye Nezâreti Vekâleti'ne

Efendim,

12 Haziran [1919] günü 4 askerle birlikte Erzincan'a gelen 2 İngiliz subayı ile yapılan konuşmalara ilişkin Erzincan Mutasarrıflığı'ndan gelen telgrafın bir kopyası ekte gönderilmiştir.

Arz olunur.

14 Temmuz 1919

Dahiliye Nâzır Vekili

**

Dahiliye Nezâreti
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti

Erzincan Mutasarrıflığı'ndan çekilen
14 Haziran 1919 tarihli şifreli telgrafın kopyası

12/6/1919 günü öğleden sonra 2 İngiliz subayının beraberlerinde 4 asker olduğu halde otomobil ile Tercan'dan Erzincan'a hareket ettiklerinin Tercan Jandarma Bölük Kumandanlığı'ndan liva Jandarma Tabur Kumandanlığı'na gelen telgrafta bildirilmesi üzerine geldiklerinde gecekalmeleri ve kalmaları için elverişli olan Sıhhiye Dairesi uygun görülmüş ve gerekli hazırlıklar yapılmıştır. Aynı günün gecesi saat 11.00' de Erzincan'a gelen İngiliz subayları ile beraberindeki askerler geceyi bahsi geçen dairede geçirmişler, ertesi Cuma günü de beni ziyaret etmişlerdir. Görevlerinin ne olduğunu ve seyahat amaçlarını açıklamaya yanaşmayan ve Karst'tan Erzurum'a oradan da Tercan'a geldiklerini söyleyen bu iki subay, yüzbaşı rütbesine sahiptir. Bu subaylardan birinin ismi Karl'dır. Konuşma sırasında Dersim'de asayişin ne durumda olduğunu, Erzincan'da Ermeniler tarafından mezâlim yapıp yapılmadığını ve yıkımların kimler tarafından gerçekleştirildiğini sormaları üzerine ben de Dersim'de asayişin son derece iyi durumda olduğu, baskın sırasında Ermeniler tarafından Müslümanlara sayısız zulümler yapıp pek çok kişinin öldürüldüğü, kasaba ve köylerdeki evlerin baskın sırasında Rus ve Ermeniler tarafından yıkıldığı hakkında gerekli açıklamalarda bulundum. Bu iki subay onlara eşlik etmek üzere görevlendirdiğim liva sıhhiye müdürü ile birlikte çarşuyu, Ermeni mahallesini, bazı Müslüman mahallelerini, hükümet hastanesini ve yetimhaneyi gezmişler ve caminin minaresine çıkarak memleketin fotoğrafını çekmişlerdir. Bu subayların beraberlerinde gelen 4 askerden Cucu isiminde oldukları anlaşılan ikisi sadece Rum mahallesine gidip Erzincanlı Gorgo'nun evine girdikleri, orada bir saat kaldıkları ve civarda bulunan diğer Rumların da bu iki İngiliz askerini ziyarete gittikleri anlaşılmıştır. Bu iki askerin, sözde Gorgo'nun akrabası olup Tiflis'te bulunan Nikoli isimindeki bir Rum'dan Gorgo'ya selâm getirdikleri ve bu yüzden Gorgo'yu ziyaret ettikleri söylenmiştir. Konuşma sırasında birkaç gün kalacaklarını söyleyen bu iki subay dün akşam aniden fikir değiştirerek sıhhiye müdürüne bu sabah erkenden **hareket** edecek-

lerini söylemişlerdir. Bu konuşmadan sonra dün gece Signal imzasıyla subay olan Karl'a hitaben bir not gelmiştir. Bu notta "Trabzon'dan Albert geldi. Erzurum dairesinden verilen emir çerçevesinde hareket edilmesi" yazılıdır. Subay ve askerler sabahleyin erkenden otomobilleriyle Erzurum'a dönmüşlerdir.

BOA, DH. EUM. AYŞ, 15/53

78

Kişiye özeldir.

Amerikan Mektebi, 25 Temmuz 1919

Onbeşinci Kolordu Kumandanlığı'na

1- Köy etrafındaki çayırardan faydalanması için bir müddet evvel Si-
vişli'de bulunan 17. alay 1. bölük yanına gönderilen üç atın sağlık durumları
hakkında teftişte bulunmak üzere Yüzbaşı Fletcher ile beraber bu sabah saat
9.15'te adı geçen köye gidilip 4 saat sonra da dönülmüştür. Daireye dönüşte
Zivin'de Kaymakam Rawlinson Bey'in Fletcher'le görüşmek istediği ve sa-
bahdan beri üç defa aradığının bildirilmesi üzerine aracılık edilerek bu iki
kişi görüştürülmüştür.

Acele olarak İstanbul'daki İngiliz Umumî Karargâhı'na çekilmek üzere
uzun bir rapor Fletcher'e telgrafla not ettirilmiştir. Yazının içindeki Fransız-
ca'ya benzeyen kelimeler dikkatimi çektiğinden bunları Fletcher'e sordum.
Adı geçen kişinin söylediklerini aynen kumandanlığınızın görüşlerine arz
ediyorum. Raporun önemine binaen Fletcher bunları kimseye söylememem
konusunda defalarca rica etmiştir. Şöyle ki:

a- Oltu'dan Bayezid'e kadar bütün sınır civarında Ermenilerin katliam
yaptıkları kesin bir biçimde ortaya çıkmıştır. Kolordunun Rawlinson'a gönder-
diği bütün raporların doğruluğu anlaşılmıştır.

a- Hergün sınırda Ermeniler ile Kürtler arasında çatışmalar devam et-
mekte olup bu bölge asayişten mahrum bulunmaktadır. Çok sayıdaki Ermeni
birliği sınır civarında bulunmakta ve katliama yardım etmektedir.

c- Kars'taki İngiliz subayları tarafından müzakereye çağırılmış olan Kürt reislerinden Eyüp Başo; İngilizlerin ifadesiyle Eyüp Paşa, Kars'a gelirken yolda Ermenilerin saldırısına uğramış ve yanındaki 200 atlıdan 4'ü şehit düşmüştür.

d- Rawlinson için erzak getirmek üzere Kars'dan hareket eden kendi otomobillerinden biri yolda -telgrafta mevki belirtilmiyor- Ermenilerin top ve makineli tüfek ateşine tutulmuş ve durdurularak bütün erzaklara el konulmuştur. Bu sırada otomobilin içindeki bir onbaşı ile şoför onbaşı yaralanmışlardır. Erzaklar alındıktan sonra otomobil serbest bırakılmış, yaralı onbaşı ile beraber Sarıkamış'ta Rawlinson'un yanına geri dönmüştür.

2- Yukarıda bildirilen olaylar telgrafta belirtildikten sonra kontrol altına alınamayan bu zalim milletin hemen terbiye edilmesi için acele Mütteliklerden kuvvet istenilmektedir.

3- Bu telgraf acele şifreye çevrilmekte olup telgrafhâneye ulaştırılacağı arz olunur.

Refakat Zâbiti
Mülâzım-ı Evvel
(İmza)

**

Onbeşinci Kolordu
Numara: 176
26 Temmuz 1919

Müfettişliğe

Harbiye Nezâreti'ne

Bugün sınır bölgesinde ve sınırın Ermenistan tarafında bir müddetten beri incelemelerde bulunan ve Ermenilerin Müslümanlar aleyhinde yapmakta oldukları korkunç zulüm ve imha hareketlerini gören İngiliz temsilcisi Kaymakam Rawlinson'un 25 Temmuz 1919 tarihinde İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı'na hemen çekilmek üzere Erzurum'daki İngiliz Yüzbaşı Fletcher'e naklettiği telgrafın önemli maddelerini öğrendim. Bunda Oltu'dan Bayezid

sınırına kadar olan cephede Ermenilerin katliam yapmakta oldukları kabul edilmekle beraber artık hiçbir kontrole uymayan bu zalim milletin terbiyesi için acele Müttefik kuvvetleri istenilmektedir. Ermeni milletinin bu şekilde vahşetini ve terbiyeye muhtaç olduğunu İngiliz mümessillerinin raporundan anlamak bizim için çok büyük bir öneme sahiptir.

İngilizlerin, Kafkasya'daki askerlerinin çekilmesi üzerine burayı tekrar askerî denetim altında bulundurmak için Kafkasya'da asayişin bozulmuş olduğunu gösterecek şekilde her türlü yola başvurmaktan geri durmadıklarını, birçok propaganda faaliyetinde bulduklarını, hatta Ermenilerin Müslüman ahaliye karşı yaptıkları zulmü çok ileriye götürerek bazı noktalarda keşif kollarıyla sınırımıza tecavüz ettiklerini bizi de bunların aleyhine hareket etmeye teşvik etmiş olduklarını 22 Temmuz 1919 tarih ve 149 numaralı kişiye özel işaretli telgrafta arz etmişim.

Buna karşı bizim her ne şekilde olursa olsun sükûnetimizi ve ölçülü davranışımızı devam ettirdiğimizi, sınırlarımız içerisinde hiçbir uygunsuz durum meydana gelmediğini ve Ermenilerin vahşice hareketlerini sadece protesto ile yetindiğimizi görünce bizi kıskırtmak suretiyle amaçlarına ulaşamayacaklarını anlayan İngiliz Kaymakamı Rawlinson yukarıda arz olunan raporlarıyla gerçeği ortaya çıkarmakta ve bu şekilde Kafkasya'ya kuvvet getirilmesini temine çalışmaktadır.

Arz olunur.

BOA, HR. SYS, 2877/56

79

Üçüncü Ordu Müfettişliği Vekâleti'nden

Vilayet Makamı'na gelen 1 Ağustos 1919 tarihli yazının sureti

Alınan haberlerin ve bilgilerin özeti aşağıda zikredilmiştir:

1- Kafkasya'da Ermeniler Müslümanlara karşı zulüm ve baskılarını artırmışlardır. Bu Ermeni saldırıları sınırımıza kadar dayanmıştır. Hatta Er-

meni topçusunun zavallı arkadaşlarımıza karşı attığı mermilerden on beş tanesi aramız içine düşmüştür. Müslümanlar da karşılık verip direniş göstermektedirler.

2- İngilizlerin son olarak Gümrü'de İngiliz dilini bilen Ermenilerden bir alay oluşturdukları ve bunları yakında Erzurum'a doğru hareket ettirecekleri haber alınmıştır.

3- Mütareke hükümlerine uyarak Kars üzerinden sınırlarımız dahilinden bir miktar sürgü kolu ve kama yüklü trenin Batum'a sevk edilmek üzere geçeceğini haber alan sınır etrafındaki ahaliden 4-5 yüz silahlı toplanmış ve Ermenilerin eline geçerek kendi ırz ve canlarına karşı kullanılmasına meydan vermemek için Taşkesen civarında treni durdurmuşlardır. Kendilerine karşı koyan iki subayla birkaç eri hırpalayarak eğer biraz onurları varsa Ermenilerin yapmakta oldukları zulüm ve haksızlıklara karşı içinde buldukları durumu düşünmelerini söylemişler ve sandıkları muhafızlarıyla birlikte dağlara göndermişlerdir. Takiplerine çıkarılan askerî birlikler sayesinde götürdükleri maddeler elde edilmiş ve halk sakinleştirilmiştir. Bu malzemeler Erzurum'a getirilmiştir.

4- Erzurum İngiliz Mümessili Rawlinson İstanbul'daki İngiliz Karargâhı'na çektiği telgrafta, Ermenilerin Müslümanlar aleyhindeki katliamını ve vahşice hareketlerini doğrularak artık bu zalim Ermeni milletinin terbiye edilmesi gerektiğini istemiştir.

5- Batum'daki cephanemizin korunması için bırakılan bir çavuşla İtilâf askerî memurlarının, silahları mitralyözlere varıncaya kadar satmakta oldukları, bu silahları hep Rumların satın aldığı ve Ordu kazasına bu aralık mitralyöz de gönderildiği haber alınmış ve gereği yapılmak üzere harekete geçilmiştir.

6- Batum'daki Ermeni ve Rumların Trabzon Vilayeti'ne göndermek üzere çeteler oluşturduklarına dair sağlam kaynaklardan haber alınmıştır. Bunlardan 24/25 Temmuz 1919'da geceleyin ateş ederek yanışmak isteyen üç motor Görele ile Vakfıkebir arasında ahali ve askerın karşılık vermesi üzerine geri çekilmiştir. Ayrıca 11/12 Temmuz 1919'da Giresun civarına gecele-

yin çıkmayı başaran 12 kişilik bir Rum çetesi gizlendikleri yerde basılarak reisleri Haçık ile diğer 11'i ölü ve yaralı olarak ele geçirilmiştir.

7- Müslümanların ezici çoğunluğuna ve milletin büyük duyarlılığına karşı, sahilde Pontus hayalleri kuran bir Yunan komitesi eskiden Rusya'da yerleşmiş Rumları Trabzon ve Samsun sahillerine davet ederek yerleştirmeye başlama cesaretini göstermiştir.

8- Kafkasya'yı işgal için görevlendirilen ve Batum'a kadar gelen İtalyan askerleri İtalya'daki iç olayların tesiriyle tamamen geri çekilmiş, Batum'da 3 bin kadar İngiliz askeri kalmıştır.

9- Revandüz İngiliz siyasî hakiminin Şemdinan kazası kaymakamına müracaat ederek Şemdinan ve çevresinin İngilizlerin idare ve himayesine verildiğinden bahsederek kazanın boşaltılmasını istediği gelen haberler arasındadır. Osmanlı Hükümeti'ne hiçbir taraftan böyle yersiz bir tebligat yapılmadığına bakılırsa, bu subayın İngiliz kıyafeti giymiş bir Ermeni olması ihtimali başka örnekleriyle beraber akla gelen bir durumdur. Bu konunun araştırılarak doğrulanması halinde sö konusu subayın tutuklanması Van Vilayeti'ne bildirilmiştir.

10- İngilizlerin Osmanlı Devleti içindeki Hintli Müslüman askerleri Gurka ve İngilizlerle değiştirmekte olduğu anlaşılmıştır. Antep'teki İngiliz generalinin geri döndüğü, bir yüzbaşı kumandasında 400 kadar süvarisi ile 2 zırhlı otomobilinin kaldığı ve ahalinin bölgedeki asker alma mevkiine başvurarak bu toprakların ne İngilizlere ve ne de başkalarına ait olduğunu ifade ile gerekli tedbirlerin alınmasını istedikleri bildirilmiştir.

Urfa'daki Hintli Müslüman asker de İngiliz askeriyle değiştirilmiştir. Samsun'a da 1.000 kişilik bir Gurka taburu gelmiştir. 260 kişilik bir bölük Merzifon'daki Müslüman Hintlileri değiştirmiştir. Samsun'daki Hintli taburun da vapura binmesi beklenmektedir. Urfa'daki İngiliz kuvvetleri artırılmış, Ermeni muhacirleri çoğalmış ve Ermenilerin Müslümanlara kötü muameleleri çok fazla artmıştır. Amerikan heyetlerinin Ermenilere para yardımıyla buldukları anlaşılmıştır.

BOA, DH. KMS, 53-3/15

Meclis-i Vükelâ
Müzâkerâtına Mahsus Zabıtnâme
Numara: 368
9 Ağustos 1919

Konunun Özeti

Kayseri'de bulunan Ermeni mültecilere hükümet tarafından yapılması gereken yardımlar konusunda kayıtsızlık ve gevşeklikleri görülen mutasarrıf, jandarma kumandanı ve polis müdürünün görevlerine son verilerek yerlerine atanacakların öncelikle isimlerinin bildirilmesi İngiliz Fevkalâde Komiserliği'nden alınan raporda ifade edildiğine ve adı geçen görevlilerle ilgili yapılan soruşturma sonucuna göre işlem yapılması açık ise de yapılan diğer istekler konusunda karar verilmesine dair Dahiliye Nezâreti'nden gelen 24 Temmuz 1919 tarihli yazı ve eki okunmuştur.

Karar

Söz konusu memurların görevden alınmalarını gerektirecek gevşeklikleri belirlendiği takdirde hemen görevlerine son verilip yerlerine uygun kimselerin atanarak gönderilmesi ile ilgili işlemlerin hızlandırılması ve bu memurların yerlerine gönderileceklerin resmî bir hüviyeti ve yazısı olmaksızın isimlerinin görüşme sırasında özel bir biçimde sözlü olarak İngiliz Komiserliği'ne bildirilmesinin uygun görüldüğünün cevap olarak nezârete tebliğ edilmesine karar verilmiştir.

(Damad Ferid ve diğer Meclis-i Vükelâ üyelerinin imzaları)

BOA, MV, 216/105

Bâb-ı Âlî
Dahiliye Nezâreti
Şifre Kalemî
Çıkış Yeri: Trabzon
11 Ağustos 1919

Daha önce iç bölgelere sevk edilen Ermenilerden henüz dönmeyenlerin geride bıraktıkları gayr-ı menkullerin Ermeni yetimleri ve cemaatinin ihtiyaç-

larını karşılamak üzere murahhasahaneye devir ve teslimi Trabzon Ermeni Murahhasa Vekâleti tarafından yazılı olarak istenmiştir. Geçende Trabzon'a gelen İngiliz Kumandanı Smith de bir münasebetle böyle bir öneriyi dile getirmiştir. Ancak hükümetin umumî vasiliği var iken bu hakkın murahhasahaneye verilmesi konusunda bir kararsızlık mevcuttur. Bu sebeple gereğinin belirlenip bildirilmesi arz olunur.

9 Ağustos 1919

Vali Vekili Defterdar
Emin

**

Şifre

Trabzon Vilayeti'ne

9 Ağustos 1919 tarihli şifreli telgrafa cevap:

Henüz dönmeyen Ermenilerin geride bıraktıkları gayr-ı menkuller hakkında düzenlenen bir kanun tasarısı Meclis-i Vükelâ'da görüşülmektedir. Yakında yayınlanması Heyet-i Vükelâ tarafından arzu edilmekte ve gerekli görülmektedir. Çıkacak kanun hükümlerine uygun olarak işlem yapılacaktır. Bu gibi kanun dışı uygulamalarda bulunulması mümkün olmadığından kanunun yayınlanmasını beklemek gerekmektedir.

11 Ağustos 1919

BOA, DH. KMS, 54-2/45

82

Dahiliye Nezâreti
Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
4 Kasım 1919

Şifre

Sadâret Yüksek Makamı'na ve Hariciye Nezâreti'ne

İngiliz, Rum ve Ermenilerin Trabzon ve Batum'daki hal ve hareketlerine, Trabzon'da bulunan Amerika İlaş Heyeti'nin durumuna, Kağızman, Iğdır,

Kulp ve Sarıkamış'ta Ermenilerin Müslümanlara yaptıkları mezâlime dair ayrıntıları içeren Erzurum Vilayeti'nin yazısı ile Onbeşinci Kolordu Kumandanlığı'nın iki adet yazısının sureti* ek olarak yüksek görüşlerinize sunulmuştur.

*Hariciye'ye: Ek olarak tarafınıza gönderilmiştir.

**

Erzurum Vilayeti
Mektubî Kalemi
Umumî: 6221
Hususî: 891

*Özet: İngiliz, Rum ve Ermenilerin
hal ve hareketleri hakkında*

Gizli

Dahiliye Nezâreti'ne

İngiliz, Rum ve Ermenilerin hal ve hareketleri hakkında bazı bilgi ve araştırmalara ilişkin Onbeşinci Kolordu Kumandanlığı'ndan alınan 1 ve 2 Eylül 1919 tarih, 291 ve 288 numaralı iki adet yazının birer sureti ekte yüksek görüşlerinize sunulmuştur.

Arz olunur.

10 Eylül 1919

Erzurum Valisi
Ahmed Reşid

**

Erzurum Vilayeti
Mektubî Kalemi

Suret

1- 31/8/1919 günü öğleden sonra bir İngiliz torpidosunun Trabzon'a geldiği, bu torpidodan bir İngiliz subayı ile bir doktorun inerek Trabzon'da kalacakları haber alınmıştır. İngilizlerin, Batum'da gözetim altında tuttukları

Beşinci Fırka Kumandanı Mürsel Bey'in yanında bulunan 2 askerinin dışında gönderdikleri 8 asker de Trabzon'a gelmiştir. Bu askerlerin ifadesine göre "Batum'da silah ve cephane konusunda görevlendirilen subay ve askerlerin İngilizler tarafından tutuklandığı, silahlardan bir kısmının Ermeni ve yerli milislere dağıtıldığı, geri kalan silahların ise denize döküldüğü ve İngiliz askerlerini taşıyan vapurların ardı ardına Batum'dan yola çıktıkları" belirtilmiştir.

2- Trabzon'da bulunan Amerika İlaş Heyeti, son günlerde Ermeni ve Rumlara karşı olan tutum ve davranışlarını değiştirmiştir. Bu heyet önceleri bunlara her türlü yardımda bulunuyor, beden eğitimi yaptırıyor, giyecek ve yiyecek maddeleri ile para dağıtıyor iken şimdi bu tür yardımları yapmamakta, bundan sonra ise Müslümanlara yardım edeceğini gizliden gizliye söylemektedir. Trabzon'daki Ermeni ve Rumlar akın akın Batum'a gitmektedirler. Bunların sayısının kaç olduğu, yerli mi yoksa yeni gelenler mi olduğu araştırılmaktadır. Arz ederim.

3- Harbiye Nezâreti'ne, mücavir kolordulara, Erzurum ve Van vilayetlerine de arz edilmiştir.

**

Erzurum Vilayeti
Mektubî Kalemi

Suret

1- Ermeniler tarafından Müslümanlara yapılan mezâlim aşağıda bildirildiği gibidir: Mezâlim yapılacak bölgede yerleşik Hıristiyanlar bir bahane ile boşaltıldıktan sonra Müslümanların yaşadığı köy ve mahalleler ansızın top ve makineli tüfekler ile basılarak Müslümanlar öldürülüp yok edilmekte, yok edilen ve kaçmayı başaran Müslümanların ise eşya, mal ve hayvanları yağmalanmakta ve köyler yakılıp yıkılmaktadır. Bu şekilde Kağızman, İğdır ve Kulp bölgelerinde birçok köyde katliam, yağma ve yıkımlar yapılmıştır. Yukarı Karaorgan, Yeniköy ve Bardız köylerinde yaşayan Hıristiyanlar, geri çekilerek Müslümanlara saldırıya başlamıştır. Sarıkamış civarındaki Ermeni-

ler ise köylere sevk edilip boşaltılan bu yerlere çok sayıda kuvvet yığılmıştır. Ermenilerin diğer bölgelerde uyguladıkları planı burada da uygulayacakları anlaşılmiş ve bazı Müslüman köylere saldırı başlamıştır.

2- Sarıkamış civarındaki Karahamza köyü ahalisi Ermeniler tarafından yok edilmiştir. Sarıkamış Ermeni Müfreze Kumandanı Şimşekyan tarafından Saatviran köyü ahalisinin yok edilmesi ile ilgili bir emir verildiğinin Gülan-tepli Süleyman isimindeki bir Müslüman tarafından öğrenilmesi üzerine bu kişi tarafından Saatviran köyü ahalisinin kaçmaları sağlanmış ve Ermeniler bu köy ahalisinden yalnızca 8 kişiyi yakalayarak öldürebilmiştir.

3- Kağızman'ın ileri gelenleri Ermeniler tarafından toplanarak bilinmeyen bir yere götürülmüştür. Bu götürülenlerden Mehmed Bey isimindeki kişinin cesedi Kars'ta Küçükzaim köyü yakınında bulunmuştur. Ermeniler bu mazlumu kaba etlerinden açtıkları ceplere ellerini sokarak ve değişik işken-celer yaparak şehit etmişlerdir. Arz ederim.

4- Vilayetlere arz ve müstahkem mevki ile fırka kumandanlıklarına tebliğ olunmuştur.

BOA, DH. KMS, 53-3/64

83

Bâb-ı Âlî
Dahiliye Nezâreti
Kalem-i Mahsus
7620

Çok âcil şifre

Bitlis Vilayeti'ne ve Siirt Mutasarrıflığı'na

Zaho'da toplanan bir Ermeni çetesinin İngilizler ile birlikte sınırı geçerek köyleri, mescitleri uçaklarla yakıp yıktıkları ve masum kadın ve çocukları öldürdükleri Şırnak Aşireti Reisi Abdurrahman imzasıyla bugün Şırnak'tan çekilen bir telgrafta bildirilmektedir. Gerçekte Ermeniler tarafından böyle bir

saldırı olmuş mudur? Eğer olmuşsa saldırı sınırın hangi bölgesinden ve nereden gerçekleşmiştir? Ermenilerin yanında gerçekten yabancı asker var mıdır? Eğer var ise sayıları aşağı yukarı ne kadardır? Ahalinin işe karıştırılması, Allah korusun, yabancıların müdahalesine ve bu bölgenin işgaline sebebiyet vereceğinden, Müslümanlar ile Ermeniler arasında kesinlikle bir çatışma çıkmasının önlenmesi ve çetenin sadece askerî kuvvetle yok edilmesi gerekmektedir. Onbeşinci Kolordu Kumandanlığı'na da Harbiye Nezâreti'nden bu şekilde tebligat yapılmıştır. Askeriye ile beraber hareket edilerek önlemler alınmalı ve bu konudaki bilgiler detaylı olarak bir an önce bildirilmelidir.

28 Ağustos 1919

Nâzır
Âdil

BOA, DH. ŞFR, 102/302

***

Bâb-ı Âlî
Dahiliye Nezâreti
Kalem-i Mahsus
7789

Şifre

Van Vilayeti'ne

11 Ağustos 1919 tarihli yazınıza cevaptır: Sözde, İngilizlere katılan 1.500'ü aşkın Ermeni süvarisinin İmadiye'deki aşiretleri yenilgiye uğratarak bir kısmını teslim olmak geri kalanlarını ise Van'a doğru göç etmek zorunda bıraktıkları Şırnak Kaymakamlığı'nın yazısına dayanılarak Bitlis Vilayeti'nden bildirilmektedir. Meselenin aslının ne olduğu ve ne yapıldığının ayrıntılı olarak bir an önce bildirilmesi.

9 Eylül 1919

Nâzır
Âdil

BOA, DH. ŞFR, 103/89

***

Bâb-ı Âlî
Dahiliye Nezâreti
Şifre Kalemi
Şifre Telgraf
Çıkış Yeri: Siirt

Posta ile gelmiştir.

Âcil

Zaho'da toplanıp sınırı geçtiği bildirilen Ermeni çetesi Siirt livası sınırını geçmemiştir. Ancak İngilizlerin 1.500 kadar Ermeni'nin bulunduğu bir kuvvet ve uçakla Geliguyan'a saldırdıkları ve bu saldırının Geliguyanlıların yardım istemek için Şırnak'a gönderdikleri ulağın ifadesinden anlaşıldığı Şırnak Kaymakamlığı'nın 27 Ağustos 1919 tarihli yazısıyla bildirilmiştir. Fakat bu kuvvetin ne kadarının Ermeni, ne kadarının İngiliz olduğu ve saldırının hangi gün meydana geldiği gelen ulak tarafından belirtilmemiştir. Geliguyan livamız sınırları içinde olmayıp Van Vilayeti dahilindedir. Oradan bilgi alınması mümkündür. Şırnaklı Abdurrahman Ağa'nın gerek Dahiliye Nezâreti gerekse vilayet ve mutasarrıflık makamlarına yazı ile bazı olayları bildirmesi, İngiliz uçaklarının 22 Ağustos 1919 günü Diyarbakır Vilayeti'nin Cizre kazasına bağlı Silvan nahiyesinin Besbin köyüne attığı bombanın köy mescidini yakıp yıkması yüzünden ortaya çıkan korku ve heyecanı dindirmek ve her türlü ihtimale karşı Şırnak kazasına askerî kuvvet gönderilmesi hükümeti mecbur etmek amacından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte 10 gün önce Onsekizinci Alay yola çıkarılmıştır. Duruma göre hareket edilmek üzere Eruh kazasında bu alayın durmasına İkinci Fırka Kumandanlığı tarafından emir verilmiştir. Şimdilik Şırnak'a asker sevkini gerektirecek bir olayın çıkmadığı anlaşılmaktadır.

Arz olunur.

9 Eylül 1919

Mutasarrıf Vekili
Şükrü

**

Bâb-ı Âlî
Dahiliye Nezâreti
Şifre Kalemi
Şifre Telgraf
Çıkış Yeri: Bitlis

8 Eylül 1919 tarihli şifreye cevaptır:

Şırnak Kaymakamlığı'nın bildirdiğine göre, Siirt Mutasarrıflığı'ndan alınan bir telgrafta, Zaho ve Geliguyan arasında bulunan Sindiyân bölgesinden Geliguyan'a saldıran İngiliz ve Ermenilerden 150 kişinin öldüğü, 60 kişinin yaralandığı, 2 top, 2 mitralyöz, çok sayıda silah ve cephanenin ele geçirildiği, Guyanlılardan ise 12 kişinin öldüğü ve yaralandığı söylenmekte ise de bu haberlerin araştırılması ve doğrulanması gerekmektedir. Diğer telgraflarda ise İngilizlerin Geliguyan'ın Gerur köyünü tamamen yaktıkları, Kürtlerden 70-80 kişinin yaralandığı, 60 kişinin öldüğü, İngiliz ve Nasturilerin ise iki misli kaybının olduğu, İngilizlerin daha önce öldürülen siyasî hakimın katillerinin teslim edilmesini ve o sırada kaybolan 40 tüfek, 4 at ve 7 öküzün geri verilmesini istedikleri ifade edilmektedir. Molla İbrahim isminde bir Kürt'ün siyasî hakim ile yaptığı görüşmede ise siyasî hakimın Guyanlıların yaptıkları hareketlerden dolayı Gerur köyünün yakılması ve katillerin yakalanması emrini aldığı için köyleri yaktığını, eşyaların teslim edilmesi ve Kürtlerin teslim olması durumunda sorunun çözülmüş olacağını, Zaho'ya serbestçe gidip gelebileceklerini ve hatta bu konu ile ilgili olarak daha önce mektup dahi yazıldığını belirtmiştir. Cizre Süryanileri'nden olup Zaho'da oturan Mihail'in Şırnaklı Hacı Yusuf Ağa'ya, Guyan taraflarındaki İngiliz kuvvetinin 200 süvari, 1.200 Nasturi, 500 Ermeni ve az sayıda Hintliden oluştuğunu söylediği, bu sözlerin söylenti olup işin içyüzünün araştırıldığı, Musul siyasî hakimi tarafından Şırnaklı Abdurrahman Ağa'ya gönderilen 27 Eylül 1919 tarihli mektupta, Tiyari ismindeki kuvvetin kullanılmasının Hıristiyan köylerinin korunması ve jandarma sıfatıyla düzenin sağlanmasına yönelik olup başkaca bir amacın bulunmadığı, bu kuvvetin görevleri dışında harekette bulunmalarını önlemek için İngiliz subaylarına kesin emir verildiği, Müslümanlar Hıristiyanlara saldırmadığı takdirde en ufak bir saldırıda bulunulmayaca-

ğı ve Tiyari askerlerinin büyük bir kısmının İmadiye'nin kalan kısmının ise Guyan'ın Hıristiyan köylerinde bulunduğu ifade edilmektedir. Nasturilerin örgütlenerek İngilizlere katılmasının Ermenilerin saldırılardan korunması amacına yönelik olduğu, Zaho, İmadiye ve Guyan taraflarında bulunan kuvvetin, 1.200 Nasturi ve 500 Ermeni'den oluştuğu, bunların adı geçen mevki-lerdeki İngilizlerin emir ve kumandası altında hareket ettikleri, Kürtler, Ermeniler ve özellikle de Nasturilerin sayısını abartarak 12 bin kadar tahmin etmekte iseler de doğrusunun anlaşılacağı, İmadiye taraflarındaki Nasturilerin Müslümanları katlettikleri haberinin alındığı, siyasî hakimın mektubunda da bu durumun itiraf edildiği, bu bilgilerin doğruluğunu desteklemek için yapılan araştırmalarda Ermenilerin İngilizler ile ortaklaşa hareket ettikleri ve saldırılarda bulduklarının anlaşıldığı bildirilmiştir. Vilayete mutasarrıflığın bütün yazılarında sözünü ettiği ve göndermek üzere olduğu mektup geldiğinde iletilecektir. Yapılan saldırılara dair Van'ın Geliguyan'a yakın yerleri hakkında Cizre Kaymakamlığı'nın ne gibi bilgileri olduğu konusunda Diyarbakır ve Van vilayetlerine yazılan yazılara Diyarbakır Vilayeti'nden cevap alınamamıştır. Ancak Van Vilayeti'nden gelen telgrafta daha önce Zaho İngiliz siyasî memurunun Guyanlılar tarafından öldürülmesinden dolayı İngilizlerin, yeniden söz konusu aşireti cezalandırmaya kalkışarak Gerur köyünü yakıp yıktıkları, Tahir, Hamzat, Sadık, Hacı Şaban ve Mehmed Salih isimdeki kişileri teslim etmedikleri takdirde saldırıyı sürdüreceklerini söyledikleri bildirilmiştir. Şırnak kazasının almış olduğuhaberler de birbirini tutmadığından gerçek bilgilerin elde edilmesi, siyasî hakimın mektubunda yazılı Tiyari kuvvetinin nasıl ve ne çeşit bir kuvvet olduğunun araştırılarak bildirilmesi ve ayrıca Şırnak taraflarında güvenlik önlemlerinin bir kat daha artırılması gerektiği Siirt Mutasarrıflığı'na yeniden yazılmıştır.

30 Ekim 1919

Vali Vekili
Vehbi

BOA, DH. KMS, 53-3/70

***

Bâb-ı Âlî
Dahiliye Nezâreti
Kalem-i Mahsus
8329

Şifre

Van Vilayeti'ne

İngilizlerin 1.500 kadar Ermeni'nin de bulunduğu bir kuvvet ve uçakla Geliguyan'a saldırdıklarına ve bu saldırının Geliguyanlıların yardım istemek için Şırnak'a gönderdikleri ulağın ifadesinden anlaşıldığına dair Siirt Mutasarrıflığı Vekâleti'den iki ay gecikmeyle gelen telgrafta bildirilmiştir. Bu konu ile ilgili olarak vilayetin elindeki bilgilerin ve yapılan saldırı üzerine ne yapıldığının bir an önce bildirilmesi.

8 Kasım 1919

Nâzır
Mehmed Şerif

BOA, DH. ŞFR, 104/176

***

Dahiliye Nezâreti
Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
18 Kasım 1919

Sadâret'e ve Hariciye Nezâreti'ne

Şırnak Kaymakamlığı'ndan alınan telgrafta, sözde İngilizlere katılan 1.500'ü aşkın Ermeni'nin İmadiye'deki aşiretleri yenilgiye uğratarak aşiretlerin bir kısmını teslim, diğerlerini de Van'a doğru göç etmeye mecbur bıraktıkları, İngilizlerin Geliguyanlılara da saldırarak onları buldukları yerden sürüp Guyan'a girmeye kalkıştıkları, ancak Guyanlıların yardım istemek üzere birini gönderdiklerinin haber alınmasıyla Şırnaklıların yeniden endişeye kapılarak kendilerinin ya buldukları bölgeyi terk edip gitmelerine izin verilmesini ya da asker tarafından Şırnak ile Guyan arasındaki sınırın kontrol

altında tutulmasını önemle vurguladıkları Bitlis Vilayeti Vekâleti'nden daha önce Dahiliye Nezâreti'ne gelen telgrafta bildirilmişti. Bunun üzerine cevap olarak meselenin aslının araştırılarak haber verilmesi ve tarafımızdan herhangi bir saldırının yapılmaması için önlem alınmasının kesin bir şekilde gerektiğinin önerildiği yapılan inceleme sonucunda anlaşılmış, bu tebligat ile daha önce istenen bilgilere cevaben söz konusu vekâlet ile Van Vilayeti'nden bu kez alınan telgraf kopyaları* yüce görüşlerinize ek olarak sunulmuş ve Hariciye Nezâreti'ne de bilgi verilmiştir. Arz olunur.

*Hariciye'ye: Tarafınızdan incelenmek üzere ek olarak gönderilmiştir. Arz olunur.

BOA, DH. KMS, 53-3/70

84

Bâb-ı Âlî
Dahiliye Nezâreti
Şifre Kalemî
Çıkış yeri: Ankara

Sizden önceki nâzırdan almış olduğu belge yanında bulunduğu halde Ermeni yetimhanelerini teftiş bahanesiyle Anadolu'da gezip dolaşmakta bulunan Mıgırdıç Efendi adlı birinin Ankara'daki İngiliz subaylarından aldığı emir üzerine Köşkeryan Artin ve Muallim Kigork adlı Ermenilerle bugünlerde Keskin'deki Rum ve Ermenileri silahlandırdığı, Kayseri'den de silah getirtmeye çalıştığı ve bu konuda ciddi ve gizli bir şekilde kovuşturma yapılmakta olduğu Keskin Kaymakamlığı'ndan bildirilmiştir. Bilgilerinize arz olunur.

9 Kasım 1919

Ankara Vali Vekili
Yahya Galib

Çok ciddi bir şekilde kovuşturma yapılarak silah dağıtımına fırsat verilmemesi, emniyet ve asayişin tam bir şekilde sağlanması konusunda cevap yazılması.

10 Kasım 1919

BOA, DH. EUM. AYŞ, 27/92

Bâb-ı Âlî
Dahiliye Nezâreti
Şifre Kalemî
Çıkış yeri: İzmit

Aceledir

Dört-beş gün önce Bahçecik nahiyesi merkezinde köy dışında gece erken vakitte silah atılması üzerine Ermeniler de köydeki Ermeni yetimlerine bakan İngiliz ve Amerikan heyetinin bulunduğu evin çevresinde toplanarak gösteri maksadıyla havaya silah attıkları sırada iki mermi pencereden girerek tavandan çıkmıştır. İzmit'teki İngiliz askerî kumandanı Binbaşı Atkinsin'in yerine bakan bir yüzbaşı bu olayı bir problem haline getirerek bize müracaat etmiştir. Konu kendisine açıklanarak durum hakkında güvence verilmiştir. Jandarmaların sayısı artırılarak evin çevresine nöbetçiler konulmuş, gece devriye kuvveti çıkarılmış ve her türlü tedbir alınarak bir de subay desteği sağlanmıştır. Bütün sorumluluklar yerine getirilip konu kapatıldığı halde dün nahiyeye bir subay eşliğinde otuz kadar Hintli asker getirmeleri yapılan anlaşmaya aykırı hareket etmiş olduklarını göstermektedir.

Arz olunur.

2 Kasım 1919

Mutasarrıf
Ali Suad

**

Dahiliye Nezâreti
Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
Numara: 152
4 Kasım 1919

Hariciye Nezâreti'ne

3 Kasım 1919 tarihli ve 8266 numaralı yazıya ektir:

Haydarpaşa-Karahisar tren hattındaki İngiliz askerî birlikleri kumandanı ile yapılan görüşmede, Bahçecik'e Hintli asker getirilmesine itirazda bulu-

nulması üzerine kumandan köydeki İngiliz-Amerika misyonu ikametgâhı çevresinde silah atılmaması halinde askeri geri çekeceğini ifade etmiştir. Ayrıca Ermeniler tarafından dikkatleri üzerlerine çekmek gibi kötü niyetli bir amaca yönelik olarak çıkarılan bu hadise karşısında kendisine yeterli açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca bir subayla bir jandarma nöbetçi de konulduğunun kendisine anlatıldığı İzmit Mutasarrıflığı'ndan bildirilmiştir. Arz olunur.

**

Bâb-ı Âlî
Dahiliye Nezâreti
Şifre Kalemi
Çıkış yeri: İzmit

Geçenlerde Bahçecik'te Ermeni yetimlerine bakan İngiliz ve Amerikan misyonerlerinin evine silah atılması ve köylü Ermenilerin de aynı şekilde cevap vermesi üzerine İngilizlerin Bahçecik'e 20 kişilik bir Hint askerî birliği getirttiklerini ve 3 Kasım 1919 tarihinde General Floud ile görüştüğümde buna itiraz ettiğimi arz etmiştim. Bundan dört gün önce gece yine böyle bir tüfek ve tabanca sesi üzerine Hint askeri gelişi güzel karşılık vermiştir. Bu durum karşısında sabah burada bulunan Jandarma Umum Kumandanlığı müfettişlerinden Kaymakam Vasıf ve Alay Kumandan Vekili Aziz Efendiler İngilizler tarafından davet edilmekle beraber bir miktar Hint askeri ve mahallî temsilci Mösyö Gambel önce Bahçecik'e giderek kendi kendilerine tahkikatta bulunmuşlardır. İngilizler zabıtamıza da önemli bir şey olmadığını söyleyip Döngel köyüne uğramışlar ve orada Laz Şeyh Mustafa Efendi adında birini tutuklamışlardır. Temsilciye, Hint askeri orada kaldıkça Ermenilerin cesaretlerini artıracakları, İngilizler tarafından himaye edildikleri fikriyle sebepsiz yere silah atmaktan ve sürekli dikkat çekmekten vazgeçmeyecekleri yazılmış ve askerlerin çekilmesi konusunda açıklamalarda bulunması istenmiştir.

Arz olunur.

17 Kasım 1919

Mutasarrıf
Ali Suad

BOA, DH. KMS, 56-2/25

Bâb-ı Âlî
Dahiliye Nezâreti
Şifre Kalemî
Çıkış yeri: Van

Aceledir. Önceki telgraflara ektir.

Barzan ve Zibar aşiretlerinin üzerine yürüyen Nasturi ve Ermenilerden oluşan İngiliz kuvvetleriyle adı geçen aşiretler arasında meydana gelen çatışmada iki taraftan üç-dört yüz kişinin öldüğü bildirilmektedir. Bir rivayete göre, Barzanilerin vilayet sınırına yakın Mizivri nahiyesine çekildikleri ve İngilizlerin baskısı devam ettiği takdirde yakında vilayet içine sığınacakları söylenmektedir. Başka bir rivayette de aşiretlerin İngilizlere üstün gelip dört toplarını aldıkları haber verilmektedir. Mesafenin uzaklığı sebebiyle gerçek durumu anlamak için gönderilen habercilerin henüz dönmediği, aşiretler vilayet içine girerler ve İngilizler de takip ederlerse yapılacak işlemin bildirilmesi arz olunur.

27 Aralık 1919

Vali
Midhat

BOA, DH. KMS, 50-3/17

Bâb-ı Âlî
Dahiliye Nezâreti
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
Asayiş Şubesi
Umumî: 82

*Müslüman olduğu anlaşılan Babaeskili
 Sadiye hakkında İngilizler nezdinde
 girişimlerde bulunulması*

Eskişehir Mutasarrıflığı'na

İngiliz Mümessilligince Ermeni kızı olduğu iddia edilen Karahisar'da kuyumcu Rahmi Bey'in hizmetçisi 12 yaşlarında Sadiye'nin yapılan soruştur-

ma sonucunda Babaeskili merhum saatçi Abdülmecid Efendi'nin kızı olduğu belirlenmiştir. Yol masrafları muhacirîn tahsisatından karşılanarak Karahisar-ı Sahib Mutasarrıflığınca görevlendirilen bir memur eşliğinde memleketindeki akrabasına teslim edilmesi için gönderilen bu kızın Eskişehir'e geldiğinde İngilizler tarafından alındığı anlaşılmıştır. Bu konuda adı geçen mutasarrıflıktan gelen nüfus kâğıdı ve soruşturma belgeleri ek olarak gönderilmiştir. Söz konusu kızın geri alınması için İngiliz Mümessilliği nezdinde gerekli teşebbüslerde bulunularak sonucunun bildirilmesi ve ek belgelerin geri gönderilmesi tarafınıza bırakılmıştır.

20 Mart 1920

Dahiliye Nâzırı adına

Müsteşar

Faik Galib

BOA, DH. EUM. AYŞ, 35/61

88

Sadâret-i Uzmâ

Mektubî Kalemi

Numara: 119

28 Haziran 1920

Hariciye Nezâreti'ne

Savaş sırasında 10 sene hapis cezasına çarptırılıp 4,5 senedir Harput Hapishanesi'nde yatmakta olan Kiğılı Mıgırdıç Kirkoryan'ın kalan hapis cezasının affedilmesinin İngiltere Siyasî Mümessilliği tarafından istendiğinin Dahiliye Nezâreti Vekâleti'nden bildirilmesi üzerine Adliye Nezâreti'ne tebliğat yapılmıştır. Adı geçen nezâretten cevap olarak gelip Meclis-i Vükelâ'da değerlendirilerek sureti ek olarak tarafınıza gönderilen yazıda söz konusu şahıs ile yandaşları hakkında nasıl bir işlem yapılacağına dair nezâretinize şimdiye kadar yapılan tebliğlere henüz cevap alınmadığı ifade edildiğinden ve meselenin öneminden dolayı gereğinin bir an önce yapılıp bildirilmesi istenmektedir.

BOA, BEO, 347896

Divan-ı Harb-i Örfî
Sayı: 13

Harbiye Nezâreti'ne

Efendim,

Erzincan ve Kemah'tan yapılan tehcirde sorumluluğu bulunduğu iddiasıyla sanık olarak tutuklanan Eğinli Kasap Mustafa tarafından verilen dilekçede şu şikâyet ve talepler yer almaktadır:

"20 Aralık 1920 Pazartesi günü resmî İngiliz elbisesi giyinmiş, ancak konuşmasından Ermeni olduğu anlaşılan ve İngiliz tercümanı olduğu öğrenilen bir kişi, bunların tutuklu buldukları mülkiye tevkifhanesine giderek tehcirden aklanarak Amasya eski Mutasarrıfı Süleyman Sırrı Bey'i ve yine aynı sebeple sanık olan ve şu anda hastanede bulunan Abdülehad Nuri Bey'i sorduğu gibi yine aynı sebeple tutuklu olan Eğinli Abdullah'ı yanına getirterek adları geçen Süleyman Sırrı ve Abdülehad Nuri Beyleri ve tehcir meselelerinden tutuklu bulunan diğer şahısları sormuştur. Bu kişi daha sonra bazı odaları bizzat ziyaret ederek herkesi tek tek gözden geçirdikten sonra gitmiştir. Tevkifhane memurları adı geçen Eğinli Abdullah'ı: "Haydi seni Divan-ı Harb'e istiyorlar." diyerek kandırıp İngiliz memurlarının huzuruna çıkarmıştır. Kötü niyetli binbir çeşit söylenti ile sınırlarının gerilmiş olduğu bir sırada bir de bu söylentileri güçlendirecek biçimde yabancıların teftiş ve sorgulamalarına maruz kalmaları ise kafa ve kalp huzurlarını tamamen ortadan kaldırmıştır. askerî tevkifhanede buldukları dönemde sıradan ziyarete gelen yabancı subayların kabul olunmalarına karşılık mülkiye tevkifhanesinde böyle bir tercümanın araştırma ve teftiş yapması için bu şekilde hile ile karşısına çıkarılmaları kendilerine çok ağır gelmiştir. Bu, hükümetin şerefi bakımından da çok yakışsız bir durumdur. Özellikle günün birinde bir İngiliz askerinin talebiyle hepsinin teslim edilmeleri ihtimali bulunmaktadır. Öyle bir şey gerçekleşirse bir oldu bitti karşısında kalan hükümet doğal olarak sıkıntıya düşecektir. Tüm bu sebeplerden dolayı ya kendileri de askerî tevkifhanede nakledilmeli ya da mülkiye tevkifhanesi memurlarına bu konuda kesin ve sıkı

uyarılar yapılmalıdır". Bu dilekçenin havale edilmesi üzerine Birinci Divan-ı Harb-i Örfî Müddeî-i Umumîliği'nden "usul ve teamüle göre, tutukluların dışarıdan kimselerle görüştürülmesinin, ancak ilgili dairenin özel müzekkiresine dayanılarak mümkün olabileceği ve hatta görüşme sırasında tutukevi memurlarından birisinin de yanlarında bulunarak yapılan konuşmalardan haberdar olması gerektiği, usul ve teamüle aykırı biçimde tutukevine kendi başına dışarıdan kişilerin kabul edilmesine ve tutukluların içine sokulmasına izin verilemeyeceği, bunun birçok sakıncaları beraberinde getireceğinin çok açık olduğu, bu sebeple tevkifhane müdürlüğünün bundan sonra usul ve teamül sınırları içerisinde hareket edilmesi hususunda uyarılması gerektiği" şeklinde bir değerlendirme ortaya konulmuş ve esasen konu da, üzerinde durmayı gerekli kılan bir öneme sahip görüldüğünden, bu hususta ilgililerin uyarılması için durumun âcilen Dahiliye Nezâreti'ne bildirilmesi nezâretinizin emirlerine bağlıdır.

Arz olunur.

3 Ocak 1921

Birinci Divan-ı Harb-i Örfî Reisi
Birinci Ferik
(İmza)

BOA, DH. MB. HPS. M, 44/107

90

İdare-i Umumiye-i Dahiliye Müdüriyeti
3 Temmuz 1921

Nâzır Ali Rıza Paşa'dan Polis Müdür-i Umumîsi Miralay Esad Bey'e

Küçük Zabıt Mektebi ikinci sınıf öğrencilerinden Şeyh Hasan oğlu Muhyiddin Efendi tarafından Paşabahçe'deki hamama bitişik merhum Ali Bey'in yalısında oturan emekli Binbaşı Şakir Bey'in yanındaki kızkardeşinin Müslüman evlerinde alıkonmuş Ermeni yetimi olduğu varsayılarak Üsküdar taraflarından bir Ermeni rahibi ile Ermeniler ve İngiliz polislerince alınıp götürüldüğü ve kurtarılması bir dilekçe ile istenmiştir. Bunun üzerine Hariciye

Nezâreti aracılığıyla yapılan girişimlere cevap olarak İngiliz Fevkalâde Komiserliği'nden gelen notada İngiliz polislerince bahsi geçen kızın zorla alındığına dair Beyne'l-Mü'telifin Polis Komisyonu İngiliz Şubesi tarafından bir kayda rastlanmadığı bildirilmiştir. Ancak Muhyiddin Efendi bu cevabı yeterli görmeyerek verdiği başka bir dilekçede kızkardeşinin Üsküdar yahut İstanbul Ermeni yetimhânelerinden birinde olduğunun anlaşıldığını, eğer beraberrinde Osmanlı ve İngiliz memurlarından birer kişiyle bütün yetimhâneler gezilerek araştırılacak olursa kızkardeşini bulacağını söylemiş ve kendisine yardım edilmesini istemiştir. Bu konuda daha etkili bir şekilde araştırma ve girişimlerde bulunulması Harbiye Nezâreti tarafından bildirilmiş ve yukarıda zikredilen dilekçenin adı geçen nezâretten gelen kopyası da ekte gönderilmiştir. Gereğinin yapılması. Arz olunur.

**

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi

Şube: 4

Numara: 304

Dahiliye Nezâreti'ne

Arz

Küçük Zabit Mektebi ikinci sınıf öğrencilerinden Şeyh Hasan oğlu Muhyiddin Efendi, Binbaşı Şakir Bey'in yanında kalan Gevri ismindeki kızkardeşinin Üsküdar taraflarında bir Ermeni rahibi ile Ermeniler ve İngiliz polisleri tarafından sözde Müslüman evlerinde alıkonmuş Ermeni yetimi olduğu varsayıp götürüldüğünü ifade ederek kızkardeşinin kurtarılmasını daha önce Mekâtib-i Askeriye Müfettiş-i Umumîliği'nden gönderilen dilekçesinde istemişti. Bu konuda Hariciye Nezâreti aracılığıyla İngiliz Fevkalâde Komiserliği nezdinde gerekli girişimlerde bulunulmuş, ancak komiserlikten gelen notada İngiliz polislerince adı geçen kızın zorla alındığına dair Beyne'l-Mü'telifin Polis Komisyonu İngiliz Şubesi tarafından bir kayda rastlanmadığı cevabı verilmiştir. Ancak dilekçe sahibi bununla yetinmeyerek bir kopyası ekte tarafınıza bildirilen ifadelerinde ısrar ile bugüne kadar Meşihat ve Polis Müdüriyeti nezdinde yaptığı takibattan henüz bir sonuca ulaşamadığını arz

etmektedir. Adı geçen şahsın kızıkardeşinin bulunmasına dair bundan önce belirtilen kurallar çerçevesinde daha etkili bir şekilde gerekli araştırma ve girişimlerde bulunulması için yardımlarınızı esirgememeniz arz olunur.

30 Haziran 1921

Harbiye Nâzırı
(İmza)

BOA, DH. İUM, 19-17/1-36

91

İstanbul
Polis Müdüriyet-i Umumiyesi
Şube: 2
Hususî: 3603

Dahiliye Nezâreti'ne
Arz

20 Eylül gecesi Maltepe'de silah atan Yunan subaylarından Dimitri'nin sığındığı ev gözetim altında tutulmakta iken Maltepe sakinlerinden Filos (Filipos) isimli bir Ermeni olay yerine gelmiş ve gerçeğe aykırı olarak kendisine İngiliz polisi süsü verip olaya müdahale etmek istemişse de ne İngiliz polisi ve ne de İngilizlerin yanında görevli olduğuna dair herhangi bir belge gösteremediği için yakalanıp Maltepe Karakolu'na getirilmiştir. Üzerinin aranması sonucu bulunan bir tabanca, gelen İngiliz polis memuru tarafından alındığı gibi kendisine her zaman İngiliz polis memuru süsü veren bu şahsın sabahleyin İrtibat Komiserliği'ne gönderilmek üzere Maltepe Karakolu'nda bırakıldığı Erenköy Polis Merkezi Memurluğu'ndan gelen raporda bildirilmiştir. Bilgilerinize arz ederim.

20 Eylül 1921

Polis Umum Müdürü
Miralay
(İmza)

BOA, DH. EUM. AYŞ, 56/44

Polis Umum Müdürlüğü'ne

Ermeni muhacirlerinin Haydarpaşa'da önceden iskân edildikleri arsanın boşaltılması ve muhacirlerin Kadıköyü'nde Rıza Paşa arsasına nakledilmeleri zorunluluğu ortaya çıkınca nakil sırasında İngiliz Genel Karargâhı'na mensup olduğunu söyleyen bir subay belediye dairesine müracaat ederek muhacirlerin iskânına yetecek kadar çadır bulunmadığından bunların kulübe inşa etmelerine engel olunmamasını istemiştir. Bundan haberdar olan muhacirler gizlice barakalar inşa etmeye teşebbüs etmişlerdir. Bu konu hakkında Şehremaneti Heyet-i Fenniyesince 23 Haziran 1920 tarihinden 31 Temmuz 1921 tarihine kadar gizlice yapılmış olan 20 adet baraka inşaatı durdurularak sahiplerinin malzeme ve aletlerine el konulmuş ve kendilerine de para cezası kesilmiştir. Fakat bunlar İngiliz Karargâhı'na mensup subayların himayesine güvenerek geceleyin çalışmak suretiyle iki saat içinde meydana getirilen kulübelerin inşaatını tamamlamışlardır. Halbuki muhacirlerin belediye kanununa aykırı olarak meydana getirdikleri barakaların inşaatının yasaklanması için belediyece harcanan mesainin zorlaştırılmasına yönelik olan bu desteğin tekrar edilmemesi, beldenin genel düzeninin korunması açısından önemli görüldüğünden bu hususta gerekli görünen makamlar nezdinde yeterli girişimlerde bulunulması Şehremaneti'nden bildirilmiştir. İtilâf subayları aracılığıyla âcilen teşebbüslerde bulunularak sonucunun bildirilmesi için bu yazı gönderilmiştir.

25 Eylül 1921

BOA, DH. UMVM, 101/38**Âmedi-i Divan-ı Hümâyûn Kalemi****Numara: 399****1 Kasım 1922***Zabıtname*

Kocaeli Yarımadası'nın işgali sırasında Müslüman ahaliye yapılan zulüm dolayısıyla İstanbul'da tutuklanıp yargılamaya alınan Yalova ve İzmit

çevresi ahalisinden bazı Rum ve Ermeniler hakkında İngiltere Fevkalâde Komiserliği'nden verilen yazının gönderildiğine ve yukarıda belirtilenlerin yargılama işlerinin hızlandırılarak tutukluluk hallerinin uzatılmamasına ve bunlardan idam cezasına mahkum olanların idam cezalarının infaz edilmemesi için İngiltere, Fransa ve İtalya Fevkalâde Komiserlikleri siyasî müşavirleri tarafından beraberce müracaat edilerek kayırıldıklarına dair Hariciye Nezâreti'nden gelen iki adet yazı okundu.

Yukarıda belirtilen muhtırada adı geçen şahısların tutuklanma şekilleri ve muhakemeleri hakkında ileri sürülen itirazlar arasında, bunların bir kısmının suçsuz yere tutuklu oldukları, bir kısmının ise haklarında yeterli delil bulunmadığı halde tutuklanmaları yoluna gidildiği bildirilmektedir. Özellikle haklarında idam cezasının uygulanmamasını istedikleri şahıslardan Agasi diğ er adı Stepan veled-i David, Orhangazi kazasına bağlı köylerde Müslüman ahaliden bazılarını camilere doldurup camiye bomba ve dinamitle harap edip içindeki şahısları yakıp yok eden ve isimleri belirlenen şahısları katledip yaralayan çeteye silahlı olarak girerek belirtilen bu zulme bizzat katkıda bulunmuştur. Camiye doldurulan şahıslardan Hasan oğlu Nuri'yi kasten mavzer kurşunu ve süngü ile yaralayıp öldürdüğü ve sorgulama sonucunda suçu sabit görülerek idamına dair Dersaâdet Bir Numaralı İdare-i Örfiye Divan-ı Harbi'nden yüzüne karşı okunup Askerî Temyiz Meclisince incelenip uygun görülen hüküm ve karar Harbiye Nezâreti'nden yazıyla bildirilmiştir. Bunun üzerine Sadâret'ten havale edildikten sonra iradesi çıkmış ve bu sırada adı geçen muhtıranın geldiği ve adı geçen Agasi Davıdyan'ın önce on beş seneye hüküm giydiği fakat temyiz sonrası idam cezasına mahkum olduğu bildirilmektedir. Buna göre öncelikle bu konuda gerekli araştırma ve soruşturma yapılmasına ve adı geçen tutuklu ve mahkumların tutukluluk ve mahkumiyet sebeplerinin itiraza yer vermeyecek ve ikna edici tarzda belgelerinin hazırlanıp bildirilmesi için evrakların tamamının Harbiye Nezâreti'ne gönderilmesine karar verildi.

BOA, MV, 224/161

İ N D E K S

İNDEKS

A

- Abazalar 14
- Abdullah, Eğinli, Tehcir meselesinden tutuklu bulunan 176
- Abdurrahman Ağa, Şırnak Aşiret Reisi 165, 167, 168
- Abdülhad Nuri Bey, Tehcir sebebiyle sorgulanan 176
- Abdül Fettah Bey, Maltepe eşrafından, İngiliz askerleri tarafından evi aranan 146, 147, 148
- Abdülkerim, Akhisar Nahiye Müdürü 134
- Abdülmeccid Efendi, Babaeskili merhum saatçi 175
- Abidin Bey, İzmit Belediye Reisi 140, 141
- Adana 45, 47, 54, 55, 84, 97, 118, 126
— Hapishanesi 54, 55
— İngiliz konsolosu tercümanı 47
— İstinaf Mahkemesi Müddeî-i Umumiyesi 55
— Kumandanlığı 23, 45, 46, 49
— valisi 46
— Vilayeti 22, 47, 48, 49, 50, 54, 55
- Adapazarı 13, 14, 15, 72
— İstasyonu 135
— polis memurları 135
- Âdil, Adliye Nâzırı 73, 166
- Adliye Nezâreti 54, 55, 83, 93, 119, 139, 175
- Agasi, diğer adı Stepan veled-i David, Müslüman ahaliyi öldüren 181
- Agasni, Ermeni eşkıyası 48
- Agop, Bitlis ileri gelenlerinden 81
- Agopyan, Hamazaset, Bitlis ileri gelenlerinden 81
- Agopyan, Londra Ermeni Vatanperver Komitesi Kurucusu ve Başkanı 7
- Ağababyan, Avadis, Bitlis ileri gelenlerinden 81
- Ağaçan, Bitlis Cismanî Meclis Üyesi 80
- Ağışe, Rahip, Bitlis Ermeni Murahhasası 80
- Ağviyan, Kerupe, Bitlis ileri gelenlerinden 81
- Ahlat Kazası 53
- Ahmed Nesimi Bey, Hariciye Nâzırı 116
- Ahmed Reşid, Erzurum Valisi 163
- Ahmed Rüstem Bey 115
- Ahpi köyü, Sason 79
- Albert, Erzincan'a gelen İngiliz subaylarıyla bağlantısı bulunan 156
- Alevî ahali 84
- Ali Kahraman, Kartal Birinci Muhtarı 147
- Ali Kemal, Dahiliye Nâzırı 150
- Ali Muhsin, Halep ve Adana Fevkalâde Kumandanı 46

- Ali Paşa, Ferik, Bitlis Kumandanı 79
- Ali Rıza Paşa, Dahiliye Nâzırı 177
- Ali Rıza, Van Valisi 91
- Ali Selahattin, Kartal ihtiyar heyeti üyesi 147
- Ali Suad, İzmit Mutasarrıfı 172, 173
- Almanlar 113
- Almanya 22, 29, 63, 67, 101
- Dışişleri Bakanlığı 113
- Amasya Mutasarrıflığı 149
- Amerikalılar 6, 11, 22, 37, 63, 67, 113, 150
- cumhurbaşkanı 108
- Ermenileri 68
- Hükümeti Cardiff Konsolosu 63
- İaşe Heyeti 162, 164
- konsolosları 58
- misyonerleri 22, 64, 69, 70, 71, 113, 173
- Amerikan
- gazeteleri 113
- heyeti 160, 172
- Hükümeti 11
- Mektebi 156
- vatandaşlığı 37, 38, 39
- Amosi, Sheldon, Madam, Armenian Refugees Fund Komitesi misyoneri 69
- Anadolu 5, 6, 10, 11, 14, 18, 20, 21, 57, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 75, 76, 77, 86, 92, 93, 94, 95, 113, 171
- Islahat Heyeti 94
- Andresyan, Manchester'deki Şehremini Komitesi'nden 71
- Andresyon, İngiltere'nin Mamuretülaziz ve Diyarbakır Konsolos Vekili 84
- Anglikan 10
- piskoposları 7
- Ankara 118, 126, 132, 171
- Vilayeti 133
- Antep 69, 72, 160
- Ermeni Protestan Kilisesi 142
- Mutasarrıflığı 130, 131
- Antopulos Paşa, Kostaki, Londra Büyükelçisi 4, 5, 10, 11, 16, 17, 18, 19, 22, 23
- Antranik, Ermeni çete reisi 150, 153
- Arabyan Hacı Mardiros, Ermeni milletinden, Tüccar 37, 38, 39, 40, 41
- Aram, Taşnak Reisi 101
- Aram, Tercüman 99
- Arap 129, 130, 131, 132
- Arapkir 51
- Argyll Dükü 30, 62
- Arifiye 135
- İstasyonu 135
- polis memurları 135
- Aristarki Bey, Osmanlı Devleti'nin Lahay Sefiri 105
- Armenian Homes of Refuge Komitesi 70

- Armenian Refugees Fund Komitesi 69
Armenian Relief Fund Komitesi 69, 72
Armenian Rescue Fund Komitesi 70
Arnol, Cardiff'te Ermeniler yararına yapılan toplantıya katılan 65
Arti, Hanzorik Muhtarı 79
Artin Dadyan Paşa, Hariciye Nezâreti Müsteşarı 105
Artin Misak Efendi, Ermeni 105
Artin Paşa 30
Artin, Telgraf Çavuşu 90
Arto, Belikan Köyü Muhtarı 80
Arusi köyü, Hınıs'ta 97
Askeri Temyiz Meclisi 181
Askerî tevkifhane 176
Asquit, İngiltere Başbakanı 108, 109, 110, 111, 112
Aşhan, Taşnak Reisi 101
Atina 72
Atkins, Ermeni Yardım Komitesi Sekreteri 20, 21, 22
Atkinsin, Binbaşı, İzmit'teki askerî kumandan 172
Avadisyan, Misak, Bitlis ileri gelenlerinden 81
Avakim, Şarkışla'da öldürülen Ermeni 59
Avam Kamarası 95
Avo veled-i Kaspar, Ahpi Köyü İhtiyar Meclisi Üyesi 79
Avrupa 3, 4, 5, 6, 11, 13, 35, 57, 64, 67, 68, 105, 113
— devletleri 11, 86
— gazeteleri 78
— kamuoyu 46
— siyasî çevreleri 87
Avusturya 11, 22
— büyükelçisi 44
Aydın 118, 126
Ayntab
— Mutasarrıflığı 118
Aziz Efendi, İzmit'te Alay Kumandanı Vekili 173
Aziziye Kazası 84
- B**
- Bâbîâli 5, 21, 44, 47, 52, 73, 74, 85, 88, 106
— İstişâre Odası 41
Bağdat hattı 83
Bahçecik 13, 14, 172, 173
— nahiyesi, İzmit 172
Bahçıvan Kabakçı, Kartal ahalisinden ve Osmanlı tebaasından 145, 148
Bahri, İzmit'te çetede olduğu iddia olunan 124
Bahriye Nezâreti 123
Bakyan, Serop, Bitlis ileri gelenlerinden 81
Balfour, Avam Kamarası Başkanı ve Hazine Birinci Lordu 9, 10, 11, 12
Balıkçı Anastas, Maltepe'de sakin 146

- Balkan meseleleri 98
Balmoral 35
Balyan Ohannes, Ermeni milletinden 50
Bangor, Kuzey Gall'de 72
Bardız köyü 164
Bartlett, Sir Ellis Ashmead, İngiliz Par-
lamente 16, 17
Bartum, Doktor, Amerika'dan Ermeniler
için yardım gönderen 68
Barzan aşireti 174
Basra 130
Başkitâbet Dairesi 57
Batavya 102
Batum 159, 160, 162, 163, 164
Batumlu Ahmed, İzmit'te çete örgütlen-
mesinde olduğu iddia edilen 124
Bavnham, Konsolos 11
Bayezid 151, 156, 157
Bayramiç Hapishanesi 125
Bedros, Kistah Muhtarı 80
Bedros, Kubik Manastırı Rahibi, Sason'-
da 79
Bektaşiler 15
Belikan köyü 80
Beniard, Londra'da Hınçak matbaasını
kuran Ermeni 6
Berlin Antlaşması 21, 74, 75
Bern Büyükelçiliği 114, 115, 116, 117
Besbin köyü, Cizre 167
Beyne'l-mü'telifin Polis Komisyonu İn-
giliz Şubesi 178
Beyrut 97
Birinci Divan-ı Harb-i Örfî Müddeî-i
Umumîliği 177
Bitlis 53, 69, 71, 81, 93, 96, 97, 98, 118,
126, 130, 131, 168
— Cismanî Meclisi 80
— murahasası 78
— Valiliği 9, 78
— Vilayeti 53, 71, 81, 82, 97, 165,
166
— Vilayeti Vekâleti 171
Bleichroedies firması 11
Block, İstanbul İngiltere Büyükelçilik
Tercümanı 46
Boğazhyan 132, 133
— Kaymakamlığı 134
Bolu 126
— Mutasarrıflığı 118
Boşnak/lar 14, 15
— muhacirleri 15
Bristol, İngiltere'de 10
British Womens Tamprensi Association
Komitesi 70
Bryce, James, eski İngiltere Bakanı 61, 62,
63, 64, 65, 66, 67, 113, 114
Bulgaristan 69, 71
— vergisi 76

Buxton, İngiltere Parlamentosu Üyesi ve
Balkan Komitesi Reisi 99, 100, 101
Bünyamin, Ermeni Protestan milletinden
140, 141
Büyük Gregoryen Kilisesi 12
Büyükkada 104
Büyükdere Caddesi, Şişli 122, 123, 128
Byron Topluluğu 36

C

Cambridge 71
Canik 126
— Mutasarrıflığı 118
Captain Sily (Yüzbaşı Lister), İzmit'te
İngiltere Devleti Mümessili 140,
141, 142
Cardiff 60, 61, 62, 64, 73
— Belediye başkanı 62
Cardiff Armenian Relief Fund Komite-
si 73
Cavendish, Lady Frederik 62, 63
Cebel-i Bereket 23
— Müslüman ahalisi 48
— sahili 47, 48
Cemal Bey, Bağdat Valisi 93
Cemal Bey, Dahiliye Nâzırı 130, 131, 132
Cevad Bey, Stockholm Büyükelçi Veki-
li 108, 112
Cezire-i İbn-i Ömer 129, 130, 131, 132
Charling ve Ortakları 42, 43
Christian 12

Cizre Kazası, Diyarbekir 130, 131, 167,
168, 169
Clifford, Doktor 62
Contemporary Review, süreli yayın 72
Conway, Profesör, Ermeni Muhibbânı
Cemiyeti Sekreteri 62
Crosly, F.V., Manchester halkından 70
Cucu, Erzincan'a gelen İngiliz askerle-
rinden 155
Currie, Philip, İstanbul İngiltere Büyük-
elçisi 12, 46, 73
Cyprus Relief Fund Komitesi 70

Ç

Çamlık köyü, Payas 45, 46
Çar 33, 35, 103
Çatalca 126
— Mutasarrıflığı 118
Çayırılı [Çaylı] 47
Çemişgezek 51
Çenoç Ağa, Dere mahalleli, Van'da evin-
de arama yapılan 90
Çerkes Mehmed, Padişah yâverlerinden,
Süvari Kaymakamı 16
Çerkesler 14, 15
Çirtinik köyü 79
Çokmerzimen, Payas 47, 49, 50

D

Dagnisch Nachiher 111

Dahiliye Nezâreti 26, 41, 47, 48, 52, 59,
85, 93, 100, 102, 117, 118, 120,
124, 125, 128, 129, 133, 134, 140,
141, 143, 148, 153, 154, 161, 163,
167, 171, 175, 177, 178, 179

Daily News 10, 12

Daily Telegraph 12

Damad Ferid, Sadrazam ve Hariciye
Nâzırı 92, 131, 132, 142, 143, 161

Danimarka 113

— Kızılhaç hemşireleri 114

Değirmendere 123, 124

Delons, Doktor 72

Dersaâdet 104

— Bir Numaralı İdare-i Örfiye Di-
vân-ı Harbi 181

Dersim 155

Dikranyan Haçator, Diyarbakırlı tüccar
83

Dimitri, Yunanlı subay 179

Diradourian Hatom, Ermeni milletinden
Trabzonlu 37, 38, 39

Divan-ı Harp 40, 176

Diyarbakır 27, 55, 62, 72, 83, 118, 126,
130, 131, 132, 169

— Redif Fırkası Kumandanlığı 83,
84

— Valiliği 131

— Vilayeti 24, 25, 167, 169

Doğu 36, 66

— vilayetleri 98, 99, 152, 153

Dongola 23

Döngel karyesi 173

Dördüncü Ordu Müşiriyeti 51, 83, 91

Dublin 72

Dublin Ladies Auxiliary of The Friend
of Armenia Komitesi 72

Duc de York Tiyatrosu 19

Dük Westminster Komitesi 71, 72, 73

E

Eastern and Colonial Association Ko-
mitesi 70

Ebu Kemal 97

Eçmiyazin Manastırı 103

Edirne 118, 126

Eğîn 51, 71

— hadisesi 52

— kasabaları 51

— Kaymakamlığı Vekâleti 52

— 'de dokuma tezgâhı 63

Elbistan 84

Emin Efendi, Osmanlı Devleti'nin Lond-
ra Şehbenderi 42

Emin, Trabzon Vali Vekili 162

Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü 114

Encümen-i Mahsus-ı Vükelâ 28, 31

England and Union 16, 17

Engüşnak köyü, Sason ve Talori bölge-
sinde 8

Enis, Diyarbakır Valisi 25

Enver Paşa, Harbiye Nâzırı 102, 107

Erciş 55

- Erenköy Polis Merkezi Memurluğu 179
- Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi 52
- Erkik köyü, Sason 80
- Ermeni/ler 4, 5, 13, 24, 25, 31, 33, 34, 35, 36, 40, 42, 44, 47, 48, 49, 50, 52, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 64, 65, 67, 68, 69, 71, 76, 91, 97, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 116, 117, 121, 122, 125, 129, 130, 131, 136, 149, 150, 152, 154, 157, 158, 159, 162, 163, 164, 168, 169, 170, 176, 181
- ahali 8, 55, 78, 123
- askeri 140, 142
- birliği 156
- bozguncular 3, 32, 45, 56
- cemaati 4, 95
- cemiyeti 6
- çetesi 165, 167
- çocuğu 63
- dili 103
- din adamları 78
- esir ve tutukluları 118, 119, 120, 135, 137, 138, 139
- eşkıyası 29, 89
- evleri 114, 115
- fedaileri 28, 53
- fesadı 27
- fesatçılar 45
- gazete yayımları 113
- gönüllü alayları 114, 115
- İhtilâlciler Komitesi 30
- kaçaklar 32
- kadınları 63
- Kafkasya Komitesi 30
- kızı 174
- komiteleri 3, 6, 30, 35, 89
- köyleri 8, 15, 56, 81, 124, 126, 134
- kuvvetleri 151, 153
- mahallesi 28, 155
- malları ve taşınmazları 133
- matbaaları 114
- mebusları 92
- mektebi 82, 99, 144
- memurlar 74
- Meselesi 7, 9, 11, 12, 16, 17, 29, 30, 66, 96, 111, 112, 113, 115
- mitingi 87, 88
- muhacirleri 132, 133, 160, 180
- Muhibbânı Cemiyeti 61, 63, 64, 65, 88
- muhtaçları 63, 66
- murahasahanesi 51
- murahasası 83
- müfrezesi 151
- mülteciler 127, 161
- okulları 103
- olayları 15, 18, 23, 55, 63, 85, 112, 114, 115
- patriği 86

— rahibi 177, 178
— Reform Komitesi 30
— saldırıları 158
— sığınmacılar 70, 72
— süvarisi 166
— tebaa 74, 79
— topçusu 159
— tütün kaçakçıları 14
— üyeleri 98
— Vatanperver Derneği 7
— Yardım Komitesi 20, 22, 36
— yetimhaneleri 62, 171
— yetimleri 43, 63, 128, 161, 172, 173, 177, 178
Ermenistan 30, 75, 157
Ermiş köyü, İzmit 15
Eruh Kazası 167
Erzincan 154, 155, 176
— Mutasarrıflığı 118, 154, 155
Erzurum 44, 62, 63, 71, 93, 96, 97, 99, 118, 126, 151, 155, 156, 159, 164
— İngiltere konsolosu 43
— valisi 163
— Vilayeti 97, 150, 153, 163, 164
— -Trabzon yolu 99
Esad Bey, Kaymakam 128
Esad Bey, Miralay, Emniyet Genel Müdürü 177
Eskişehir 126, 175
— Mutasarrıflığı 118, 174
Eşnitsor köyü 8, 9

Evans, Canon, Rahip 70
Evkâf nâzırı 94, 95
Eyüp Başo, Kürt reislerinden 157
Ezine Hapishanesi 125, 126

F

Faik Galib, Müsteşar 175
Fehmi Efendi, Göynük Kazası Jandarma Takım Kumandanı Mülazım-ı Evvel 135
Feke 23
Ferguson, Monroe, İngiliz Ermeni Derneği Sekreteri 62, 65
Ferid Paşa, bkz. Damad Ferid Paşa
Fettah Bey, bkz. Abdülfettah Bey
Filipos, Maltepe'de bulunan Osmanlı tebaasından ve Ermeni milletinden 144, 146, 147, 148, 179
Fletcher, Erzurum'daki İngiliz Yüzbaşısı 156, 157
Floud, General 173
Forfar, İngiltere'de 11
Fransa 12, 22, 43, 63, 67, 73, 101, 181
— konsolosları 58
— vapuru 45
Friend Armenian Relief Fund Komitesi 69
Friend of Armenia Komitesi 71, 72, 73
Fuad Selim, Bern Sefiri 115, 117
Fuad, Hariciye Nâzır Vekili 139

G

Gall 72
Galos 33
— konsolosu 33
— Şehbenderliği 33
Gambel, Hintli Yerel Temsilci 173
Garabedian, Ermeni kışkırtıcı 6
Gedez, Patrick, Profesör 70
Geliguyan 167, 168, 169, 170
Genç
— mutasarrıfı 8
— Mutasarrıflığı 9
Genç Türkler 30
Gertes Lhoyd 11
Gerur köyü, Geliguyan 168, 169
Giresun 97, 159
Girit 62, 66
Gor, Rahip 62
Gorgo, Erzincanlı 155
Göksun-Elbistan 84
Görele 159
Göynük Kazası, Bolu 134
Grey, Lord 113
Guinness, Sir Walter, İngiliz Parlamento Üyesi 95, 96, 97, 98
Gurka 160
— taburu 160
Gümrü 159
Gümüşhacıköy Kaymakamlığı 149
Güney Afrika 29
Gürcüler 14

Gürün 58, 84

H

Hacı Hüseyin bin Hacı Gaffar, İran tebaasından, Arifiye'de bakkal 135
Hacı Şaban, Gerur köyünden 169
Hacı Yusuf Ağa, Şırnaklı 168
Haçık 160
Haçin 84
Haço veled-i Ari, Kırdamuk Muhtarı 80
Haço veled-i Kiro, Ahpi Muhtarı 79
Hadorof, Bakülü 68
Hafız Halil Bey, Maltepe'de sakin Şevket Bey'in kardeşi 147
Hafız Lütfü Efendi, Maltepe'de sakin 143
Hakmakuk Mahallesi, Talori 80
Haksızlığa Uğrayan Çeşitli Milletler Derneği, Rusya'da 108, 110
Halep 18, 84, 85, 113, 125
— İngiliz kumandanı 143
— Valiliği 84
Halep ve Adana Fevkalâde Kumandanlığı 45, 49
Haliç 123
Halil Bey, eski Edirne Valisi 136
Halil Bey, Hariciye Nâzırı 108, 111, 112
Hall, Charlotte, Doktor 69
Hamidiye 89
— Alayları 15
Hamzat, Gerur köyünden 169

- Hane, Keremab Köyü Muhtarı 80
- Hanusyan, Ovakim, Bitlis ileri gelenlerinden 81
- Hanzorik köyü, Sason 79, 80
- Harbiye Nezâreti 153, 154, 157, 164, 166, 176, 178, 181
- Hariciye Nezâreti 3, 17, 24, 26, 27, 32, 38, 40, 41, 42, 46, 48, 51, 52, 53, 60, 61, 87, 88, 94, 95, 102, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 130, 134, 139, 148, 154, 162, 170, 171, 172, 175, 178, 181
- Harput 51, 54, 55, 72, 121, 122
- Hapishanesi 175
- Kumandanlığı 51
- Harris Homes Komitesi 71
- Harris, Rendell, Doktor 62, 63, 69
- Madam 69
- Hartek Mahallesi 79
- Hasan Hilmi, Sivas Valisi 58
- Hasan oğlu Nuri, Ermeniler tarafından öldürülen 181
- Hasbi, Sivas Vali Vekili 150
- Havza 149
- Haydar Bey, Van Valisi 151, 152
- Haydarpaşa 180
- -Karahisar tren hattı 172
- Hazaryan, Murad, Bitlis Cismanî Meclis üyelerinden 80
- Hazro 83
- keşişi 83
- Hekimyan, İngiltere konsolos tercümanı 25, 26
- Hempolan, Karabet, Bitlis Cismanî Meclis üyelerinden 80
- Herkürük 79
- Hınçak 6
- Hınçakist/ler 5, 6, 7, 20, 21
- Hınıs 97
- Hıristiyan/lar 45, 48, 61, 67, 80, 86, 104, 105, 106, 109, 110, 113, 122, 136, 140, 164, 168
- çetesi 124
- köyleri 80, 83, 168, 169
- tutuklular 126
- Hindistan 106
- Hintli/ler 160, 168, 172, 173
- Hitink köyü, Sason ve Talori bölgesinde 8
- Hizan istikameti 151
- Hollanda dili 102
- Holstein, Almanya Konsolosu 99
- Hosib, Koçik Köyü Muhtarı 79
- Howard, William, Wilard, Armenian Rescue Fund Komitesi Kurucusu 70
- Hoy 100
- Hüdâvendigâr 118, 126
- Valiliği 127
- Hüseyin, Adana Valisi 50
- Hüsni Bey, Bedirhan Paşazâdelerden, Gebze Kaymakamı 16

Hüsnü Bey, Kurye 115

Hyde Park 33

I

İğdır 162, 164

Ireland Armenian Relief Fund Komitesi 72

İ

İbrahim Bey, Ayândan, Ihlamur Caddesi'ndeki evde sakin 129

İbrahim Bey, Boşnak muhacirlerinden 15

İbrahim Süreyya, İzmit Mutasarrıfı 123, 124

İcâr ve Akâr Nizamnâmesi 141

İçel 126

İkdam 101

İkinci Fırka Kumandanlığı 167

İmadiye 97, 166, 169, 170

İngiliz/ler 12, 23, 29, 30, 33, 64, 65, 66, 68, 102, 103, 106, 119, 125, 137, 144, 149, 157, 158, 159, 162, 165, 166, 168, 169, 170, 173, 174, 175, 179

— askerleri 135, 145, 146, 147, 148, 155, 160, 164

— bakan 11

— Büyükelçiliği 11, 54

— çavuşu 135

— Ermeni Cemiyeti/Komitesi 7, 21, 36

— Fevkalâde Komiserliği 118, 119, 125, 132, 138, 161, 178

— gazeteleri 9, 10, 102

— generali 160

— haber ajansları 106

— hareketi 36

— heyeti 172

— Hükümeti 10, 34, 35, 36, 77

— kamuoyu 35

— Karargâhı 156, 157, 159, 180

— komiser 138

— Konsolosluğu 32

— konsolosu 26, 28, 31, 32, 49, 50, 51, 55, 69, 90, 91

— kontrol subayı 149

— kuvvetleri 160, 168, 174

— lirası 63, 65, 66

— memurları 100, 106, 122, 148

— misyonerleri 173

— Müfrezesi askerleri 135

— mümessilleri 120, 158

— Mümessilliği 174, 175

— papaz 105

— pasaportu 37, 40

— polisi 6, 148, 177, 178, 179

— savaş gemisi 46, 48, 49

— Siyasî Mümessilliği 128

— subayları 118, 146, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 163, 168

— şirketi 42

— tebaa 106

- Teftiş Heyeti 120, 121
- torpidosu 163
- uçakları 167
- zırhlısı 33, 45
- -Amerika misyonu ikametgâhı 173
- İngiltere 6, 7, 10, 12, 16, 23, 29, 35, 37, 45, 57, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 70, 84, 99, 116, 117, 143
  - Adana konsolosu 22
  - Atina Büyükelçiliği 33
  - Büyükelçiliği 8, 17, 24, 28, 38, 39, 40, 44, 51, 53, 54, 55, 57, 78, 81, 82, 83, 123
  - büyükelçisi 44, 52, 73, 74, 75, 77, 78, 86
  - Devleti 38, 39, 44, 63, 73, 74, 75, 76, 77, 88, 140
  - Dışişleri bakanı 88
  - Dışişleri Bakanlığı 7, 22
  - Fevkalâde Komiserliği 122, 129, 130, 131, 133, 138, 181
  - Hükümeti 23, 40, 57, 66, 70, 85, 86, 98, 106, 112, 113, 115
  - kanunları 39
  - konsolos vekili 56
  - Konsoloslugu 37, 83
  - konsolosu 26, 27, 39, 51
  - misyonerleri 64
  - Parlamentosu 96, 98
  - polis başkomiseri 32
  - Siyasî Mümessilliği 175
- Trabzon konsolosu 36
- vatandaşlığı 40, 41
- zenginleri ve ileri gelenleri 20
- İran 31, 56, 70, 99
- İrlanda 72
- İrtibat Komiserliği 179
- İshak, Van'ın Dere Mahallesi'nden 90
- İskender, Ermeni İhtilâlciler Komitesi Başkanı 30
- İskenderun 45
- İskoçya 71
- İsmail Hakkı Bey, Zürih Başşehbenderi 115
- İstanbul 11, 12, 13, 14, 34, 57, 65, 69, 99, 105, 119, 135, 138, 139, 145, 148, 180
  - Ermeni olayları 15
  - Ermeni yetimhâneleri 178
  - İngiltere Büyükelçiliği 7, 22
  - İngiltere büyükelçisi 30
  - komitesi 68, 69
  - Vilayeti 120, 121, 144, 145, 146, 147, 149
  - yardım komitesi 68
- İstepan, Nalvari Rahibi 80
- İstepan, Taruk Köyü Muhtarı 79
- İstinaf Ceza Mahkemesi 55
- İstişare Odası 38, 39
- İsveç
  - gazeteleri 111
  - kamuoyu 111, 112
- İsviçre/liler 63, 67, 113, 117

—'deki Ermeni Örgütü vekili 62
İtalya 22, 160
— Fevkalâde Komiserlikleri 181
İtalyan askerleri 160
İtilâf
— askerî memurları 159
— Devletleri 113, 119, 120, 124, 135,
136, 137, 138, 139, 152, 154
— Hükümetleri 135, 139, 145
— kuvvetleri 136, 137, 148
— subayları 180
İttihat ve Terakki Cemiyeti 98
İzmir 150, 152, 153
İzmirliyan, Ermeni Patriği 30
İzmit 13, 14, 16, 123, 124, 126, 141, 172,
173, 180
— Belediye Dairesi 141
— Bidayet Hukuk Mahkemesi 141
— Çerkesleri 14
— Körfezi 14
— Kumandanlığı 13
— Mutasarrıflığı 13, 118, 135, 140,
142, 173
İzzet Bey, Dahiliye Nâzır Vekili 123
İzzet Efendi, Takım Kumandanı Mülâ-
zım 145

J

Jenkis, Miss Aleri, Misyoner 64

K

Kaçkernik köyü, Sason 80

Kadıköyü, İstanbul 180
Kafkas Ermenileri 30
Kafkasya 6, 152, 153, 158, 160
Kağızman 162, 164, 165
Kale-i Sultaniye 126
— Mutasarrıflığı 118
Kalem-i Mahsus 131
Kara Todori Paşa 105
Karabet, Çirtinik Köyü Muhtarı 79
Karabet, Kartal'da usulsüz olarak halkı
sorgulayan 143
Karaca Paşa, Rum 105
Karadağlı 13
Karagözyan Karabet, Ermeni milletin-
den 50
Karahamza köyü, Sarıkamış 165
Karahisar-ı Sâhib 126
— Mutasarrıflığı 118, 174, 175
Karahisar-ı Şarkî 36, 37, 38, 40, 97
Karakilise 151
Karaköy, Gümüşhacıköy 149
— Rumları 149
Karaköylü Yanko, eşkıya 149
Karamürsel 123, 124
Karavartan oğlu Manuk, Ermeni mille-
tinden 50
Karesi 126
— Mutasarrıflığı 118
Karl, Erzincan'a gelen İngiliz subay 155,
156

- Kars 150, 153, 155, 157, 159, 165
- Kartal 143, 144, 145, 148
— Kaymakamlığı 143
- Kasap Mustafa, Eğinli 176
- Kasbar, Mişkih Köyü Rahibi 79
- Kastamonu 118, 126
- Katolikler 12
- Kayıkçı Andon, Maltepe'de sakin 146
- Kayıkçı Trition, Maltepe'de sakin 146
- Kayseri 126, 161, 171
— Mutasarrıflığı 118
- Kayseriye Caddesi, Şarkışla 59
- Kazar, Talhor Köyü Rahibi 79
- Keçil, Amerikalı, Merzifon'da İtilâf Devletleri Mümessili 149
- Kemah 176
- Kendiryan, Agop, Bitlis Cismanî Meclis üyelerinden 80
- Keremab köyü 80
- Keskin 171
— Kaymakamlığı 171
- Keswick, İngiltere'de 70
- Keşfi, Müsteşar 128
- Kıbrıs 45, 64, 65, 69, 70, 75, 103
— Sözleşmesi 75
— Sözleşmesi hükümleri 74
- Kırdamuk köyü, Sason 80
- Kigork, Ermeni milletinden 37, 38
- Kigork, Muallim 171
- Kingdon Sokağı, Londra'da 70
- Kirkor, Herkürük Muhtarı 79
- Kirkoryan, Mıgırdıç, Kiğılı 175
- Kirkoyan, Cercil, Bitlis Cismanî Meclis üyelerinden 80
- Kistah köyü, Sason 80
- Kocaeli yarımadası 180
- Koçhisar 58, 59
- Koçik köyü 79
- Konya 118, 126
- Kopenhag 116, 117
- Kozan 23
- Köstence 51
- Köşkeryan Artin, İngiliz Subay 171
- Kulp 163, 164
- Kumik Manastırı 79
- Kuzey Gall 72
- Küçükzaim köyü, Kars 165
- Kürt/ler 8, 13, 14, 15, 52, 68, 69, 78, 79, 97, 99, 101, 129, 130, 156, 168, 169
— aşiretleri 8
— beyleri 15
— işçiler 16
— köyü 15
— Meselesi 98
- Kürt Minas, Bozguncu 49
- Kürt Osman, İzmit'te yol müteahhidi 16
- Kütahya 126
— Mutasarrıflığı 118

L

- Lahey 116, 117
— Büyükelçiliği 105
- Landaf 73
— Kilisesi, Cardiff'te 61
- Lansdowne, Lord 88, 89
- Lapseki 126
— Hapishanesi 125
- Larnaka 69
- Laz Osman Bey Çiftliği, İzmit'te Çerkes
Beyi ismiyle anılan 15
- Laz Şeyh Mustafa Efendi, Döngel kar-
yesinden 173
- Lazlar 14
- Lefkoşa 103
- Leonid oğlu Aleko, Maltepe'de sakin
146
- Liege 42
- Limasol 69
- Liverpool 30
- Londra 3, 4, 5, 6, 7, 16, 17, 18, 29, 30,
32, 33, 42, 60, 61, 69, 70, 77, 87,
88, 95, 105, 106, 113
— Büyükelçiliği 3, 4, 23, 32, 42, 60,
61, 88, 89, 94, 95
— İhtilâlcî Ermeni Komitesi 4, 5
— 'da bulunan Ermeniler 92
— 'daki tiyatrolar 18
- Longworth, İngiltere Konsolosu 25, 26

M

- Mâbeyn-i Hümâyûn 20, 21, 73
— Başkitâbeti 20, 88
- MacColl Tompson, Rahip 61, 62, 64
- Maçka Kazası 96
— Kaymakamlığı 97
- Maden Hanları, Gümüşhane 97
- Maden
— mutasarrıfı 25
— Mutasarrıflığı 24
- Mağar veled-i Şaro, Erkik Muhtarı 80
- Maksutlu köyü, Şarkışla 58, 59
- Makû kumandanı 151, 153
- Malatya 71, 72, 84
- Malay dili 102, 103
- Maliye Nezâreti 143
- Maltepe 145, 146, 148, 179
— Karakolu 179
- Mamuretülaziz 27, 82, 84, 93, 118, 126
— valisi 28
— Vilayeti 121
- Manchester 63, 71
— yardım komiteleri 71
- Manchester Armenian Aid Komitesi 71
- Manuk veled-i Kemi, Talori'nin Hartek
Mahallesi'nden 79
- Manukyan, Manchester'da yaşayan 71
- Maraş 17, 84, 126
— Mutasarrıflığı 18, 118
- Mardin 130
— Mutasarrıflığı 131

- Mardiros, bkz. Arabyan Hacı Mardiros
Marmaducke Pickthall, İngiliz Yazar
116, 117
- Marshall, Miss, Cardiff'te yapılan toplantıya katılan 65
- Marsilya 6, 45
— başşehbenderi 114
— genel konsolosu 3
- Masârif-ı Gayr-ı Melhûza Tertibi 143
- Masya, Mösyö, İngiltere'nin Mersin Konsolosu 84
- Maunsell, İngiltere Konsolos Vekili 58
- Mavi Kitap* 12, 16, 112, 113, 114, 115
- Mavroyani Paşa 105
- Mazhar, Bitlis Valisi 98
- Mecid, Halep Valisi 85
- Meclis
—i Hâss-ı Vükelâ 93
—i Mahsus-ı Vükelâ 92
—i Mebusân 106
—i Vükelâ 57, 139, 152, 154, 161, 162, 175
—i Vükelâ üyeleri 143
- Mehmed Ali Bey, Dahiliye Nâzırı 142
- Mehmed Bey, Kağızman ileri gelenlerinden 165
- Mehmed İzzet, Mütercim 31
- Mehmed Kâmil, Galata Mekteb-i Sultanîsi öğrencilerinden 29, 104
- Mehmed Nazmi, İstanbul Jandarma Alay Kumandanı, Kaymakam 146
- Mehmed Reşad, Selanik İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi Reisi 32
- Mehmed Salih, Gerur köyünden 169
- Mehmed Şerif, Dahiliye Nâzırı 170
- Mekâtib-i Askeriye Müfettiş-i Umumîliği 178
- Mekri veled-i Kelu, Hakmakuk Mahallesi Muhtarı, Talori'de 80
- Memduh, Dahiliye Nâzırı 26, 54
- Mencidir, Serkis, Bitlis ileri gelenlerinden 81
- Menteşe 126
— Mutasarrıflığı 118
- Mersin 49
— İngiltere konsolosu 46, 47, 48
— iskelesi 46, 47, 48
— konsolosu 47
— Kumandanlığı 49
— Mutasarrıflığı 45
- Meryem Ana Manastırı 97
- Merzifon 149, 160
— Kaymakamlığı 149
- Meşihat 178
- Meşrutiyet 93, 107
- Mıgırdıç Efendi 171
- Mısır 13, 23, 65, 77, 106
— meselesi 74
- Midhat, Van Valisi 174
- Mihail, Cizre Süryanileri'nden olup Zah'o'da oturan 168

- Millar, Cardiff'te yapılan toplantıya katılan 63
- Millor, Edward 62
- Mimyos, Binbaşı 125
- Minas oğlu Serkis, Ermeni milletinden 50
- Minasyan, Minas, İhtiyat Zabıtlığı'ndan terhis edilmiş olan 125
- Misak, Bitlis ileri gelenlerinden 81
- Misyonerler 61
- Mişkih köyü 79
- Mizivri nahiyesi 174
- Modoş mevkii, Maçka'da 97
- Mogonk 71
- Molla İbrahim, Kürt 168
- Morel Bey, Londra Büyükelçiliği Müsteşarı 3, 5
- Morley 11
- Morning Post* 10, 11
- Muhacirler 48, 180
- Muhtar Paşa 77
- Muhyiddin Efendi, bkz. Şeyh Hasan oğlu Muhyiddin Efendi
- Muhyiddin, Ankara Valisi 133
- Murzsteg görüşmeleri 86
- Musevi 106
- Mustafa Reşid, Hariciye Nâzırı 125
- Mustafa, Diyarbakır Vali Vekili 131
- Mustafa, İzmit'te çete örgütlenmesinde olduğu iddia edilen 124
- Musul 97, 118, 122, 129, 130
- siyasî hakimi 168
- Musurus Paşa, Kostaki, eski Londra Büyükelçisi 105
- Musurus Paşa, Londra Büyükelçisi Musurus Paşa'nın oğlu 105
- Muş 81, 82, 88, 97, 98
- Bidayet Mahkemesi 83
- İdare Meclisi 80
- Mutki Kazası 97, 98
- Mülkiye tevkifhanesi 176
- Münir, Hariciye mektupçusu 74, 77
- Mürsel Bey, Beşinci Fırka Kumandanı 164
- Müslüman/lar 11, 24, 31, 48, 55, 59, 84, 100, 105, 106, 118, 124, 134, 140, 146, 151, 153, 155, 157, 158, 159, 160, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 174
- ahali 17, 20, 135, 146, 153, 158, 180, 181
- çeteleri 123
- muhacir 127
- Mütareke 119, 120, 121, 130, 135, 136, 137, 138, 159
- komisyonu 122
- Müttefik kuvvetler 158
- N**
- Naççıvan 151, 153
- Nalvari 80
- Nasturi 70, 168, 169, 174
- Naum Paşa 105

Nazarbek, Londra'da Ermeni İhtilâlciler Komitesi'ne başkanlık eden Hınçak Reisi 5, 6, 30

Nazaret oğlu Markar, Vanlı, Osmanlı Devleti tebaasından 51

Nazaryan, Leon, Bitlis ileri gelenlerinden 81

Nâzım Paşa, eski Bağdat Valisi 93

Nâzım, Maltepe Jandarma Karakol Kumandanı 145, 147

Nerses, Ahlat Kazası ahalisinden 53

Newport 73

— Belediye başkanı 62

Niğde 126

— Mutasarrıflığı 118

Nikolas Deniyos, Yunanistan tebaasından 122

Nikolayev, Ermeni Kafkasya Komitesi'ne başkanlık eden 30

Nikoli, Rum, Tiflis'te bulunan 155

Nolinsky, Mösyö, Londra'da bulunan 29

Nuri Efendi, Müfreze Kumandanı Mü-lâzım 145

Nüfus İdare-i Umumiyesi 41

O

Ocaklı 47, 50

Odesa 105

Ohannes, Kaçkernik Muhtarı 80

Oltu 156, 157

Onbeşinci Kolordu Kumandanlığı 156, 163, 166

Ordu Kazası 159

Orhangazi Kazası 181

Osmaniye 49

Osmanlı 35, 98, 106, 107, 138

— askerleri 14, 28, 31, 57, 76, 78

— Bombay konsolosu 86

— büyükelçileri 109

— Büyükelçiliği 92, 105

— Devleti 20, 21, 22, 25, 29, 30, 37, 38, 44, 45, 53, 57, 61, 67, 70, 73, 74, 75, 76, 77, 87, 88, 103, 104, 105, 112, 114, 115, 160

— Hükümeti 7, 8, 16, 19, 20, 21, 28, 40, 54, 57, 62, 64, 65, 77, 87, 88, 89, 92, 96, 101, 102, 104, 106, 107, 109, 110, 114, 121, 125, 154, 160

— idaresi 70

— İmparatorluğu 34, 35

— İttihat ve Terakki Cemiyeti 98

— mahkemeleri 120

— memurları 64, 122, 128, 129, 130

— ordusu 109, 110

— tebaası 44, 81, 122

— ülkesi 31, 38, 39, 64, 70, 104, 106

— vatandaşları 39, 41

— vilayetleri 42, 71, 72, 116, 117

Oyuk köyü, Şarkışla 59

Ö

Ömer, Bitlis Valisi 9

P

- Palmer, Trabzon'da bulunan İngiliz misyoner 25
- Palu 24, 25
- Paris 3, 30
- Büyükelçiliği 3, 4, 5
- Konferansı 152
- Paşabahçe 177
- Payas Kazası 45, 47, 49
- Pazarcık 84
- Penpake, Alman Öğretmen, Halep'te 113
- Petersburg Büyükelçiliği 28
- Petro Bego, Ergirili, İzmit'te sakin 141
- Petrograd 116, 117
- Philip, Ruprend, Doktor, Ermeni Muhibbanı Cemiyeti'nin İngiltere'deki görevlisi ve Amerika'nın Cardiff Konsolosu 63
- Plit, Mösyö, Amerikalı misyoner 71
- Polis Müdüriyeti 128, 178, 179, 180
- Pres, Madam, Cardiff'te Ermeniler yararına yapılan konferansa katılan 65
- Primrose League, İngiliz siyasî teşkilatı 23
- Protestan/lar 50
- kilise adamları 7
- mektebi, Muş'ta 82
- misyonerleri 27
- Purshall 64
- Rahmi Bey, Karahisar'da kuyumcu 174
- Raif, Halep Valisi 18
- Ramsey, Profesör 63, 67
- Rawlinson, İngiliz Temsilcisi, Kaymakam 156, 157, 158, 159
- Raynold, Doktor, Amerika misyoneri 69
- Re'fet, Batavya Başşehbenderi 102, 104, 107
- Reji kolcuları 14
- Reşid, Erzurum Valisi 98
- Reuter Ajansı 11, 78, 102, 104
- Revandüz 151
- İngiliz siyasî hakimi 160
- Revue *International* 116, 117
- Rıza Paşa arsası, Kadıköyü'nde 180
- Rıza, Serasker 49, 52
- Rice, Madam, Armenian Refugees Fund Komitesi'nden 69
- Rifat, Sadrazam 27, 60
- Rosebery 13, 34
- Rum/lar 105, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 136, 145, 146, 149, 155, 159, 160, 162, 163, 164, 171, 181
- çetesi 160
- kadın 140, 142
- köyleri 126
- mahallesi 155
- Metropolidhânesi 140, 141
- mülteciler 127
- yetimleri 128

R

- Rumeli 86, 95, 99
- Rus/lar 10, 64, 106, 114, 115, 155
- askerleri 115
  - Hükümeti 109, 110
  - memurları 114, 116
  - nihilistleri 6, 30
  - vapuru 105
- Ruseldi, Rahip, Cardiff'te Ermeniler yararına yapılan toplantıya katılan 61
- Rusya 10, 12, 13, 22, 31, 45, 61, 63, 70, 73, 76, 99, 103, 105, 106, 108, 109, 110, 116, 160
- Devleti 64
  - Hükümeti 103
  - 'ya göçen Ermeniler 114
- Rüstem Paşa 105
- Rüşdü Efendi, Temyiz Mahkemesi Üyesi 27
- S**
- Saatviran köyü 165
- Sadâret 3, 18, 25, 26, 37, 38, 49, 53, 54, 55, 58, 60, 78, 82, 86, 88, 92, 93, 94, 135, 137, 139, 150, 162, 170, 181
- Sadeddin Paşa, Ferik, Padişah yâverlerinden 28, 31, 55, 56
- Sadeddin, Ferik, İzmit Kumandanı 13
- Sadık, Gerur köyünden 169
- Sadiye, Babaeskili 174
- Salisbury, Lord 9, 10, 11, 12, 13, 19, 23, 30, 35, 57, 62
- kabinesi 29
- Sami Efendi, Şûrâ-yı Devlet üyesi 27, 28
- Sâmih Rifat, Trabzon Valisi 97
- Samsun 160
- Sarıkamış 150, 153, 157, 163, 164, 165
- Sason 7, 8, 78, 80, 85, 86, 89
- Sava Paşa 105
- Scotish Armenian Association Komitesi 71
- Sekizinci Fırka Kumandanlığı 91
- Selanik 32
- İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi Reisliği 32
  - olayları 32
- Selarits 43
- Selmas, İran'da 99, 100
- Senadahlı Süleyman 8, 9
- Seraskerlik 23, 47
- Serkis Agopyan, Bitlis'te tutuklu Ermenilerden 53
- Serkis, Ahlat kazası ahalisinden 53
- Seropyan, Okser, Bitlis ileri gelenlerinden 81
- Servet, Batavya başşehbenderinin kızı 104
- Seyfeddin Paşa, Silvan'da mahallî idarecilerden 83
- Shaftesbury Tiyatrosu 19
- Shaton, Madam, Harris Homes Komitesi'nden 71

Shiple, Mösyö, İngiliz Büyükelçiliği
tercümanı 13, 14

Sıdika Hanım, Batavya başşehbenderi-
nin annesi 103

Sığanik köyü 78, 79

Sibirya 76

Siirt 97, 98, 167

— Mutasarrıflığı 165, 168, 169

— Mutasarrıflığı Vekâleti 170

Silvan, Cizre Kazası 83, 167

Sindiyan bölgesi 168

Singapur 106

Sis 22

Sivas 36, 58, 59, 97, 118, 126, 149

Sivişli 156

Smith, İngiliz Kumandan 128, 162

Sohrab, Ermeni Doktor 25, 26

Soma 100

St. James's Gazette 12

St. Macar Manastırı 70

Standard 12, 22, 89

Stevenson, Londra'da Ermeni Reform
Komitesi'ne başkanlık eden 30,
64

Stockholm 108, 116, 117

— Büyükelçiliği 108, 109, 111

— gazeteleri 112

Straft, İngiliz harp gemisi 47, 49

Summer, Lady 62

Suriye 97

Susi, Hamparsum kızı, Muş'taki Protes-
tan Mektebi öğretmeni 83

Süleyman Sırrı Bey, Amasya eski Muta-
sarrıfı 176

Süleyman, Gülantepli 165

Süreyya Bey, bkz. İbrahim Süreyya

Süryaniler 12

Ş

Şakir Bey, emekli Binbaşı 177, 178

Şakir Vartan İskender, Bağdatlı 122

Şark Meselesi 66

Şarkışla Kazası 58, 59

Şaro, Mişkîh Köyü Muhtarı 79

Şaso, Hanzorik köyünden 80

Şefik, Zabtiye Nâzırı 44

Şehremaneti 180

— Heyet-i Fenniyesi 180

Şehremini Komitesi, Manchester'da ku-
rulan komite 71

Şemdinan 160

Şemsi, Ferik, Van Vali Vekili 31, 56

Şerife, Maltepe'de İngiliz askerlerince
aranan 147

Şevket Bey, Maltepe'de İngiliz askerle-
rinde evi aranan 146, 147, 148

Şevket Turgut Paşa, Harbiye Nâzırı 152

Şeyh Hasan oğlu Muhyiddin Efendi, Kü-
çük Zabıt Mektebi ikinci sınıf
öğrencilerinden 177, 178

Şırnak 165, 167, 169, 170

— Kaymakamlığı 166, 167, 168, 170
Şimendifer Kumpanyası 16
Şimşekyan, Sarıkamış Ermeni Müfreze
Kumandanı 165
Şuhinkyan, Serop, Bitlis Cismanî Mec-
lis üyelerinden 80
Şûrâ-yı Devlet 41
Şükrü, Siirt Mutasarrıf Vekili 167

T

Tâbiyyet
— Kalemî 41
— Kanunu 41
Tahir, Gerur köyünden 169
Tahran Büyükelçiliği 100
Tahsin, Mâbeyn Başkâtibi 56
Tahsin, Van Valisi 100, 101
Talat Bey, Dahiliye Nâzırı 102, 107
Talhör köyü 79
Talori 8, 9, 78, 79, 80, 89
Tanzimat Dairesi 41
Taruk köyü 79
Taşkesen civarı 159
Tazirli köyü 50
Tebriz 100
Tedmür 97
Tehcir edilmiş Ermeniler 122
Teke 126
— Mutasarrıflığı 118
Temyiz Mahkemesi 55

Tercan 155
— Jandarma Bölük Kumandanlığı
155
Tesrî'-i Muâmelât Komisyonu 25, 41, 54
Tevfik Paşa, Hariciye Nâzırı ve Londra
Büyükelçisi 3, 4, 9, 16, 17, 18,
38, 39, 60, 81, 82, 87, 92, 94, 95
The Friend of Armenia komiteleri 72
The Manchester and Salford Womens
Armenian Relief Fund Komitesi
71
Ticaret ve Ziraat Nezâreti 133
Tiflis 103, 113
Times 10, 101, 106, 113
Tiyari askerleri 168, 169
Tokat 46
Tomayan, Ermeni İhtilâlciler Komitesi
Başkanı 30
Tompson, Rahip, bkz. MacColl
Trabzon 25, 37, 39, 44, 96, 99, 118, 126,
160, 161, 162, 163, 164
— Ermeni Murahhasa Vekâleti 162
— İngiltere konsolosu 39
— İskele Komisyonu Eczâ-yı Nâri-
ye müfettişi 44
— konsolosu 43
— olayları 37, 40
— Vilayeti 26, 36, 38, 39, 40, 96,
159, 162
Trilya (Zeytinbağı) Limanı 123
Truth gazetesi 13

Turhan Paşa, eski Girit Valisi 73
Tutukevi Müdürlüğü 177
Türk/ler 30, 67, 68, 95, 99, 107, 113, 114
Türkiye 7, 10, 12, 13, 16, 107
Tyrell, Yüzbaşı, İngiltere'nin Muş Konsolosu 88

U

Umumî Harp 109, 110
Urfa 10, 12, 63, 65, 71, 126, 160
— Mutasarrıflığı 118, 125, 130, 131

Ü

Üçüncü Ordu Müfettişliği Vekâleti 158
Üsküdar 177, 178
— Mutasarrıfı 144
— Mutasarrıflığı 143, 148

V

Vakıfkebir 159
Van 28, 55, 56, 69, 81, 91, 93, 96, 99, 100, 101, 114, 115, 118, 126, 130, 131, 132, 150, 151, 153, 164, 166, 169, 170, 174
— Gölü 151
— olayı 31
— Valiliği 31
— Vilayeti 57, 69, 89, 91, 99, 100, 151, 153, 160, 166, 167, 169, 170, 171

Varen köyü 151
Varna 71
— İngiltere konsolos vekili 51
— Tüccar Vekâleti 51
Varto, Muş 97
Vasıf, Kaymakam, Jandarma Umum Komandanlığı müfettişlerinden 173
Vehbi, Bitlis Vali Vekili 169
Vehhab, Çanakkale Mutasarrıfı 126
Vilâyât-ı Selâse 86
Viyana muhâbiri 11

W

Waly, *Revue International* dergisinin sahibi 116, 117
Watson, İngiliz parlamenter 12
Westminister Dükü, Ermeni Yardım Komitesi Reisi 7, 20, 21, 30, 62
Westminister 12
Windsor, Lord 62
Womens Armenian Relief Fund Komitesi 69
Womens Relief Fund 72

Y

Yahudiler 104
Yahya Galib, Ankara Vali Vekili 171
Yalova 123, 180
— Kaymakamlığı 124

Yazmacıyan, Yovakim, Bitlis ileri gelen-
lerinden 81

Yeniköy 164

Yorfil mevkii, Maçka'da 96

Yorgi Aristodli, Osmanlı tebaasından 123

Yovanidis, Dişçi 128

Yozgat 132

— Mutasarrıflığı 132, 133

Yukarı Karaorgan 164

Yunan 144

Yusuf Ziya, İstanbul Valisi 121

Z

Zadune, Van İngiltere Konsolosu 81

Zaho 165, 167, 168, 169

— İngiliz siyasî memuru 169

Zazaki, Fransa Konsolosu 99

Zeki, Müşir 84

Zeytun 11, 14, 57

— ahalisi 57

— Ermenileri 57

Zibar aşireti 174

Ziraat ve Ticaret Nezâreti 132

Zivin 156

Ziya Paşa, Paris Büyükelçisi 3, 4, 5